Balogh Ádám

ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

SZEGEDI GÖRÖG FÜZETEK 16.

Balogh Ádám

ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

MAGYARORSZÁGI GÖRÖGÖK KULTURÁLIS EGYESÜLETE
CSONGRÁD MEGYEI HELYI CSOPORT

SZEGED
2023

Η δίγλωσση εκδοχή βρίσκεται στην ιστοσελίδα της εκδοτικής οργάνωσης: www.szegedigorogok.hu

Επιμέλεια:
Αλέξανδρος Πούρος

Μετάφραση στα ελληνικά:
Λυκούργος Χριστοφοράτος

Έλεγχος μετάφρασης:
Αλέξανδρος Κουμεντάκης

Σελιδοποίηση, σχέδιο εξωφύλλου:
Jacob Péter

Τυπογραφείο:
Innovariant Nyomdaipari Kft

Χορηγοί::

Αυτοδιοίκηση Ελλήνων Szeged
Σύλλογος Νέων Ελλήνων Ουγγαρίας

Εκδοτική οργάνωση:

Πολιτιστικός Σύλλογος Ελλήνων Ουγγαρίας - Τοπική Οργάνωση Νομού Τσόγκραντ

Υπεύθυνος έκδοσης: Αλέξανδρος Πούρος

Εικόνες του εξωφύλλου:
Μπροστά: Πύλη των Λεόντων (Μυκήνες), Ναός του Απόλλωνα (Δελφοί), Ερέχθειο (Ακρόπολη, Αθήνα)
Πίσω: Άγια Σοφία (Κωνσταντινούπολη), Λευκός Πύργος (Θεσσαλονίκη), Μνημείο Ζαλόγγου (Πρέβεζα), Μονή Αγίου Στεφάνου (Μετέωρα), Κοινοβούλιο (Αθήνα)
Πηγή εικόνων: https://www.shutterstock.com

ISBN 978-615-80715-3-6
ISSN 2063-2762

Contents

Πρόλογος εκδότη **5**
Εισαγωγή **6**

I. Από την προϊστορία έως τους πρώτους πολιτισμούς **7**
1. Η έννοια του ελληνισμού, γεωγραφικά χαρακτηριστικά, προϊστορία 7
2. Κρητικός (Μινωικός) πολιτισμός 11
3. Μυκηναϊκός πολιτισμός 14
Βασικές έννοιες 17

II. Ο κόσμος της Πόλης-Κράτους **19**
4. Διαμόρφωση και χαρακτηριστικά των Πόλεων-Κρατών 19
5. Σπάρτη: το στρατιωτικό κράτος 22
6. Αθήνα: το λίκνο της δημοκρατίας 24
7. Οι ελληνοπερσικοί πόλεμοι (492-449 π.Χ.) 29
8. Η παρακμή των Πόλεων-Κρατών: Από τον Πελοποννησιακό Πόλεμο (431-404 π.Χ.) στον ανταγωνισμό μεταξύ των πόλεων 35
Βασικές έννοιες 37

III. Η Εποχή της Μακεδονικής Αυτοκρατορίας και η Ελληνιστική Εποχή **39**
9. Σύσταση του Μακεδονικού κράτους 39
10. Η Αυτοκρατορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου (336–323 π.Χ.) 42
Βασικές έννοιες 46

IV. Βυζάντιο και Τουρκοκρατία **47**
11. Σχηματισμός της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 47
12. Το Βυζάντιο τον 11-12. αιώνα 51
13. Βυζαντινές ήττες και Άλωση της Κωνσταντινούπολης 55
14. Η Οθωμανο-τουρκική κατάκτηση 60
15. Έλληνες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία: Εθνική Αφύπνιση 64
Βασικές έννοιες 68

V. Ιδρυση της ανεξάρτητης Ελλάδας **69**
16. Ο Ελληνικός Πόλεμος της Ανεξαρτησίας 69
17. Η οργάνωση του νεοελληνικού κράτους και η Μεγάλη Ιδέα 75
18. Μεταρρυθμίσεις και εθνική πολιτική στις αρχές του αιώνα 79
Βασικές έννοιες 84

VI. 1912-1949: Η εποχή των πολέμων **85**
19. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι 85
20. Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και ο Εθνικός Διχασμός 88
21. Η Μικρασιατική καταστροφή 91
22. Η Ελλάδα μεταξύ των δύο παγκοσμίων πολέμων 96
23. Β′ Παγκόσμιος Πόλεμος: Γερμανική κατοχή 100
24. Ο Εμφύλιος Πόλεμος 103
Βασικές έννοιες 107

VII. Η Ελλάδα μετά τον Β′ Παγκόσμιο Πόλεμο **109**
25. Κυβερνήσεις της Δεξιάς: ο δρόμος προς τη δικτατορία 109
25. Η Δικτατορία των Συνταγματαρχών 113
27. Το Κυπριακό Ζήτημα 116
28. Η έλευση στην εξουσία και η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ 120
29. «Εθνική Εξωτερική Πολιτική» στο γύρισμα της χιλιετίας 124
30. Οι νέες προκλήσεις της χιλιετίας 129
Βασικές έννοιες 135

Επιλεγμένη βιβλιογραφία (μόνο για μονογραφίες) **143**
Πηγες εικονων **145**

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΕΚΔΟΤΗ

Την ναυαρχίδα της σειράς βιβλίων *Ελληνικά Φυλλάδια του Σέγκεντ*, αποτελεί η τελευταία δημοσίευσή της, καθώς μετά από αρκετά χρόνια έρευνας, ο συγγραφέας δεσμεύεται να υφάνει την πολλών χιλιετηρίδων ιστορία της Ελλάδας με μία κατευθυντήρια γραμμή. Αυτό το κάνει αμερόληπτα, για χάρη της αντικειμενικότητας, περιλαμβάνοντας επίσης θέματα που είναι ευαίσθητα για διάφορους λόγους.

Για ποιον είναι το βιβλίο; Φυσικά, για όλους όσους έλκονται από την επιστήμη της ιστορίας και τους αρέσει να βλέπουν την ιστορία ενός λαού, σε αυτήν την περίπτωση με μακρύ παρελθόν, ως μία ενότητα. Συνιστούμε ιδιαίτερα το βιβλίο στην ηλικιακή ομάδα των ενηλίκων, η οποία καλλιεργεί τις παραδόσεις και τον πολιτισμό των Ελλήνων στην Ουγγαρία, καθώς και στους νέους που αναζητούν τις ρίζες τους και θέλουν να γνωρίσουν το παρελθόν του έθνους τους. Επιπροσθέτως δηλωμένη πρόθεση του εκδότη είναι το βιβλίο να μπορούσε επίσης να χρησιμοποιηθεί ως σχολικό βοήθημα στην ελληνική εθνοτική εκπαίδευση, το οποίο ελπίζουμε ότι μπορεί να δικαιολογηθεί περαιτέρω από τη διγλωσσία της ηλεκτρονικής έκδοσης. Σε σχέση με αυτό, όσον αφορά τη μεταγραφή των ελληνικών κύριων ονομάτων, θεωρούμε σημαντικό να ακολουθούμε τους αρχαίους ελληνικούς κανόνες μεταγραφής για τους αρχαίους χρόνους, τους πιο πρόσφατους νέους ελληνικούς κανόνες μεταγραφής για τους νεότερους και σύγχρονους χρόνους (π.χ. Euboia – Evvia/Evia) και σε μερικές λέξεις χρησιμοποιούμε τον ουγγρικο τύπο (π.χ. Athén).

Ο συγγραφέας, dr.Ádám Balogh είναι καθηγητής γυμνασίου και λέκτορας πανεπιστημίου. Το ερευνητικό του πεδίο είναι η πολιτική και πολιτιστική ιστορία στα Βαλκάνια, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας. Είναι ο συγγραφέας του βιβλίου της 7ης έκδοσης της σειράς μας, „Κεφάλαια από τη σύγχρονη ιστορία της Ελλάδας".

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Για την ιστορία της αρχαίας Ελλάδας έχουν ήδη δημοσιευτεί στα Ουγγρικά τόσα έργα που θα μπορούσαν να γεμίσουν μια βιβλιοθήκη. Παρόλ' αυτά, ένα έργο που να εξετάζει ενιαία το σύνολο της ελληνικής ιστορίας από την αρχαιότητα έως σήμερα δεν έχει δημοσιευτεί ακόμη. Η έλλειψη ενός τέτοιου έργου, καθιστά δύσκολο να δούμε την πολλών χιλιετηρίδων ιστορία του ελληνικού έθνους ως μια οργανική ενότητα και να κατανοήσουμε την διαδρομή του. Ωστόσο, κάθε έθνος εξετάζει το παρελθόν του από τη δική του προϊστορία (από την περίοδο πριν από τη δημοσίευση των γραπτών πηγών) και φτάνει στα γεγονότα του παρόντος.

Στόχος του έργου μας, επιθυμώντας να καλύψουμε το προαναφερόμενο κενό, είναι να παρουσιάσουμε την ιστορία του ελληνισμού και της Ελλάδας από τις αρχές της έως και σήμερα, συμπεριλαμβάνοντας λιγότερο μελετημένα θέματα, όπως η αλλαγή της εθνικής σύνθεσης του πληθυσμού ή οι αιώνες της βενετικής κυριαρχίας, αλλά και η ανάλυση των τρεχόντων θεμάτων όπως οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης και της εξέλιξης των ελληνοτουρκικών σχέσεων σήμερα.

Οι πληροφορίες κάτω από τις εικόνες και τα σχέδια συμπληρώνουν και προσθέτουν χρώμα σε αυτό που περιγράφεται στο κύριο κείμενο, όπως επίσης και οι σύντομες βιογραφίες των πιο σημαντικών ανθρώπων. Τα επτά μεγάλα κεφάλαια ακολουθούν την περιοδικοποίηση των σημαντικότερων ιστορικών περιόδων που είναι γενικά αποδεκτές και στην ελληνική ιστοριογραφία, ενώ τα υποκεφάλαια, για λόγους ευκολότερης διαφάνειας , ασχολούνται με μικρότερα αλλά σημαντικά χρονικά διαστήματα και γεγονότα για τον ελληνισμό. Στο τέλος του βιβλίου, μια χρονολογία βοηθά στον προσανατολισμό του χρόνου και η βιβλιογραφία που χρησιμοποιείται διευκολύνει τον προσανατολισμό στη επιστημονική βιβλιογραφία.

ο συγγραφέας
Szeged, Οκτώβριος 2022

Ι. ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ ΕΩΣ ΤΟΥΣ ΠΡΩΤΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥΣ

1. Η έννοια του ελληνισμού, γεωγραφικά χαρακτηριστικά, προϊστορία

Οι σημερινοί Έλληνες είναι απόγονοι ελληνικών φυλών που έφτασαν στα Βαλκάνια σε πολλά κύματα κατά την αρχαιότητα, αλλά αναμίχθηκαν με διαφορετικές εθνοτικές ομάδες (κυρίως Αλβανικές και Σλαβικές) που έρχονται στην περιοχή. Η συνέχεια διαπιστώνεται πρωτίστως στη γλώσσα, που αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την ανάπτυξη εθνικής ταυτότητας. Η ενσωματωτική δύναμη της ελληνικής γλώσσας και του πολιτισμού που εκφράζεται μέσω αυτής είναι από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα αδιαμφισβήτητη.

Οι Έλληνες είναι παρόντες αδιάλειπτα στα νότια Βαλκάνια και στην περιοχή του Αιγαίου για περίπου τέσσερις χιλιάδες χρόνια. Οι φυλές τους, που ανήκουν στην ινδοευρωπαϊκή οικογένεια, κατέλαβαν την μετέπειτα πατρίδα τους από τα βορειοανατολικά. Η πρώτη φυλή που θα εγκατασταθεί είναι οι **Αχαιοί**, οι οποίοι έφτασαν στην Πελοπόννησο **στις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ.** και ίδρυσαν έναν ανεπτυγμένο πολιτισμό με την ίδρυση των Μυκηνών. Η δεύτερη φυλετική ομάδα που εγκαταστάθηκε είναι οι **Ίωνες**, οι οποίοι ίδρυσαν μια νέα πατρίδα στη χερσόνησο της Αττικής, με έδρα την Αθήνα. Η τρίτη φυλή είναι μια ομάδα **Αιολέων** που ήρθαν στη Θεσσαλία και την Κεντρική Ελλάδα. Η τέταρτη και τελευταία φυλή είναι οι **Δωριείς**, οι οποίοι έφτασαν **περίπου το 1.200 π.Χ.** και κατέλαβαν την Πελοπόννησο, υποτάσσοντας τους Αχαιούς που ζούσαν εκεί. Ακόμα και μετά την κάθοδο των Δωριέων, οι Ίωνες μπόρεσαν να διατηρήσουν την Αττική, το νησί της Εύβοιας, τα περισσότερα από τα νησιά του Αιγαίου, και ίδρυσαν νέα κέντρα στα πα-

ράκτια εδάφη της **Μικράς Ασίας** (π.χ. Έφεσος και Μίλητος). Οι Αιολείς παρέμειναν εν μέρει στη Θεσσαλία, μερικώς εγκαταστάθηκαν στα βόρεια νησιά του Αιγαίου και στη βόρεια ακτή της Μικράς Ασίας. Στα βόρεια της Θεσσαλίας ζούσαν οι **Μακεδόνες,** οι οποίοι ξεχώρισαν ανάμεσα σε πολλές μικρότερες φυλές και θεωρούσαν τους εαυτούς τους, όπως οι Δωριείς, απόγονους του Ηρακλή.

Στη σημερινή Ελλάδα, ο πρώτος μεγάλος πολιτισμός, ο λεγόμενος Κρητικός ή Μινωικός Πολιτισμός, δεν είχε καθιερωθεί από τους Έλληνες στο νησί της Κρήτης. Ωστόσο, με την πτώση του, οι Αχαιοί εγκαταστάθηκαν εκεί και από τον 15ο αιώνα π.Χ. το «Μεγάλο Νησί» έγινε επίσης Ελληνικό. Η κατάσταση είναι παρόμοια με τη Μικρά Ασία, όπου ξεκίνησε επίσης ένας ισχυρός ελληνικός αποικισμός και μέχρι τον 10ο αιώνα π.Χ. είχαν ήδη δημιουργηθεί σημαντικά ελληνικά κέντρα, τα οποία και διατηρήθηκαν μέχρι και τη συμφωνία ανταλλαγής πληθυσμών μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Μία από τις πιο σημαντικές περιοχές του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας, που ιδρύθηκε τον 8ο αιώνα π.χ., είναι ο Πόντος, στις νότιες ακτές της Μαύρης Θάλασσας, με κέντρο του την Τραπεζούντα (η σημερινή Trabzon), η οποία διατηρήθηκε για περίπου 2.700 χρόνια στην ίδια περιοχή.

Η Magna Graecia (Μεγάλη Ελλάδα), που σχηματίστηκε κατά τη διάρκεια των αιώνων στο νότιο τμήμα της ιταλικής χερσονήσου, έπαιξε επίσης σημαντικό πολιτιστικό ρόλο, με μεγάλες ελληνικές πόλεις όπως η Νάπολη («Νέα Πόλη», σήμερα Νάπολη), οι Συρακούσες ή ο Τάραντας (στα λατινικά Tarentum, σήμερα Taranto). Από τον 8ο αιώνα π.χ. η περιοχή θεωρήθηκε ένα από τα κέντρα του ελληνικού πολιτισμού έως ότου καταλήφθηκε από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, κατά τη διάρκεια των πολέμων του Ταρέντουμ και μέχρι τα μέσα του 3ου αιώνα π.Χ., οπότε και επέκτεινε τα σύνορά της σε ολόκληρη τη χερσόνησο.

Αυτές οι φυλές ήταν συγγενείς εθνοτικά και γλωσσικά μεταξύ τους, αλλά δεν θεωρούσαν ακόμη τους εαυτούς τους ως έναν ενοποιημένο λαό. Υπήρχαν επίσης σημαντικές γλωσσικές διαφορές μεταξύ τους, καθώς μιλούσαν διαφορετικές διαλέκτους. Ωστόσο, οι διαφορές άρχισαν να μειώνονται με την πάροδο του χρόνου, ως αποτέλεσμα των στενότερων δεσμών. Με τη διάδοση της γραφής, με την συνδρομή του Ομήρου, η γλώσσα άρχισε να ενοποιείται. Μετά τον Μέγα Αλέξανδρο, σχηματίστηκε η Κοινή γλώσσα , της οποίας βάση αποτέλεσε η Αττική διάλεκτος. (Η Καινή Διαθήκη γράφτηκε αργότερα σε αυτήν την «κοινή γλώσσα» και η Νέα Ελληνική γλώσσα που χρησιμοποιείται σήμερα ανάγεται σε αυτήν.) Καθώς οι διαλεκτικές διαφορές ωθήθηκαν στο παρασκήνιο, το σύστημα γραφής ενοποιήθηκε. Τα ελληνικά γράμματα που χρησιμοποιούνται ακόμη και σήμερα – αντί της μυκηναϊκής γραφής με συλλαβογράμματα, της λεγόμενη Γραμμικής Β - δημιουργήθηκαν από τη φωνητική γραφή των Φοινίκων. Επίσης, η μείωση των διαφορών διευκολύνθηκε από τις κοινές θρησκευτικές λατρείες και τα συναφή γεγονότα που παρείχαν συνεχή επαφή μεταξύ των διαφορετικών φυλών. Τα πιο σημαντικά από τα τελευταία ήταν οι πανελλήνιοι αγώνες, οι πιο γνωστοί από τους οποίους ήταν οι διαγωνισμοί προς τιμήν του Δία στην Ολυμπία και εκείνοι προς τιμήν του Απόλλωνα στους Δελφούς. Η ενοποίηση αντικατοπτρίστηκε επίσης στη χρήση ονομάτων. Τα ονόματα των φυλών αντικαταστάθηκαν αργά από τον όρο που χρησιμοποιείται για να δηλώσει ολόκληρη την ελληνόφωνη κοινότητα: **Έλληνας**.

Μιλώντας ελληνικά και τις διαλέκτους αυτών, πιστεύοντας στους Ολύμπιους θεούς και συμμετέχοντας στους Πανελλήνιους Αγώνες, οι Έλληνες - ο Έλληνας ήταν αρχικά μια μυθολογική προσωπικότητα, του οποίου οι απόγονοι ήταν οι επώνυμοι ήρωες των ελληνικών φυλών - ξεχώρισαν σαφώς τους εαυτούς τους από τους μη ελληνικούς λαούς που ζούσαν γύρω τους, τους οποίους αποκαλούσαν συνολικά ως βάρβαρους. Ο όρος «βάρβαρος» προέρχεται από μια έκφραση («bar-bar») που προσδιορίζει τους ξένους ήχους, που, από την πρώτη ακρόαση, διαχωρίστηκαν απότομα από τη μελωδική ελληνική γλώσσα. Έτσι, ο όρος **βάρβαρος** δεν ήταν αρχικά υποτιμητικός (έγινε αργότερα) και μπορούσε να αναφέρεται σε οποιονδήποτε μη ελληνόφωνο λαό (ακόμη και σε αυτούς με ανεπτυγμένους πολιτισμούς όπως στους Πέρσες ή στους Αιγύπτιους).

Η φυσική γεωγραφία, δηλαδή οι γεωγραφικές και κλιματολογικές συνθήκες, παίζουν σημαντικό ρόλο στην ιστορία ενός λαού (συμπεριλαμβανομένου του ελληνικού), στην

Εικόνα 1 – Τοπογραφικά χαρακτηριστικά της επικράτειας της Ελλάδας. Η Ελλάδα βρίσκεται στο νότιο τμήμα της Βαλκανικής Χερσονήσου. Στην επικράτειά της κυριαρχούν κυρίως οροσειρές με προσανατολισμό βορρά-νότου. Στις νότιες περιοχές, μικρές πεδιάδες και όρμοι κρυμμένοι ανάμεσα σε ψηλά βουνά σημάδεψαν την κατοικία των πρώτων κοινοτήτων (και μετά των πολιτισμών) (για παράδειγμα, η Αργολίδα ή η Αθηναϊκή Λεκάνη). Η τμηματοποιημένη ακτογραμμή, κατάλληλη για πρόσδεση, βοήθησε το θαλάσσιο εμπόριο, έτσι οι Έλληνες έγιναν γρήγορα εμπορικός λαός (σε αντίθεση με τους Λατίνους).

Eikóna 2 – Χωροταξική κατανομή των ελληνικών φυλών. Η γεωγραφική θέση των μεγάλων ελληνικών φυλών.

οικονομική και πολιτιστική του ανάπτυξη. Το νότιο τμήμα των Βαλκανίων και οι ακτές του Αιγαίου πελάγους έχουν παρόμοια προνόμια, οπότε παρόμοιοι πολιτισμοί αναπτύχθηκαν εκεί πριν από χιλιάδες χρόνια. Η εγγύτητα στον πολιτισμό της Μέσης Ανατολής και της Αιγύπτου επηρέασε άμεσα την ανάπτυξη των ανθρώπων που ζούσαν εδώ, καθώς δημιουργήθηκαν στενοί δεσμοί μεταξύ τους.

Ένας σημαντικός παράγοντας για την μετέπειτα εξέλιξη ήταν το γεγονός ότι η περιοχή ήταν διάσπαρτη με ψηλά βουνά (Πίνδος, Παρνασσός, Ταΰγετος, Όλυμπος κ.λπ.), οπότε η μετακίνηση στο εσωτερικό της ηπειρωτικής χώρας ήταν δύσκολη. Η ακτή, από την άλλη πλευρά, είναι πολύ αρθρωτή (όρμοι, χερσόνησοι), γεγονός που διευκολύνει την εξάπλωση - κυρίως της παράκτιας - ναυτιλίας. Έτσι οι Έλληνες έγιναν το δεύτερο μεγαλύτερο ναυτιλιακό και εμπορικό έθνος μετά τους Φοίνικες. Αν και τα βουνά δυσκόλευαν την επικοινωνία, ήταν πλούσια σε ξυλεία, μάρμαρο και μέταλλα, παρέχοντας ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξη της χειροτεχνίας. Εκμεταλλευόμενοι το μεσογειακό κλίμα (και προσαρμοζόμενοι στην έλλειψη επίπεδων περιοχών), οι νότιες περιοχές, που δεν είναι πλούσιες σε ποτάμια και μεγαλύτερες πεδιάδες, άρχισαν σύντομα την κηπουρική παραγωγή: η παραγωγή ελιάς, σταφυλιών και άλλων φρούτων συμπλήρωσε την κτηνοτροφία.

Eikóna 3 – Αρχαίοι αθλητές. Ο σημαντικότεροι Πανελλήνιοι αγώνες διεξάγονταν στην Ολυμπία, όπου σύμφωνα με την παράδοση ο πρώτος αγώνας πραγματοποιήθηκε το 776 π.χ., και κάθε τέταρτο χρόνο για την επόμενη χιλιετία, προς τιμήν του Δία. Το πιο σημαντικό γεγονός ήταν ο αγώνας δρόμου, η απόσταση του οποίου ήταν ένα στάδιο, δηλαδή 600 πόδια, που ισοδυναμούσε με περίπου 180 μέτρα.

Εικόνα 4 – Ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς. Η μαντεία έπαιζε εξαιρετικά σημαντικό ρόλο στη ζωή των αρχαίων Ελλήνων. Ζητούσαν τη συμβουλή των θεών για όλα τα σημαντικά θέματα. Το ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς θεωρούνταν το μαντείο με τη μεγαλύτερη επιρροή. Εδώ προφήτευαν οι ιέρειες του θεού, που έφεραν το όνομα Πυθία, δίνοντας διφορούμενες απαντήσεις στα ερωτήματα. Ένα άλλο σημαντικό ελληνικό μαντείο λειτουργούσε στη Δωδώνη.

Ο πρώτος ανασκαμμένος ανθρώπινος βιότοπος στην περιοχή είναι το **σπήλαιο των Πετραλώνων** στο βόρειο τμήμα της χερσονήσου της Χαλκιδικής, όπου έχουν βρεθεί υπολείμματα οστών ανθρώπων και ζώων. Η σημερινή Ελλάδα κατοικείται κατά τη διάρκεια της Παλαιολιθικής και της Νεολιθικής Εποχής, με αρχαιολογικά ευρήματα που μαρτυρούν μια συνεχή ανθρώπινη παρουσία. Μέχρι σήμερα, ωστόσο, το ερώτημα είναι ποιος γλωσσικός πληθυσμός κατοικούσε στη χερσόνησο πριν από την άφιξη των ελληνικών φυλών, αφού δεν έχουμε γραπτές αναμνήσεις αυτών των εποχών. Οι αρχαίοι ιστορικοί, συμπεριλαμβανομένου του Ηροδότου, αποκαλούσαν τους ιθαγενείς της περιοχής **Πελασγούς**, από την γλώσσα των οποίων πολλές από τις λέξεις τους ενσωματώθηκαν στην ελληνική γλώσσα. Η πρώτη εθνοτική ομάδα που θεωρήθηκε Ελληνική ήταν επομένως αυτή που έφτασε γύρω στο 2.000 π.Χ., ακολουθούμενη από διάφορες ελληνικές φυλές, που έφταναν κατά κύματα, μέχρι την κάθοδο των Δωριέων τον 13-12 αιώνα π.Χ..

2. Κρητικός (Μινωικός) πολιτισμός

Περίπου το 3.000 π.Χ., άνθρωποι που γνώριζαν και χρησιμοποιούσαν μέταλλο από την πυκνοκατοικημένη περιοχή της Ανατολίας (σημερινή Τουρκία) έφτασαν στις ακτές του

Αιγαίου. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να εμφανιστούν οι πρώτοι πολιτισμοί της εποχής του Χαλκού στην Κρήτη και τις Κυκλάδες. Χαρακτηριστικά έργα τέχνης στον **κυκλαδίτικο πολιτισμό** είναι γλυπτά από μάρμαρο: ειδώλια, γυμνές γυναικείες μορφές που σχετίζονται με τη λατρεία της γονιμότητας. Μετά την εξάπλωση της χρήσης χάλκινων αντικειμένων, δηλ. γύρω στο 2.000 π.Χ., αρχίζει να ανθίζει ο πρώτος ανεπτυγμένος πολιτισμός στην Ευρώπη, ο Κρητικός. Με βάση τις αρχιτεκτονικές διαφορές των ανακτόρων που παίζουν κεντρικό ρόλο στον κρητικό πολιτισμό, μπορούν να διακριθούν δύο εποχές: η μέση 2.000–1.580 π.Χ., και η ύστερη μεταξύ 1.580 και 1.100 π.Χ.. **Μίνωας** ήταν το όνομα του βασιλιά στην Κρήτη, εξ ου και το όνομα του πολιτισμού. Τα ίδια τα ανάκτορα ήταν οι πόλεις που λειτουργούσαν ως κέντρα του ανεξάρτητου κράτους. Έχουν σωθεί υπολείμματα τριών μεγάλων ανακτόρων, στην Κνωσό, στη Φαιστό και στα Μάλια. Στο μεγαλύτερο από αυτά, ο πολιτισμός αναφέρεται επίσης και ως **πολιτισμός της Κνωσού**.

Λόγω της γεωγραφικής της θέσης, η Κρήτη έπαιξε διαμεσολαβητικό ρόλο μεταξύ του τότε πιο ανεπτυγμένου Αιγυπτιακού πολιτισμού και της Ευρώπης. Η αιγυπτιακή επιρροή έγινε έντονη, τόσο στο πολιτικό σύστημα όσο και στις τέχνες. Όπως και στα αρχαία κράτη της Ανατολής, μπορούμε να μιλήσουμε για μια οικονομία των ανακτόρων στην οποία είχε ήδη αναπτυχθεί η ταξική κοινωνία και η δεσποτική δύναμη του ηγεμόνα. Η

Εικόνα 5 – Ταυροκαθάψια. Οι Κρήτες πιθανότατα υιοθέτησαν αυτό το έθιμο από τους λαούς που ζούσαν στο νότιο τμήμα της Ανατολίας, οι οποίοι χρησιμοποιούσαν συχνά το μοτίβο ως διακόσμηση. Οι σχέσεις Κρήτης και Μικράς Ασίας μπορεί να ήταν εξαιρετικά στενές τον 19–18 π.χ. αιώνα, κάτι που αποδεικνύεται από την υιοθέτηση, εκτός των ταυροκαθάψιων, του μύθου της Ευρώπης (Η Ευρώπη παρασύρθηκε από τον Δία με τη μορφή ταύρου.) Στην Κρήτη, η λατρεία του ταύρου συνεχίστηκε κατά την διάρκεια του πολιτισμού της Κνωσού.

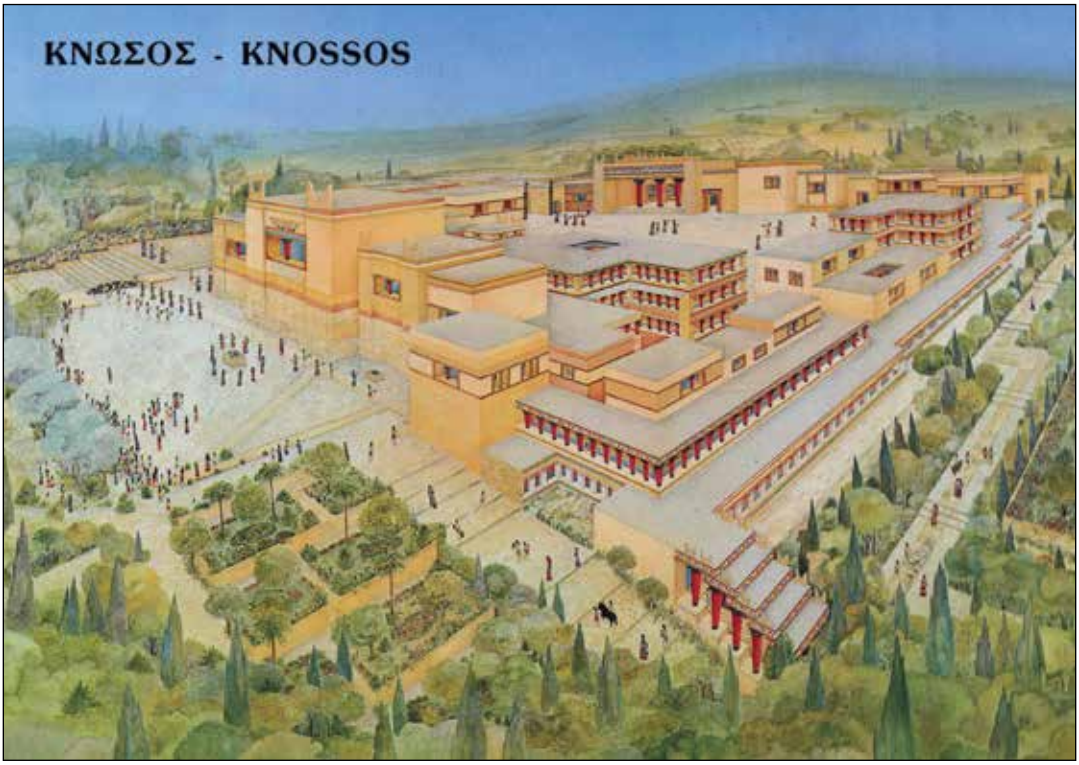

Εικόνα 6 – Σχέδιο αναπαράστασης του ανακτόρου της Κνωσού. Στην Κρήτη το σύμβολο της βασιλεύουσας δυναστείας και της εξουσίας ήταν η λάβρυς (διπλός πέλεκυς), γι' αυτό και το παλάτι ονομαζόταν λαβύρινθος. Σε ορισμένα σημεία, το κτίριο σχημάτιζε ένα πενταώροφο συγκρότημα (με 1.300 δωμάτια), έτσι οι επισκέπτες ένιωθαν σαν να βρίσκονταν σε λαβύρινθο. Από εδώ προέρχεται το νόημά του σήμερα, αλλά και ο μύθος του Μινώταυρου μπορεί επίσης να συνδεθεί με αυτό.

άνοδός της οφείλεται κυρίως στον ηγετικό της ρόλο στο εμπόριο. Συνδέθηκε με τα νησιά του Αιγαίου, τη δυτική ακτή της Μικράς Ασίας, και ιδιαίτερα τη Μέση Ανατολή, καθώς και την Αίγυπτο. (Εξάγονται λάδι, κρασί, υφάσματα, ξύλο, και εισάγονται ως αντάλλαγμα προϊόντα πολυτελείας: ελεφαντόδοντο, χρυσός, κοσμήματα.) Η πολιτιστική της ανάπτυξη αποδεικνύεται από την εμφάνιση της γραφής, η οποία ήταν αρχικά ιερογλυφική, κάνοντας χρήση συμβόλων παρόμοιων με την Αίγυπτο.Στη συνέχεια αναπτύχθηκε η μέχρι και σήμερα μη αποκρυπτογραφημένη **Γραμμική Α**. Από καλλιτεχνικής πλευράς, εξέχουσα θέση κατέχουν τα λεγόμενα Καμαραϊκά αγγεία, πήλινα αγγεία διακοσμημένα με κόκκινα, κίτρινα και άσπρα μοτίβα φυτών σε σκούρο φόντο, όπως αυτά που βρέθηκαν στην Αίγυπτο και τη Συρία, αποδεικνύοντας τις εμπορικές σχέσεις που υπήρχαν εκείνη την εποχή. Υδραγωγεία και αποχετευτικά κανάλια έχουν επίσης ανακαλυφθεί, αντανακλώντας τις πιο προηγμένες αρχιτεκτονικές και μαθηματικές γνώσεις της εποχής. Εδώ χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά τετράτροχα βαγόνια και για πρώτη φορά χτίστηκαν πλακόστρωτοι δρόμοι.

Η ευημερία του νησιού κλονίστηκε ως αποτέλεσμα φυσικής καταστροφής γύρω στο 1.500 π.Χ.: ένα τσουνάμι , το οποίο πιστεύεται ότι έφτασε στην Κρήτη σε υψόμετρο 70

Εικόνα 7 – Το νησί της Θήρας (Σαντορίνη) σήμερα. Απομένει μόνο το χείλος του κρατήρα του πρώην ηφαιστείου. Το παλιρροιακό κύμα μετά την έκρηξη του ηφαιστείου κατέστρεψε τους οικισμούς στη βόρεια ακτή της Κρήτης, ενώ το πυκνό σύννεφο τέφρας προκάλεσε ψυχρότερο και υγρότερο καιρό για χρόνια, προκαλώντας μείωση της γεωργικής παραγωγής, οδηγώντας σε λιμό και επιδημίες. Ενδαφέρουσα αναλογία προσφέρει η έκρηξη του ηφαιστείου Krakatau στην Ινδονησία το 1883, αποτέλεσμα της οποίας ήταν να χάσουν την ζωή τους περίπου 40.000 άνθρωποι και να καταστραφούν περίπου 300 οικισμοί, καθώς το καταστροφικό παλιρροιακό κύμα είχε ύψος 20-30 μέτρων, ο ήχος της έκρηξης ακούστηκε σε απόσταση 2000 χιλιομέτρων και λόγω της ηφαιστειακής τέφρας που μπήκε στην ατμόσφαιρα, η μέση θερμοκρασία μειώθηκε σε όλο τον κόσμο (!). Η αρχαία έκρηξη θα μπορούσε να ήταν 4-5 φορές ισχυρότερη από αυτή.

μέτρων, και ένα σύννεφο στάχτης που προκλήθηκαν από την **έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας** (την σημερινή Σαντορίνη), προκάλεσαν τεράστιες ζημιές. Η καταστροφική ηφαιστειακή έκρηξη συνδέεται συχνά με τη βύθιση του εξαιρετικού πολιτισμού της Ατλαντίδας που αναφέρεται στον Πλάτωνα και τις δέκα βιβλικές καταστροφές. Είναι βέβαιο για την Κρήτη, πως τον έλεγχο των πόλεων που εξασθένησαν από την καταστροφή ανέλαβαν Μυκηναίοι άποικοι.

3. Μυκηναϊκός πολιτισμός

Η περίοδος της εποχής του χαλκού στην επικράτεια της σημερινής Ελλάδας ονομάζεται Ελλαδική εποχή. Διαιρείται σε τρεις εποχές (2.500-1.850 π.Χ., 1.850-1.600 π.Χ., 1.600¬ - 1.150 π.Χ.). Η τελευταία ονομάζεται **Μυκηναϊκή Εποχή**, από το όνομα του σημαντικότερου κέντρου. Οι **Αχαιοί** που έφτασαν γύρω στο 2.000 π.Χ., δημιούργησαν έναν νέο πολιτισμό,αντικαθιστώντας τον προηγούμενο. Οι Μυκήνες έγιναν ισχυρό κέντρο πιθανότατα τον 17ο αιώνα π.Χ. Είναι αρχαιολογικά αποδεδειγμένο ότι τον 16ο αιώνα π.Χ.

συνδέθηκαν επίσης στενά με την Κρήτη.

Εκμεταλλευόμενοι την αποδυνάμωση μετά την έκρηξη, οι Αχαιοί πήραν τον έλεγχο του νησιού της Κρήτης και ανέλαβαν τις εμπορικές σχέσεις του, κυριαρχώντας για ένα διάστημα στην περιοχή του Αιγαίου. Εγκαθίδρυσαν εμπορικούς σταθμούς στη δυτική ακτή της Μικράς Ασίας, την Κύπρο και τη νότια Ιταλία. Το πολιτικό τους σύστημα έμοιαζε με τα δεσποτικά συστήματα της Ανατολής. Στην κορυφή του κράτους βρίσκεται ο βασιλιάς-θεός, ο λεγόμενος άνακτας (**άναξ**), και όπως στον κρητικό πολιτισμό, το ανάκτορο διεύθυνε την οικονομική ζωή. Στην βασιλική οικονομία (οίκος), ο ηγεμόνας συνέλλεγε τους φόρους από τους παραγωγούς και στη συνέχεια διένειμε τις πρώτες ύλες, και εισήγαγε επίσης τις ελλείπουσες πρώτες ύλες στην επικράτεια του βασιλείου, όπως στις αυτοκρατορίες της Μέσης Ανατολής. Ο πολέμαρχος κατείχε τη δεύτερη θέση στην ιεραρχία του κράτους, ο οποίος είχε επίσης σημαντική δύναμη. Ήταν ένας πολιτισμός που διέθετε γραφή, που ανέπτυξε τη Γραμμική Β από την Γραμμική Α, η οποία κληρονομήθηκε από την Κρήτη. Παρά την χρήση παρόμοιων συμβόλων, η διαφορά μεταξύ των δύο γραφών είναι ότι η γραφή των Μυκηναίων έχει ήδη αποκρυπτογραφηθεί και αποδεδειγμένα είναι ελληνική. Στην αρχιτεκτονική των Μυκηναίων είναι χαρακτηριστικά τα λε-

Εικόνα 8 – Η είσοδος της μυκηναϊκής ακρόπολης: η Πύλη των Λεόντων. Τα χαρακτηριστικά για την εποχή τείχη, τα λεγόμενα Κυκλώπεια τείχη, ήταν χτισμένα από τόσο τεράστιες πέτρες που οι Δωριείς που εγκαταστάθηκαν αιώνες αργότερα έδωσαν την εξήγηση ότι πρέπει να χτίστηκαν από γίγαντες (Κύκλωπες). Εξ ου και το όνομα του αρχιτεκτονικού στυλ. Τα λιοντάρια που απεικονίζονται πάνω από την είσοδο δείχνουν ότι τότε στην περιοχή ζούσαν λιοντάρια και η κολόνα που λεπταίνει προς τα κάτω είναι σημάδι κρητικής επιρροής.

γόμενα **Κυκλώπεια τείχη** από επεξεργασμένους φυσικούς λίθους, καθώς και στις ταφές τους οι θολωτοί τάφοι, γνωστοί και ως **Θόλοι** (ο πιο διάσημος από αυτούς είναι ο «Ο θησαυρός του Ατρέα» στις Μυκήνες), οι οποίοι ακολούθησαν κρητικά πρότυπα.

Ο πολιτισμός των Μυκηνών κορυφώθηκε τον 13ο αιώνα π.Χ., μετά τον Τρωικό πόλεμο, όταν νίκησε την Τροία (Ίλιον), η οποία ήλεγχε το εμπόριο στο Αιγαίο και τη Μαύρη Θάλασσα, και πήρε τον έλεγχο του εμπορίου στην ανατολική Μεσόγειο ως το ισχυρότερο ελληνικό κέντρο. Ο πόλεμος μπορεί να ήταν η πιο σημαντική εκστρατεία της εποχής, αν και γνωρίζουμε λίγα γι' αυτό λόγω έλλειψης πηγών. Πιθανότατα κινήθηκαν οι ενδυναμωμένες φυλές των Αχαιών εναντίον του Ιλίου (σύμφωνα με τον μύθο εξαιτίας της απαγωγής της Ωραίας Ελένης), μια πόλη που έλεγχε επίσης τη σημερινή θάλασσα του Μαρμαρά, τη Μαύρη Θάλασσα και την ανατολική λεκάνη του Αιγαίου. Η ελληνική εκστρατεία που ξεκίνησε υπό την ηγεσία του μυθικού βασιλιά των Μυκηνών, Αγαμέμνονα, κατέστρεψε την Τροία και ανέδειξε τις Μυκήνες ως την ισχυρότερη μεσογειακή πόλη για μερικές δεκαετίες.

Εικόνα 9 – Heinrich Schliemann (1822–1890). Ο εξερευνητής της Τροίας και των Μυκηνών, που απέδειξε ότι ο Τρωικός πόλεμος που αναφέρεται στα ομηρικά έπη έλαβε χώρα πραγματικά και δεν ήταν απλώς μια ποιητική μυθοπλασία. Το πραγματικό διακύβευμα του πολέμου ήταν η κατοχή και ο έλεγχος του εμπορίου του Αιγαίου.

Ωστόσο, η ακμή των Μυκηνών δεν κράτησε πολύ, η πτώση της προκλήθηκε από αντιπαλότητες, πυρκαγιές και μάχες, και στη συνέχεια τα ήδη εξασθενημένα ανακτορικά κέντρα παρασύρθηκαν από ένα μεγάλο κύμα μετανάστευσης γύρω στο 1.200 π.Χ.. Το κύμα μετανάστευσης πιθανότατα ξεκίνησε στην Κεντρική Ευρώπη, η οποία πυροδότησε τη μετανάστευση των Ιλλυριών, των Θρακών, των Δαρδάνων και άλλων λαών νοτιότερα, προκαλώντας την αναχώρηση των θαλάσσιων λαών προς τα ανατολικά. (Ο αντίκτυπος αυτής της μετανάστευσης έγινε αντιληπτός μέχρι την Αίγυπτο και τη Μέση Ανατολή.) Αυτό το μεταναστευτικό κύμα ανάγκασε τους Δωριείς να κινηθούν νοτιότερα, μέχρι την Πελοπόννησο. Οι Δωριείς, που χρησιμοποιούσαν ήδη σιδερένια όπλα, νίκησαν εύκολα τους Αχαιούς, οι οποίοι εξακολουθούσαν να χρησιμοποιούν μόνο χάλκινα εργαλεία και αποδυναμώθηκαν από τις εσωτερικές διαιρέσεις. Με αυτό, η άνθηση του τελευταίου μεγάλου πολιτισμού θυσιάστηκε, οι οικονομικές και πολιτιστικές συνθήκες βυθίστηκαν, ο γραμματισμός σταμάτησε και έφτασε μια **σκοτεινή ή «μεταβατική εποχή»** (1.100 - 800 π.Χ.). Ταυτόχρονα, με τον εποικισμό των δωριέων, η χρήση του σιδήρου έγινε επίσης

διαδεδομένη στα ελληνικά εδάφη, από την οποία μπορεί κανείς να μιλήσει για την εμφάνιση της εποχής του σιδήρου.

Η **δωρική εισβολή** έφερε επίσης μαζί της έναν μετασχηματισμό της κοινωνίας και της κρατικής οργάνωσης. Τα μεγάλα νοικοκυριά και οι διαφοροποιημένες εμπορικές σχέσεις σταμάτησαν, η παραγωγή μειώθηκε σχεδόν στα όρια της αυτάρκειας. Η κτηνοτροφία έχει γίνει η κυρίαρχη οικονομική δραστηριότητα και ο γραμματισμός έχει ξεχαστεί. Η ιεραρχική ταξική κοινωνία και το καλά οργανωμένο δεσποτικό κράτος διαλύθηκαν. Ο πληθυσμός διασπάστηκε σε μικρότερες κοινότητες, οι οποίες διατηρήθηκαν και πάλι μέσω των δεσμών συγγένειας. Στους Δωριείς, τα μέλη του γένους ομαδοποιήθηκαν σε αδελφικές συμμαχίες και αυτές σχημάτισαν τις φυλές. Σε αυτή τη μορφή φυλετικής συνύπαρξης, τις φυλές καθοδηγούσε ο βασιλιάς, ο οποίος συγκυβερνούσε με το συμβούλιο των πρεσβυτέρων και τη συνέλευση του δήμου. Η Πόλη αναπτύχθηκε από αυτή τη μορφή διακυβέρνησης τον 8ο αιώνα π.Χ..

Μέχρι το τέλος του Σκοτεινού Αιώνα η πολιτιστική ανάπτυξη είχε αρχίσει ξανά και μέχρι τον 9ο αιώνα π.Χ. είχε εμφανιστεί ένα νέο στυλ τέχνης. Με βάση τα γεωμετρικά μοτίβα στα βάζα, συμπεριλαμβανομένου του πιο χαρακτηριστικού ελληνικού μοτίβου, του μαιάνδρου, η ιστορία της τέχνης αποκαλεί την περίοδο αυτή ως **γεωμετρική εποχή**. Μετά από απουσία αρκετών αιώνων, η γραφή επανεμφανίστηκε γύρω στο 800 π.Χ., με μια αλφαβητική μορφή που προέρχεται από τους Φοίνικες. Ωστόσο, οι μετακινήσεις πληθυσμών προκάλεσαν επίσης αναδιάταξη από την άποψη των Ελλήνων: εκείνη την εποχή, για παράδειγμα, εκτός από τους Μακεδόνες και οι Θεσσαλοί έφτασαν από την Ήπειρο, σε μια επίπεδη περιοχή που αργότερα θα πάρει το όνομά τους, αφομοιώνοντας εν μέρει τους ιθαγενείς ,ενώ άλλους τους οδήγησαν νοτιότερα. Έτσι εγκαταστάθηκαν νότια και ανατολικά οι Αιολείς και οι Βοιωτοί, οι πρώτοι στα νότια τμήματα της Θεσσαλίας, τα βόρεια νησιά του Αιγαίου Πελάγους, και τα βόρεια παράλια της Μικράς Ασίας, και οι τελευταίοι στα νότια, στην ενδοχώρα της ηπειρωτικής χώρας (που ονομάζεται Βοιωτία). Είναι πιθανό ότι αυτό το κύμα μετανάστευσης οδήγησε τους Μάγνητες, (μετανάστευσαν από τα βόρεια της Θεσσαλίας στο νότο, εγκαθιστώντας τη μακρόχρονη άνθηση της Μαγνησίας γύρω από τα όρη του Πηλίου) και τους Μυρμιδόνες στα νότια της Θεσσαλίας.

Βασικές έννοιες

Αιολείς: Ονομασία φυλών που εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλία και την κεντρική Ελλάδα.

Αχαιοί: Συνοπτικό όνομα για τις ελληνικές φυλές που εγκαταστάθηκαν στη σημερινή νότια Ελλάδα περίπου το 2.000 π.Χ. και δημιούργησαν τον μυκηναϊκό πολιτισμό.

βάρβαρος: Ένα συνοπτικό όνομα για μη ελληνόφωνους λαούς στην αρχαιότητα.

Δωριείς: Ο ελληνικός πληθυσμός που εγκαταστάθηκε γύρω στο 1.100 π.Χ..

Ίωνες: Φυλές που εγκαταστάθηκαν μετά τους Αχαιούς και καθιέρωσαν έναν ανεπτυγμένο πολιτισμό στην χερσόνησο της Αττικής.

Κυκλαδικός πολιτισμός: Ο πολιτισμός που αναπτύχθηκε στα νησιά του Αιγαίου (αρχιπέλαγος Κυκλάδων) γύρω στο 2.600-2.000 π.Χ..

Πολιτισμός Κνωσού: Γύρω στο 2.000 π.Χ., δημιουργήθηκε ένας προηγμένος πολιτισμός στο νησί της Κρήτης, που πήρε το όνομά του από το μεγαλύτερο κέντρο του. Ο ηγεμόνας ονομαζόταν Μίνωας, επομένως ονομάζεται και Μινωικός πολιτισμός. Η ακμή του έληξε από την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας γύρω στο 1.450 π.Χ., ακολουθούμενη από τον αχαϊκό εποικισμό.

λάβρυς: Διπλός πέλκυς, σύμβολο της Κρητικής κυρίαρχης δυναστείας, εξ ου και η λέξη λαβύρινθος (βασιλικό παλάτι).

Μυκηναϊκός πολιτισμός: Ένας πολιτισμός που αναπτύχθηκε γύρω στο 1.600 π.Χ. στην Πελοπόννησο. Πήρε το όνομά του από την πόλη των Μυκηνών, η οποία νίκησε την Τροία στον Τρωικό Πόλεμο και έγινε κυρίαρχος του Αιγαίου Πελάγους. Η πτώση του προκλήθηκε από τους Δωριείς που εγκαταστάθηκαν γύρω στο 1.150 π.Χ..

σκοτεινή ή «μεταβατική εποχή»: Περίοδος οικονομικής και κοινωνικής παρακμής μετά την πτώση των μεγάλων πολιτισμών, όταν, ως αποτέλεσμα του δωρικού εποικισμού, επανεμφανίστηκαν οι αυτάρκεις οικονομίες και ο γραμματισμός σταμάτησε. Διήρκεσε μεταξύ 1.100 π.Χ. και 800 π.Χ.. Στη συνέχεια, με την ίδρυση των πόλεων, ξεκίνησε μια νέα ανάταση.

Τρωικός Πόλεμος: Πιθανώς ο πόλεμος μεταξύ Μυκηνών και Τροίας μεταξύ 1.300 π.Χ. και 1.200 π.Χ., σκοπός του οποίου ήταν ο έλεγχος του εμπορίου στο Αιγαίο Πέλαγος. Μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα, θεωρούνταν ένας μύθος που εμφανιζόταν μόνο στα έπη του Ομήρου, μέχρι που ένας Γερμανός αρχαιολόγος, ο Χάινριχ Σλήμαν, εξερεύνησε και τις δύο πόλεις, αποδεικνύοντας την ύπαρξή τους.

άναξ: Το όνομα του βασιλικού τίτλου στις Μυκήνες.

ΙΙ. Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ-ΚΡΑΤΟΥΣ

4. Διαμόρφωση και χαρακτηριστικά των Πόλεων-Κρατών

Τη σκοτεινή ή μεταβατική εποχή ακολούθησε η **αρχαϊκή εποχή**, περίπου από το 750 έως το 500 π.Χ.. Με την οικονομική ανάπτυξη των μικρών βασιλείων, ενισχύθηκε η επιρροή των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων που ήταν κάτοχοι γης (Άριστοι - η αρχική έννοια της λέξης είναι «εξαιρετικός» · αυτοί, και η μορφή εξουσίας τους είναι η **αριστοκρατία**), οι οποίοι έδιωξαν τον βασιλιά και πήραν τον έλεγχο της κρατικής εξουσίας. Σαν επακόλουθο, εμφανίστηκε μια νέα μορφή κράτους: η **αριστοκρατική δημοκρατία**, η οποία είχε ήδη υλοποιηθεί σε μια νέα μορφή εγκατάστασης, την πόλη-κράτος, δηλαδή την Πόλη. Η Πόλη είναι μια μορφή ελληνικού κράτους που περιορίζεται σε μια μικρή περιοχή, όπου διακρίνονται καλά το πρώην βασιλικό παλάτι και τα περίχωρά του (ο μετέπειτα θρησκευτικός τόπος λατρείας): η ακρόπολη και η γύρω κατοικημένη περιοχή με την καλλιεργήσιμη γη (άστυ). Παρατηρήθηκαν δύο μορφές: στην περίπτωση μικρών πεδιάδων που περιβάλλονται από βουνά, το κέντρο της πόλης ήταν χτισμένο σε ύψωμα (όπως στην Αθήνα), ενώ σε άλλες περιπτώσεις ο πυρήνας της πόλης ήταν χτισμένο σε μία χερσόνησο που εκτείνεται στη θάλασσα. Παραδείγματα τέτοιων πόλεων εντοπίζονται κυρίως στις πόλεις της Μικράς Ασίας. Η γεωγραφική κατάσταση σηματοδότησε επίσης την πορεία της ανάπτυξης τους. Η ταχεία άνοδος των παράκτιων πόλεωνμπορεί να εξηγηθεί από τις ευκαιρίες που προσφέρει το εμπόριο. Στις πόλεις αυτές ενισχύθηκε επιπλέον και η βιοτεχνία.Στις εσωτερικές περιοχές από την άλλη, η ιδιοκτησία γης και η γεωργία έγιναν κυρίαρχες.

Η οικονομική άνθηση του 8ου αιώνα π.Χ. οδήγησε σε αύξηση του πληθυσμού, η οποία δεν μπορούσε πλέον να λυθεί από πόλεις με περιορισμένο μέγεθος καλλιεργήσιμης γης, καθώς το μέγεθος της προσφοράς τροφίμων δεν μπορούσε να αυξηθεί. Έτσι η διαδικασία της μετανάστευσης ξεκίνησε από τις πιο ανεπτυγμένες πόλεις, ο λεγόμενος **μεγάλος ελληνικός**

Eikóna 10 – Οι σημαντικότερες κατευθύνσεις του ελληνικού αποικισμού. Οι Έλληνες άποικοι απέφευγαν τις φοινικικές εμπορικές αποικίες και ίδρυσαν πόλεις στις «ακαλλιέργητες» ακόμη ακτές. Τα βιομηχανικά αγαθά, τα κεραμικά και το ελαιόλαδο μεταφέρονταν συνήθως από τις μητρικές πόλεις στις αποικιακές πόλεις. Από εδώ προωθούνται στο εσωτερικό της ηπειρωτικής χώρας, όπου λάμβαναν σε αντάλλαγμα σιτηρά, πολύτιμα μέταλλα και σκλάβους.

Eikóna 11 – Τα πρώτα ελληνικά αργυρά νομίσματα από τα μέσα του 6ου αιώνα π.χ., από το νησί της Αίγινας, με διακόσμηση χελώνας. Με την ανάπτυξη του πλεονάσματος των καλλιεργειών, καθιερώθηκε αρχικά το ανταλλακτικό εμπόριο και στη συνέχεια άρχισαν να χρησιμοποιούνται γενικά μέτρα αξίας (π.χ. αλάτι, δέρματα, μπαχαρικά ή κοχύλια). Τα πρώτα ελληνικά νομίσματα εμφανίστηκαν τον 7ο αιώνα π.χ. αρχικά από χαλκό, μετά από σίδηρο και αργότερα από ασήμι.

αποικισμός τον 8–7. αιώνα π.Χ.. Η ανάπτυξη της ναυτιλίας ήταν επίσης σημαντική προϋπόθεση για αυτό, καθώς η ασφαλέστερη ναυσιπλοΐα έδωσε τη δυνατότητα στους Έλληνες να ταξιδέψουν σε μεγάλες αποστάσεις: από τη Μαύρη Θάλασσα ως τη σημερινή Ισπανία. Σε αυτή τη διαδικασία, συμμετείχαν επίσης μαζικά τα μέλη των δήμων που έχασαν τη γη τους (**δήμος** - λαός, το συλλογικό όνομα αγροτών, τεχνιτών, εμπόρων, που δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα για μεγάλο χρονικό διάστημα, έτσι διαχωρίστηκαν έντονα από την αριστοκρατία).

Οι ομάδες των αποίκων ξεκίνησαν από την μητρόπολη και ίδρυσαν μια νέα πόλη σε μια προσχεδιασμένη τοποθεσία. Η αποικιακή πόλη αντανακλούσε την επιρροή της μητρόπολης τόσο πολιτικά όσο και θρησκευτικά, αλλά με τον καιρό λειτούργησε ως ανεξάρτητος οικισμός, παραμένοντας απλώς σε οικονομική επαφή με την αρχική πόλη. Κυρίως μετέφεραν προϊόντα χειροτεχνίας, λάδι, κρασί από την μητρόπολη, με αντάλλαγμα σιτηρά και άλλα τρόφιμα, πρώτες ύλες και σκλάβους από την αποικιακή πόλη. Η νεοϊδρυθείσα πόλη συνδέθηκε επίσης στενά με το εσωτερικό της ηπειρωτικής χώρας και άρχισε να διευθύνει τις εμπορικές σχέσεις των οικονομικά και πολιτιστικά λιγότερο ανεπτυγμένων περιοχών. Σημαντικές πόλεις αποικισμού: Η Χαλκίς (από το νησί της Εύβοιας) αποίκισε τη χερσόνησο της Χαλκιδικής, η Κόρινθος την Κέρκυρα, τα Μέγαρα τις ακτές της Μαύρης Θάλασσας και της θάλασσας του Μαρμαρά (ίδρυσε το Βυζάντιο, τη σημερινή Κωνσταντινούπολη και τη Χερσόνησο στην Κριμαία) και η Μίλητος ως η σημαντικότερη μητρόπολη της Μικράς Ασίας επίσης την ακτή της Μαύρης Θάλασσας

Εικόνα 12 – Τριήρης. Το σκάφος τριών σειρών κοπηλατών αντικατέστησε τον 8ο αιώνα π.χ τον παλαιότερα κοινό τύπο πλοίου 50 κουπιών. Το νέο πλοίο μπορούσε επίσης να αναπτύξει μεγαλύτερες ταχύτητες και να καλύψει μεγαλύτερες αποστάσεις: η μέγιστη ταχύτητά του έφτανε τα 24 χιλιόμετρα την ώρα. Το πλήρωμά της αποτελούνταν από 201 άτομα, εκ των οποίων τα 170 κωπηλατούσαν. Κατά τους ελληνοπερσικούς πολέμους, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ήττα του μεγαλύτερου αλλά λιγότερο ευέλικτου περσικού στόλου.

(αποικιακές πόλεις αυτής: η Τραπεζούντας (σημερινή τουρκική Trabzon), η σημερινή Οδησσός, η Κωνστάντζα και η Βάρνα).

Ως αποτέλεσμα του αποικισμού, οι Έλληνες έγιναν ο σημαντικότερος εμπορικός πληθυσμός στις περιοχές της Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας. Με την ανάπτυξη της ναυτιλίας, εμφανίστηκαν πλοία με κουπιά δύο και τριών σειρών (τριήρης), διευρύνθηκε ο ορίζοντας , τα κοινωνικά στρώματα των βιοτεχνών και των εμπόρων στην πόλη ενισχύθηκαν και η κερδοφόρα αμπελουργία και καλλιέργεια λαχανικών έγινε κοινή. Η διαχείριση χρημάτων εμφανίστηκε και στη συνέχεια εξαπλώθηκε, και το προηγούμενο ανταλλακτικό εμπόριο αντικαταστάθηκε από κέρματα με γενική λειτουργία μέτρησης της αξίας. Από πολιτιστικής άποψης, ο σχηματισμός και η διάδοση του ελληνικού αλφαβήτου ήταν τουλάχιστον το ίδιο σημαντικός. Οι Έλληνες υιοθέτησαν τη φοινικική γραφή, αλλά το σύστημα γραφής με μόνο σύμφωνα συμπληρώθηκε με φωνήεντα, δημιουργώντας έτσι την πρώτη πλήρη αλφαβητική γραφή.

Η οικονομική ανάπτυξη συνοδεύτηκε από μια άνθηση στη γεωργία και τη βιοτεχνία και μια εκρηκτική αύξηση του θαλάσσιου εμπορίου. Αυτές οι συνθήκες (μαζί με την έλευση της νομισματοκοπίας) οδήγησαν σε κοινωνική αλλαγή: ένα νέο κοινωνικό στρώμα πλούτισε ενώ παράλληλα μεγάλο μέρος του πληθυσμού εξαθλιώθηκε. Οι φτωχοί ενεπλάκησαν στη διαδικασία της μετανάστευσης και του αποικισμού, ενώ οι πλούσιοι ήθελαν επίσης να αποκτήσουν πολιτική εξουσία. Παράλληλα με την κοινωνική διαστρωμάτωση, μέχρι τον 7ο αιώνα π.Χ., οι ιππικές μάχες οδηγήθηκαν επίσης στο παρασκήνιο και συνοδεύτηκαν από την εξάπλωση του βαριά οπλισμένου πεζικού (οπλίτες). Η ανάπτυξη των πόλεων

συνεχίστηκε με διαφορετικούς τρόπους: υπήρχαν μέρη όπου η εξουσία ήταν στα χέρια των εμπόρων ή των γαιοκτημόνων, ενώ ταυτοχρόνως υπήρχαν μέρη όπου εδραιώθηκε η στρατιωτική κοινωνία. Η ανάπτυξη των δύο πιο σημαντικών πόλεων (Αθήνα και Σπάρτη) παρουσιάζεται επίσης ξεχωριστά.

5. Σπάρτη: το στρατιωτικό κράτος

Οι αχαϊκές φυλές που ζούσαν στην Πελοπόννησο υποτάχθηκαν από τους Δωριείς κατά την εγκατάστασή τους, οι οποίοι δημιούργησαν νέες πόλεις-κράτη. Αυτό συνέβη επίσης και στην κοιλάδα του ποταμού Ευρώτα στο νότιο τμήμα της χερσονήσου, στους πρόποδες του όρους

Εικόνα 13 – Η Σπάρτη και τα περίχωρά της. Η πόλη της Σπάρτης με τα εδάφη, τα βουνά και τους οικισμούς της.

Ταϋγετος. Αυτή η περιοχή ονομαζόταν **Λακεδαιμονία**, ή Λακωνία. Εκεί εκτεινόταν η πόλη της Σπάρτης και οι γύρω περιοχές και τα χωριά της, όπου τον 9ο αιώνα π.Χ. κατέφτασαν οι Δωριείς. Οι διασκορπισμένοι αυτόχθονες λαοί, οι οποίοι δεν είχαν σχηματίσει σημαντικά κέντρα, νικήθηκαν εύκολα, και έτσι οι Δωριείς μέχρι τον 7ο αιώνα π.Χ. εδραίωσαν τελικά τη δύναμή τους. Ωστόσο, οι υποταγμένοι ιθαγενείς εξακολουθούσαν να ζουν εκεί, όντας μάλιστα αριθμητικά περισσότεροι περίπου 8-10 φορές από τον αριθμό των εποίκων. Για να εξασφαλίσουν την εξουσία τους, οι Δωριείς δημιούργησαν μια στρατιωτική κοινωνία υποτάσσοντας τους Αχαιούς. Στο στρατιωτικό κράτος, προέκυψαν τρία κοινωνικά στρώματα: οι με πλήρη δικαιώματα στρατιωτικοποιημένοι Σπαρτιάτες (Δωριείς), οι κάτοικοι των περιχώρων (οι Περίοικοι, Δωριείς χωρίς πλήρη δικαιώματα που ζούσαν στα βουνά γύρω από την πόλη, και ασχολούνταν κυρίως με την εξόρυξη) και οι Είλωτες, ο υποταγμένος Αχαϊκός πληθυσμός που ασχολήθηκε με τη γεωργία .

Επειδή μειοψηφούσαν στην πολιτεία τους ως προς τον αριθμό, ανέπτυξαν μια ειδική κοινωνία βασισμένη στην ισότητα και τον αποκλεισμό μεγάλων διαφορών πλούτου, όπου ασχολούνταν μόνο με την στρατιωτική θητεία. Σύμφωνα με την παράδοση, το σύνταγμα για τη νομική και περιουσιακή ισότητα πήρε το όνομά του από τον νομοθέτη Λυκούργο, ο οποίος χώρισε τη γη σε 9.000 ίσα οικόπεδα (άλλα 30.000 σχηματίστηκαν μετά την απόκτηση των περιφερειακών περιοχών). Όλοι οι Σπαρτιάτες επωφελήθηκαν με έναν ορισμένο αριθμό ειλώτων που καλλιεργούσαν τη γη. Ωστόσο, ούτε η γη ούτε οι είλωτες περιήλθαν στην κατοχή των Σπαρτιατών. Παρέμειναν στο κράτος, οπότε δεν ήταν πραγματικά σκλάβοι. Οι είλωτες μπορούσαν επίσης να κατέχουν τη δική τους γη, να κατέχουν ιδιωτική περιουσία, αλλά ήταν επίσης υποχρεωμένοι να καλλιεργούν κρατικές εκτάσεις. Ωστόσο, η κοινωνική τους θέση απεικονίζεται καλά από το γεγονός ότι οι Σπαρτιάτες θα μπορούσαν να τους σκοτώσουν ατιμώρητα κατά τη διάρκεια του θεσμού της Κρυπτείας (τελετή ενηλικιώσης των Σπαρτιατών) . Το άλλο σημαντικό μέτρο που προσπάθησε να αποτρέψει τις ανισότητες στον πλούτο ήταν η εισαγωγή του σιδηρού χρήματος. Αυτό ήταν αποδεκτό μόνο στη Σπάρτη, μια και δεν είχε καμία αξία αλλού αφούδεν μπορούσες να πληρώσεις με αυτό.

Επικεφαλής του κράτους ήταν δύο βασιλιάδες, οι οποίοι μπορούσαν να πάρουν αποφάσεις μόνο με τη συμβουλή των 28 πρεσβυτέρων, και έτσι να υποβάλουν τις προτάσεις τους στη Λαϊκή Συνέλευση, όπου υιοθετούνταν δια βοής. Από τον 6ο αιώνα π.Χ. και μετά, το 5μελές σώμα των εφόρων (εποπτών) έγινε κυρίαρχο, επιβλέποντας τις πολιτικές δραστηριότητες του συμβουλίου των πρεσβυτέρων και των δύο βασιλιάδων.

Ο σπαρτιατικός τρόπος ζωής βασίστηκε στη στρατιωτική θητεία και οι Σπαρτιάτες διαπαιδαγωγούνταν με αυτόν από την παιδική τους ηλικία. Αμέσως μετά τη γέννησή τους, οδηγούνταν στο συμβούλιο των πρεσβυτέρων, όπου αποφάσιζαν αν ήταν υγιείς ή όχι για την στρατιωτική ζωή. Στην τελευταία περίπτωση, εκτίθονταν στο όρος Ταϋγετος, όπου αφήνονταν στην τύχη τους. Τα αγόρια αποχωρίζονταν από τις οικογένειές τους σε ηλικία επτά ετών και στη συνέχεια μεγάλωναν και εκπαιδεύονταν σε στρατιωτικό στρατόπεδο μέχρι τα 30 τους χρόνια. Εκτός από την πολεμική εκπαίδευση, οι νέοι συνηθίζουν στη στέρηση, στην αντοχή της πείνας, στο κρύο, στον πόνο, στη δυσφορία και στη συντροφικότητα. Στις μάχες, οι στρα-

τιώτες που μαζεύονταν μαζί πολεμούσαν δίπλα -δίπλα, θυσιάζοντας τη ζωή τους χωρίς σκέψη για τον σύντροφό τους ή τη Σπάρτη. Η σκέψη τους απεικονίζεται καλά από την τελετή έναρξης της ενηλικίωσης, τον θεσμό της Κρυπτείας. Με ένα στιλέτο, ο νεαρός Σπαρτιάτης έπρεπε να κρυφτεί στη χώρα των Ειλώτων και να τραφεί μόνος του. Έπρεπε να περάσει απαρατήρητος για μέρες, και αν ανακαλυπτόταν, ήταν μια σοβαρή αποτυχία. Μπορούσε να σκοτώσει κάθε είλωτα που τον παρατήρησε, αλλά δεν μπορούσε να αιχμαλωτιστεί. Με αυτό, τους προετοίμαζαν για μεταγενέστερες μάχες όταν έπρεπε να πολεμήσουν, εν μέσω στερήσεων, για τη νίκη στο εχθρικό έδαφος. Η Σπάρτη είχε γίνει η πιο τρομερή ελληνική πόλη-κράτος. Μέχρι τον 5ο αιώνα π.Χ., το όνομά της έγινε μια έννοια συνώνυμη με το πιο τέλειο στρατιωτικό κράτος που κατοικούνταν από πολεμιστές.

14. ábra – Σπαρτιατική ασπίδα με το μεγάλο ελληνικό γράμμα L (λάμδα) που αναφέρεται στην Λακεδαίμονα. Οι Σπαρτιάτες μπορούσαν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους από τον πόλεμο είτε με την ασπίδα τους είτε υψωμένοι επί της ασπίδας τους (νικητές ή νεκροί). Το όνομα του τόπου τους έγινε έννοια, γιατί οι Σπαρτιάτες δεν φημίζονταν για την ευγλωττία και το εκλεκτικιστικό τους ύφος, αλλά για τον συνοπτικό λόγο τους. Κάπως έτσι ο όρος «λακωνικό ύφος» έγινε συνώνυμος με τον σύντομο, επίκαιρο λόγο.

Παρόλο που δεν έχουν διασωθεί πολλά αρχιτεκτονικά μνημεία στη Σπάρτη, όπως και γραπτές πηγές, γνωρίζουμε πολλές αυθεντικές ιστορίες για τον ιδιαίτερο τρόπο ζωής τους. Μεταξύ άλλων, η κατάσταση και ο ρόλος των γυναικών των Σπαρτιατών ήταν ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα. Σε νεαρή ηλικία, λάμβαναν σοβαρή σωματική αγωγή, έτρεχαν σαν άνδρες, έριχναν ακόντια και εξασκούνταν σε πολεμικές τέχνες, καθώς πεποίθηση τους ήταν ότι μια ισχυρή και υγιής γυναίκα θα μπορούσε να γεννήσει ένα δυνατό και υγιές παιδί. Η φυσική τους αντοχή ήταν εξαιρετική σε σύγκριση με τις γυναίκες που ζούσαν σε άλλες πόλεις της εποχής. Εκτός από τη σωματική άσκηση, η εκμάθηση μουσικής και χορού έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξή τους. Η ζωή τους ήταν διαφορετική από εκείνη των Ελληνίδων σε άλλες περιοχές. για παράδειγμα παντρεύονταν αργότερα, κατά μέσο όρο σε ηλικία 18 ετών. Ελλείψει κληρονόμου, μπορούσαν να κληρονομήσουν γη και παρόλο που δεν ήταν ίσοι με τους άνδρες, είχαν πολύ περισσότερη ελευθερία και δικαιώματα από τις γυναίκες στην Αθήνα για παράδειγμα.

6. Αθήνα: το λίκνο της δημοκρατίας

Φυλές Ιώνων εγκαταστάθηκαν στην χερσόνησο της Αττικής ταυτόχρονα με τον μυκηναϊκό πολιτισμό. Η Αθήνα είχε ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξη του πολιτισμού. Σε

σύγκριση με την Ελλάδα, υπήρχε αρκετή καλλιεργήσιμη γη όπου, εκτός από σταφύλια, φρούτα και λαχανικά, υπήρχε και η δυνατότητα καλλιέργειας σιτηρών. (Σύμφωνα με στατιστικούς υπολογισμούς, ήταν αρκετό για την τροφοδοσία περίπου 130.000 ατόμων, οπότε δεν υπήρχε πρόβλημα υπερπληθυσμού.) Επιπλέον, τα μεταλλεία αργύρου του Λαυρίου και τα λατομεία μαρμάρου του όρους Πεντέλη (το μάρμαρο που εξάγεται από τα βουνά θεωρήθηκε ως η καλύτερη ποιότητα πρώτης ύλης για την αρχαία αρχιτεκτονική και γλυπτική) παρείχαν επίσης επιπρόσθετες πηγές πλούτου.

Λόγω των ευνοϊκών συνθηκών, η Αθήνα ασχολήθηκε με καθυστέρηση, μόνο τον 7ο αιώνα π.Χ., με το μεσογειακό εμπόριο και τη διαδικασία αποικισμού. Ωστόσο, η έκρηξη του εμπορίου οδήγησε σε διαφοροποίηση του πλούτου, η οποία πυροδότησε τη δημιουργία κοινωνικών στρωμάτων και στη συνέχεια τον αγώνα μεταξύ τους. Το 683 π.Χ., το στρώμα των γαιοκτημόνων (Άριστοι) εκδίωξαν τον τελευταίο ηγεμόνα, ωστόσο απέναντι τους βρέθηκε το ολοένα και ισχυρότερο ανώτερο στρώμα του δήμου (λαός), των ανθρώπων δηλαδή που πλούτισαν από το εμπόριο και τη βιοτεχνία, και που ήθελαν να αποκτήσουν πολιτική δύναμη. Ο αγώνας των δημοτών για πολιτική εξουσία είχε ξεκινήσει: η διαδικασία ανάπτυξης της δημοκρατίας.

Η διαστρωμάτωση του πλούτου μέσα στον δήμο είχε επίσης πολιτικές συνέπειες. Μετά τον πλουτισμό τους, τα ανώτερα στρώματα του δήμου αντιμετώπισαν την αριστοκρατία, δηλαδή τους κατόχους εξουσίας που βασίζονταν στην καταγωγή, απαιτώντας πολιτικά δικαιώματα. Από την άλλη πλευρά, τα χαμηλότερα στρώματα, που εξαθλιώθηκαν από τον αυξανόμενο οικονομικό ανταγωνισμό, έχασαν την ελευθερία τους και μπορούσαν

Εικόνα 15 – Ο ναός του Παρθενώνα (σχέδιο αναπαράστασης). Χτισμένος στα μέσα του 5ου π.χ. αιώνα, ο Ναός της Αθηνάς σχεδιάστηκε από τον Φειδία, τον πιο διάσημο γλύπτη της αρχαιότητας και διευθυντή των εργασιών αποκατάστασης της Ακρόπολης. Το 1987 προστέθηκε στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO μαζί με το συγκρότημα της Ακρόπολης.

ακόμη και να γίνουν δούλοι οφειλέτες. Ο πρώτος περιορισμός της δύναμης της αριστοκρατίας πραγματοποιήθηκε με τη συγγραφή νόμων, τους οποίους η παράδοση αποδίδει στον άρχοντα **Δράκων** το 621 π.Χ.. Εξαιρετικά αυστηροί νόμοι που τιμωρούν με θάνατο σχεδόν την πλειονότητα των εγκλημάτων («δρακόντεια αυστηρότητα») απέκλεισαν την αυθαιρεσία και την πιθανότητα κατάχρησης εξουσίας.

Ο δήμος ενισχύθηκε περαιτέρω το 594 π.Χ. με το μέτρο που έλαβε ο **Σόλων**, τη Σεισάχθεια (αποτίναξη χρεών). Ο νόμος που εισήχθη προς όφελος των εξαθλιωμένων μελών του δήμου αφαίρεσε τα βάρη των ενέχυρων εδαφών, απελευθέρωσε τους εργαζόμενους από τα χρέη τους και κατάργησε τον θεσμό της δουλείας του χρέους. Έθεσε το σύνταγμα σε νέα θεμέλια και συνέδεσε τα πολιτικά δικαιώματα στον πλούτο και όχι στην καταγωγή. Έτσι προέκυψε η **Τιμοκρατία.** Ο Σόλων χώρισε τους ελεύθερους Αθηναίους σε τέσσερις ομάδες με βάση την κατάσταση του πλούτου: αυτούς που είχαν περισσότερους από 500 μεδίμνους, αυτούς που είχαν 300, αυτούς με 200 και εκείνους με λιγότερους μεδίμνους. Ένας μέδιμνος αντιστοιχούσε σε 51,5 λίτρα σιτηρών (είτε την αξία ενός προβάτου είτε 4,37 γραμμάρια αργύρου). Με βάση την εκτίμηση του πλούτου που καθορίστηκε σε σιτηρά, μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα ότι η οικονομική διαχείριση δεν ήταν ακόμη διαδεδομένη στις αρχές του 6ου αιώνα π.Χ.. Σύμφωνα με τους νέους νόμους, οι πλουσιότεροι ήταν αυτοί με περισσότερους από 500 μεδίμνους, ενώ οι φτωχότεροι ήταν αυτοί με λιγότερους από 200 μεδίμνους ιδιοκτησίας. 100-100 εκπρόσωποι που εκλέχθηκαν από τα τέσσερα στρώματα συμπεριλήφθηκαν στο συμβούλιο των 400.

Η κατάσταση του πλούτου καθόρισε επίσης τον στρατιωτικό ρόλο. Από τις δύο ανώτερες τάξεις προήλθε το ιππικό, από την τρίτη το βαριά οπλισμένο πεζικό (οπλίτες), ενώ από τα φτωχότερα ήταν τα πληρώματα των πλοίων και το ελαφρύ οπλισμένο πεζικό. Ένα άλλο σημαντικό βήμα στη διαδικασία ανάπτυξης της δημοκρατίας ήταν η απόφαση του Σόλωνα να καταστήσει την ψηφοφορία υποχρεωτική στην Εθνοσυνέλευση. Όποιος δεν έπαιρνε θέση σε ένα αμφισβητούμενο ζήτημα, δηλαδή δεν ψήφιζε, έχανε τα πολιτικά του δικαιώματα και εξορίζονταν από την πόλη. Το όνομα του Σόλωνα συνδέεται επίσης με την εισαγωγή της ελεύθερης διαθήκης για άτεκνους πολίτες.

Τον 6ο αιώνα π.Χ., η αντιπαράθεση μεταξύ διαφορετικών ομάδων συμφερόντων και πολιτικών αγώνων για ένα διάστημα παρέσυρε την Αθήνα από το δρόμο της δημοκρατικής ανάπτυξης. Το 560 π.Χ., ένας αριστοκράτης γαιοκτήμονας, ο Πεισίστρατος, κέρδισε την εξουσία, εγκαθιδρύοντας τυραννία. Η μονοκρατορία του, ωστόσο, έφερε άνευ προηγουμένου ανάπτυξη στη ζωή της πόλης: τότε χτίστηκε για πρώτη φορά η Ακρόπολη και το υδραυλικό δίκτυο της πόλης. Έχτισε τον σημερινό Πειραιά ως σημαντικό λιμάνι, και εκείνη την εποχή η Αθήνα, ως μεγάλη πόλη, ασχολήθηκε ουσιαστικά με το θαλάσσιο εμπόριο. Από την Ισπανία ως τη Συρία εμφανίστηκαν αθηναϊκά αγγεία. Εκείη την περίοδο η Αθήνα κατάφερε να επισκιάσει τις άλλες ελληνικές πόλεις-κράτη στο μεσογειακό εμπόριο. Μετά το θάνατο του Πεισίστρατου, τον διαδέχθηκε ο γιος του, ο Ιππίας, ο οποίος όμως δεν ήταν τόσο δημοφιλής όσο ο πατέρας του. Το 510 π.Χ. τελικά απελάθηκε. Μετά την κυριαρχία των τυράννων, η Αθήνα επέστρεψε στους νόμους του

Σόλωνα, οι οποίοι μεταρρυθμίστηκαν από τον Κλεισθένη το 508 π.Χ., προχωρώντας περαιτέρω στην επέκταση των πολιτικών δικαιωμάτων.

Ο **Κλεισθένης** αναδιοργάνωσε την πολιτική ζωή σε εδαφική βάση, προσπαθώντας να την αποσυνδέσει από τον πλούτο. Για να δώσει σε όλους τους ελεύθερους Αθηναίους πολίτες την ίδια ευκαιρία να συμμετάσχουν στην πολιτική, χώρισε την χερσόνησο της Αττικής σε τρία μέρη: το αστικό, το παράκτιο και το εσωτερικό. Επειδή διαφορετικά κοινωνικά στρώματα ζούσαν εδώ σε διαφορετικές πληθυσμιακές πυκνότητες, τα χώρισε σε 10 επιπλέον μέρη και στη συνέχεια σχημάτισε 10 φυλές από καθένα από αυτά μαζί. Έτσι, όλες οι φυλές είχαν αστικές, παράκτιες και εσωτερικές περιοχές, οπότε υπήρχαν ψαράδες, τεχνίτες, έμποροι και γαιοκτήμονες και στις 10 μονάδες. Από αυτούς, κληρώθηκαν 50-50 άτομα, τα οποία θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν από οποιαδήποτε κοινωνική ομάδα. Έτσι σχηματίστηκε το συμβούλιο των 500, όπου μπορούσε να μπει οποιοσδήποτε από τους φτωχότερους έως τους πλουσιότερους. Το συμβούλιο των 400 που εκλέχθηκε με βάση τον πλούτο που καθιέρωσε ο Σόλων αντικαταστάθηκε από το συμβούλιο των 500 που λειτουργούσε με μια πιο δημοκρατική αρχή. Με αυτό, η λαϊκή εκπροσώπηση, η λαϊκή κυριαρχία (δημοκρατία) πραγματοποιήθηκε σε θεωρητικό επίπεδο, καθώς τα μέλη εκλέ-

Εικόνα 16 – Όστρακα, δηλαδή κομμάτια αγγείων με το όνομα του Θεμιστοκλή. Ο Θεμιστοκλής (περίπου 525 π.Χ. – 460 π.Χ.) ήταν ένας από τους κορυφαίους πολιτικούς της αθηναϊκής δημοκρατίας, το 480 π.χ. ήταν αρχηγός του ενιαίου ελληνικού στόλου στη Σαλαμίνα. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, αφού νίκησε τους Πέρσες, έχασε γρήγορα τη δημοτικότητά του λόγω της υποτιθέμενης ροπής του στη διαφθορά και της ολοένα και πιο αλαζονικής συμπεριφοράς του. Σύμφωνα με τους εχθρούς του, δίπλα στο σπίτι του ανέγειρε ναό της Αρτέμιδος, για τον λόγο αυτό εξορίστηκε με οστρακισμό τη δεκαετία του 470 π.χ.

Εικόνα 17 – Αθηναϊκό νόμισμα (οβολός) από τα μέσα του 5ου αι. π.χ. Από τη μια πλευρά διακρίνεται η προστάτιδα της πόλης, η Παλλάδα Αθηνά, και από την άλλη το ιερό πουλί της Αθηνάς, η κουκουβάγια. Ο οβολός αρχικά ήταν μέτρο βάρους, ενώ ως νόμισμα, έξι οβολοί άξιζαν μια δραχμή.

γονταν με κλήρωση. Ταυτόχρονα, δεν υπήρχε αμοιβή για πολιτική συμμετοχή, οπότε οι φτωχότεροι βουλευτές έπρεπε να επιλέξουν μεταξύ της συμμετοχής σε κοινωνική εργασία στο νομοθετικό σώμα ή της εργασίας για τη διασφάλιση του βιοπορισμού των οικογενειών τους.

Μια άλλη σημαντική αλλαγή ήταν η εισαγωγή του οστρακισμού, ένας θεσμός που μπορεί επίσης να συνδεθεί με το όνομα

Εικόνα 18 – Ομιλία του Περικλή στον χώρο της λαϊκής συνέλευσης, στον λόφο της Πνύκας. Στη συνέλευση μπορούσαν να μιλήσουν όλοι οι ελεύθεροι Αθηναίοι πολίτες. Η ανάγκη συμμετοχής στα δημόσια πράγματα, καθώς και η αγάπη για τη σοφία (σκέψη, συλλογισμός) (φιλοσοφία) είναι οι ακρογωνιαίοι λίθοι της ανάπτυξης της δημοκρατίας. Στο βάθος φαίνεται η Ακρόπολη.

του Κλεισθένη. Το δημοψήφισμα θα μπορούσε να ξεκινήσει από οποιονδήποτε Αθηναίο πολίτη που πίστευε ότι ένας ηγέτης αποτελούσε απειλή για τη δημοκρατική τάξη και ήθελε να εγκαθιδρύσει μονοκρατορία. Κατά τη διάρκεια της ψηφοφορίας στην Εθνοσυνέλευση, όλοι έγραφαν σε ένα κομμάτι από αγγείο (**όστρακο**) το όνομα αυτού που θεωρούσαν επικίνδυνο. Εάν ο αριθμός των οστράκων δεν έφτανε τα 6.000, η ψήφος δεν θεωρούνταν έγκυρη, καθώς αρκετοί πολίτες δεν έβρισκαν την εμφάνιση της τυραννίας ως πραγματικό κίνδυνο. Εάν συγκεντρώνονταν ένα περισσότερο από αυτά, ταξινομούνταν και αυτός που λάμβανε τις περισσότερες ψήφους εξορίζονταν από την Αθήνα για 10 χρόνια και παράλληλα δημευόταν η περιουσία του. Επομένως, δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι

πολλοί από τους σημαντικούς πολιτικούς της Αθήνας έχουν τελειώσει τη σταδιοδρομία τους στην εξορία.

Στην εποχή του Περικλή, στα μέσα του 5ου αιώνα π.Χ., μετά την απόκρουση της περσικής επίθεσης, η δημοκρατία απέκτησε την τελική της μορφή, όταν εισήχθη το ημερήσιο επίδομα, επιτυγχάνοντας έτσι πραγματική πολιτική ισότητα.

Η Αθηναϊκή Δημοκρατία προσπάθησε να συμφιλιώσει ατομικά και κοινοτικά συμφέροντα. Σε σύγκριση με την ιστορία της ανθρωπότητας μέχρι τώρα, αλλά και σε σύγκριση με τις μεταγενέστερες εποχές, έχει παραχωρήσει τα ευρύτερα δικαιώματα στους πολίτες της πόλης. Ωστόσο, απέτυχε της σημερινής ερμηνείας της δημοκρατίας, καθώς οι γυναίκες, οι μη Αθηναίοι άποικοι (μέτοικοι) και οι σκλάβοι δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα. Έτσι μόνο περίπου το 14 % του αστικού πληθυσμού συμμετείχε στη δημόσια ζωή.

7. Οι ελληνοπερσικοί πόλεμοι (492-449 π.Χ.)

Ενώ οι ελληνικές πόλεις-κράτη της Σπάρτης και της Αθήνας, μέχρι το δεύτερο μισό του 6ου π.Χ. αιώνα, έχουν αναλάβει ηγετικό ρόλο και έχουν άμεση επιρροή στον κόσμο του Αιγαίου, από τα ανατολικά άρχισε να αναδύεται μια άλλη δύναμη, ισχυρότερη από πριν: η Περσική Αυτοκρατορία. Ο Κύρος Β', περίπου το 550 π.Χ., επέκτεινε την εξουσία του στη Νέα Βαβυλωνιακή Αυτοκρατορία και με αυτό άρχισε η δυτική επέκταση της Περσίας. Αυτή η περίοδος επέφερε επίσης μια αλλαγή στη ζωή των μέχρι τότε εξαρτημένων ελληνικών πόλεων-κρατών της Μικράς Ασίας, καθώς οι Πέρσες, νικώντας τον πλούσιο **βασιλιά Κροίσο**, έφτασαν στις ανατολικές ακτές του Αιγαίου Πελάγους. Αυτό σηματοδότησε την αρχή μιας σειράς ελληνο-περσικών συγκρούσεων. Η οικονομική ζωή των ιωνικών πόλεων δεν είχε ακόμη επηρεαστεί αρνητικά από την περσική κυριαρχία, αλλά η περαιτέρω επέκταση (γύρω στο 510 π.Χ. η απόκτηση της σημερινής περιοχής του Βοσπόρου και του Μαρμαρά και η κατάληψη της Θράκης) είχε ήδη επηρεάσει άμεσα τις πλούσιες ελληνικές πόλεις στο δυτικό Αιγαίο. Η κατάληψη της Θράκης σήμαινε την απώλεια των ορυχείων χρυσού και των πρώην αποικιακών πόλεων της, αλλά ήταν ακόμη πιο επιζήμιο να κλείσει ο εμπορικός δρόμος προς τη Μαύρη Θάλασσα και να αποτραπεί το εμπόριο σιτηρών. Η περσική απειλή έφερε πιο κοντά τις δύο ισχυρότερες πόλεις, και στα τέλη του 5ου π.Χ. αιώνα γεννήθηκε ο Σπαρτιατικός-Αθηναϊκός συνασπισμός κατά των Περσών, με αποτέλεσμα δύο μεγάλες δυνάμεις στις ανατολικές και δυτικές ακτές του Αιγαίου πελάγους να βρεθούν αντιμέτωπες μεταξύ τους.

Στις αρχές της δεκαετίας του 490 π.Χ., υπό την ηγεσία της Μιλήτου, ξέσπασε εξέγερση κατά των Περσών στη Μικρά Ασία, στην οποία έστειλε και η Αθήνα πλοία, έτσι ώστε όταν ηττήθηκαν οι Έλληνες, η Αθήνα να γίνει και αυτή εχθρός των Περσών. Ο **Δαρείος**, ο Πέρσης ηγεμόνας, εκδικήθηκε τους εξεγερμένους: κατέστρεψε τις ιωνικές πόλεις και εγκατέστησε μερικούς από τους κατοίκους τους μέσα στην αυτοκρατορία. Με αυτό έλαβε τέλος η μέχρι τότε πολιτιστική και οικονομική ηγεσία της περιοχής, με αποτέλεσμα το κέντρο

Εικόνα 19 – Το κράνος του Μιλτιάδη σε ελληνικό γραμματόσημο του 2010. Ο νικητής της μάχης του Μαραθώνα το 490 π.χ. φορούσε κράνος οπλίτη (βαρύ οπλισμένο πεζικό). Μετά τη νίκη το πρόσφερε ως αναθήματα στον Δία, στην Ολυμπία.

του ελληνισμού να μεταφερθεί στις πόλεις-κράτη της σημερινής Ελλάδας.

Ωστόσο, ο Δαρείος δεν μπορούσε να ηρεμήσει μέχρι να διαλύσει τις ελληνικές πόλεις-κράτη, γιατί μόνο έτσι θα μπορούσε να ελέγξει το εμπόριο στην περιοχή του Αιγαίου χωρίς εμπόδια. Για τον έλεγχο της Αθήνας, **το 492 π.Χ.** ξεκίνησε εκστρατεία κατά της Ελλάδας, σηματοδοτώντας την έναρξη των ελληνο-περσικών πολέμων (492-449 π.Χ.). Ο Δαρείος εξαπέλυσε επίθεση από τα βόρεια, αλλά ούτε οι ναυτικές ούτε οι χερσαίες δυνάμεις έφτασαν στο ελληνικό έδαφος. Θρακικές φυλές κατάφεραν βαριές ήττες για τον περσικό στρατό, ενώ μεγάλο μέρος του στόλου που παρασύρθηκε σε μια τεράστια καταιγίδα στα ανοικτά των ακτών της χερσονήσου του **Άθω** και βυθίστηκε. Έτσι οι Πέρσες αναγκάστηκαν να γυρίσουν πίσω.

Η αποτυχία δεν πτόησε τον Δαρείο, προσπάθησε να προετοιμάσει τη δεύτερη εκστρατεία του με διπλωματικά μέσα την επόμενη χρονιά. Πέρσες πρεσβευτές επισκέφθηκαν τις ελληνικές πόλεις και απαίτησαν παράδοση (γη και νερό), σε αντάλλαγμα υποσχόμενοι να μην επιτεθούν στις πόλεις που θα αποδέχονταν την περσική κυριαρχία. Σημαντικό μέρος των νησιών -και πολλές πόλεις της ηπειρωτικής χώρας - ήταν πιο υποτακτικές για να αποφύγουν την καταστροφή, αλλά η Αθήνα και η Σπάρτη αντιτάχθηκαν ανοιχτά στον Δαρείο. Η ανταπόκριση δεν άργησε πολύ: το καλοκαίρι του **490 π.Χ.** άρχισε μια νέα εκστρατεία. Οι Πέρσες διέσχισαν τώρα το Αιγαίο, προσεγγίζοντας τις Κυκλάδες, πλέοντας στην ανατολική ακτή της Αττικής, όπου και αποβιβάστηκαν κοντά στον **Μαραθώνα**. 10.000 Έλληνες οπλίτες ήρθαν αντιμέτωποι με τον περσικό στρατό των περίπου 20.000 ανδρών, με επικεφαλής 10 πολέμαρχους (στρατηγούς) που εναλλάσσονταν κατά τη διάρκεια της μάχης. Ωστόσο, μόνο ένας από αυτούς ανέλαβε την ευθύνη, οπότε βάσει της συμφωνίας, ο **Μιλτιάδης** εξουσιοδοτήθηκε να ηγείται του στρατού σε όλη τη διάρκεια. Εκμεταλλευόμενος το γεγονός ότι το περσικό ιππικό δεν βρισκόταν στο στρατόπεδο (είτε πότιζαν τα άλογα είτε ετοιμάζονταν ήδη να πλεύσουν για να πάνε στην Αθήνα), επιτέθηκε τη νύχτα στις περσικές θέσεις και τους νίκησε κατά κράτος. Ο Δαρείος έσωσε τον υπόλοιπο στρατό του και έπλευσε προς την Αθήνα για να επιτεθεί στην πόλη. Ωστόσο, ο Μιλτιάδης βάδισε προς την Αθήνα με τους στρατιώτες του με αναγκαστικό ρυθμό, έτσι οι Πέρσες δεν μπόρεσαν να καταλάβουν την πόλη και αποφάσισαν να υποχωρήσουν:

έπλευσαν για τη Μικρά Ασία. (Το τρέξιμο σε έναν μαραθώνιο πιθανότατα διατηρεί τη μνήμη αυτής της αναγκαστικής πορείας.) Αυτό απέτρεψε τον περσικό κίνδυνο, αλλά όλοι γνώριζαν ότι ήταν μόνο προσωρινό.

Ωστόσο, ούτε η Περσία μπορούσε να αφήσει την Αθήνα να νικήσει, γιατί, παρακινούμενη από το παράδειγμά της, πολλές πόλεις διακήρυξαν αμέσως την ανεξαρτησία τους και ξέσπασαν εξεγέρσεις κατά της κυριαρχίας του Δαρείου από την Αίγυπτο μέχρι τη Βαβυλώνα. Στην Αθήνα συμφώνησαν στην ανάγκη να προετοιμαστούν για άλλη μια επίθεση, αλλά τα διαφορετικά στρώματα της κοινωνίας είχαν διαφορετική αντίληψη όσον αφορά στον τον τρόπο με τον οποίο έπρεπε να αμυνθούν. Ο **Θεμιστοκλής**, καθώς και οι έμποροι και οι τεχνίτες που τον υποστήριζαν, θεώρησαν προτεραιότητα την αύξηση του ναυτικού για να σταματήσουν τον περσικό στόλο (και να κυριαρχήσουν στο θαλάσσιο εμπόριο προς όφελός τους). Αντίθετα, ο **Αριστείδης,** επικεφαλής των γαιοκτημόνων και των αγροτών, θεώρησε σημαντική την ενίσχυση των χερσαίων στρατευμάτων (προσπαθώντας έτσι να προστατεύσουν τα υπάρχοντά τους). Η πρώτη ομάδα βγήκε νικήτρια από την εσωτερική πολιτική κρίση. Μέσα σε λίγα χρόνια, η Αθήνα διέθετε ήδη ένα στόλο από 180 τριήρεις (αυτό σήμαινε ότι ήταν ο απόλυτος ηγέτης μεταξύ των ελληνικών πόλεων: η Κόρινθος, που έχει δύο θαλάσσια λιμάνια, είχε επίσης ναυτικό αποτελούμενο μόνο από 40 πλοία).

Εν τω μεταξύ, μετά το θάνατο του Δαρείου, την εξουσία ανέλαβε ο γιος του **Ξέρξης** το 486 π.Χ., ο οποίος προετοιμάστηκε για την εκστρατεία επιστρατεύοντας όλες του τις δυνάμεις. Ο Πέρσης ηγεμόνας ξεκίνησε το 480 π.Χ. επικεφαλής του μεγαλύτερου στρατού όλων των εποχών: περίπου με 180.000 άνδρες και 1.200 πολεμικά πλοία. (Οι Έλληνες είχαν περίπου 30.000 άνδρες και 400 πλοία.) Ακολουθώντας τη διαδρομή της Εκστρατείας του 492 π.Χ., επιτέθηκε από τα βόρεια, οπότε οι Έλληνες είχαν χρόνο να επιλέξουν τον τόπο της μάχης. Λόγω της στρατιωτικής υπεροχής του, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως επιλογή μόνο ένα στενό, καλά προστατευμένο μέρος, και δύο ήταν διαθέσιμα: η κοιλάδα των Τεμπών και οι **Θερμοπύλες**. Η Σπάρτη και η Αθήνα συγκάλεσαν πανελλήνια συγκέντρωση κοντά

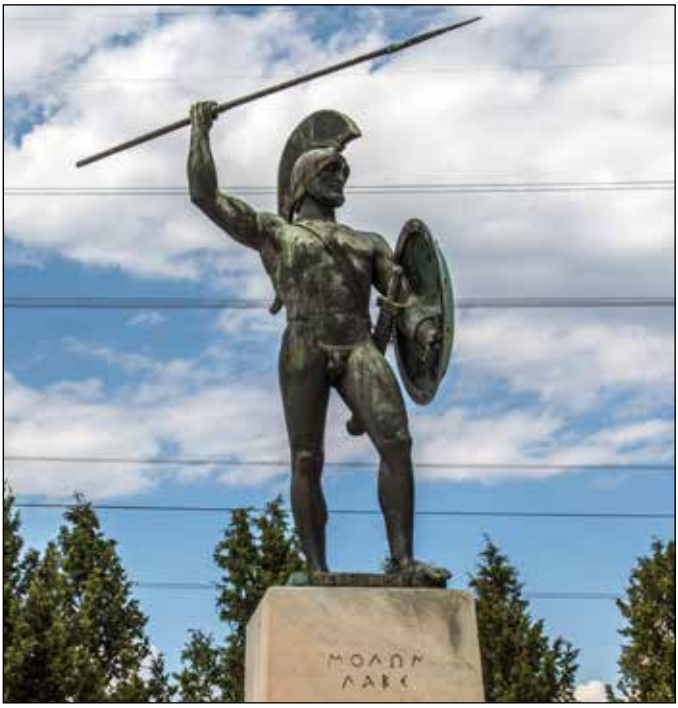

Εικόνα 20 – Το μνημείο του Σπαρτιάτη βασιλιά Λεωνίδα στο φαράγγι των Θερμοπυλών. Το μνημείο, που χτίστηκε τη δεκαετία του 1950, τιμά τη μνήμη του Λεωνίδα και των Σπαρτιατών που πέθαναν με ηρωικό θάνατο.

Εικόνα 21 – Η διαδρομή της περσικής εκστρατείας που ξεκίνησε το 480 π.χ.: τα πεδία των μαχών των Θερμοπυλών, της Σαλαμίνας και των Πλαταιών.

στην Κόρινθο, όπου συγκροτήθηκε η Συμμαχία του Ισθμού. Εδώ συμφωνήθηκε ότι η Σπάρτη είχε τον πρωταγωνιστικό ρόλο (ακόμα και στη θάλασσα, όπου είχαν συνολικά 10 πλοία από τα 400), σαφές σήμα αναγνώρισης της στρατιωτικής τεχνογνωσίας της πόλης-κράτους της Πελοποννήσου. Οι Θεσσαλοί υποστήριζαν την κοιλάδα των Τεμπών ως τοποθεσία για την προστασία τους, αλλά η Σπάρτη θεωρούσε σημαντική μόνο την Πελοπόννησο, έτσι ορίστηκε το στενό των Θερμοπύλων στα νότια. (Ως αποτέλεσμα, η Θεσσαλία αναγκάστηκε να παραδοθεί στον Ξέρξη ενώ και η Θήβα προσχώρησε στους Πέρσες λόγω της αντίθεσής της με την Αθήνα.)

Ο ελληνικός στρατός των 6-8.000 ανδρών έφτασε στο στενό, και ενίσχυσε την προστασία του στενού οχυρώνοντας το πέρασμα μεταξύ της πλαγιάς και της θάλασσας, ενώ προετοιμάστηκε για την περσική επίθεση υπό την ηγεσία του **βασιλιά Λεωνίδα της Σπάρτης**. Κατά μήκος της ακτής, στη θάλασσα, 250-300 πλοία εξασφάλιζαν ότι ο περσικός στόλος δεν μπορούσε να αποβιβάσει στρατιώτες πίσω τους, δηλαδή να μην τους περικυκλώσει. Οι επιτιθέμενοι, που υπερτερούσαν κατά πολύ αριθμητικά, απωθήθηκαν για δύο ημέρες, όταν ένας Έλληνας προδότης, ο Εφιάλτης, κατέδειξε ότι το στενό μπορούσε να παρακαμφθεί

μέσω της κορυφογραμμής. Μόλις το έμαθε, ο Λεωνίδας έστειλε πίσω όλους τους μη Σπαρτιάτες στρατιώτες και στη συνέχεια έστησε την τελική μάχη επικεφαλής των 300 που παρέμειναν εκεί. Σφαγιάστηκαν όλοι από τους Πέρσες, οι οποίοι στις 3 ημέρες έχασαν στην μάχη περίπου 20.000 στρατιώτες. Η μάχη έληξε με ήττα, ωστόσο η μνήμη των Σπαρτιατών στρατιωτών που θυσίασαν τη ζωή τους για την ελευθερία του ελληνικού κόσμου έμεινε ζωντανή στις επόμενες γενιές: *Ω, ξένε διαβάτη, ανάγγειλε στους Λακεδαιμονίους ότι ταφήκαμε εδώ, υπακούοντας στα προστάγματά τους-* Έγραψε στο επίγραμμα ο ποιητής Σιμωνίδης ο Κείος.

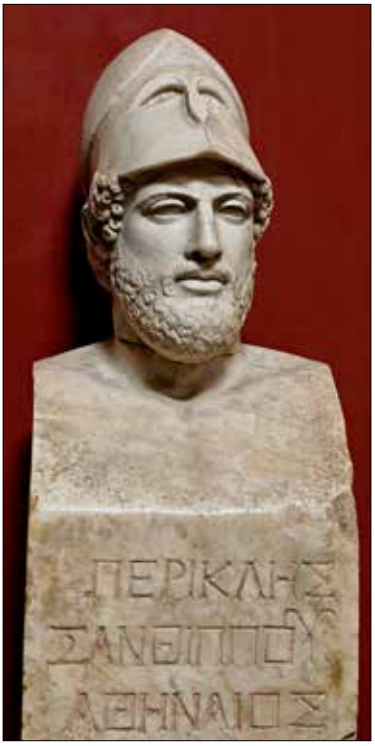

Εικόνα 22 – Προτομή του Περικλή (495–429 π.Χ.). Ένας από τους μεγαλύτερους πολιτικούς και στρατηγούς της αρχαιότητας. Έπεξε καθοριστικό ρόλο στην πολιτική ζωή της Αθήνας. Κατείχε τη θέση του στρατηγού για περισσότερα από 20 χρόνια, υπό την ηγεσία του η Αθήνα ανοικοδομήθηκε μετά την περσική καταστροφή. Το όνομά του συνδέθηκε με την καθιέρωση της μισθοφορίας, που εγκαινίασε την ακμή της αθηναϊκής δημοκρατίας.

Αυτό άνοιξε τον δρόμο για την Αθήνα. Η πόλη εκκενώθηκε και οι κάτοικοί της κατέφυγαν στα γύρω νησιά (Σαλαμίνα, Αίγινα). Ο Ξέρξης, εισέβαλε στην Αθήνα, που έμεινε ανυπεράσπιστη, και την κατέστρεψε. Το πολεμικό σχέδιο του Θεμιστοκλή οραματιζόταν μια αποφασιστική μάχη σε ένα στενό, το οποίο θα ήταν ευνοϊκό για τα μικρότερα και επομένως πιο ευέλικτα πλοία. Για να γίνει αυτό, ο περσικός στόλος των πλοίων μεγαλύτερης ατράκτου έπρεπε να εξαπατηθεί και να πλεύσει στα **στενά της Σαλαμίνας**, κάτι που έγινε. Εδώ δεν επικράτησε η αριθμητική υπεροχή και το **480 π.Χ**. νίκησαν οι Έλληνες. Ο Ξέρξης αναγκάστηκε να παρακολουθήσει την καταστροφή του στόλου του από τον θρόνο που είχε στηθεί σε μια κορυφή των γύρω βουνών. Μετά την ήττα, μεταβίβασε μεγάλο μέρος του περσικού χερσαίου στρατού στη Μικρά Ασία και απέσυρε τον υπόλοιπο στρατό του στη Θεσσαλία λόγω του χειμώνα που πλησίαζε. Ένα χρόνο αργότερα έγινε άλλη μια χερσαία επίθεση, όπου οι Σπαρτιάτες συνέχισαν να παίρνουν θέση μόνο για να υπερασπιστούν την Πελοπόννησο. Η Αθήνα έπρεπε να εκκενωθεί ξανά, η οποία καταστράφηκε ξανά από τους Πέρσες. Το 479 π.Χ. όμως οι Πέρσες ηττήθηκαν κοντά στις **Πλαταιές**, επιτρέποντας στον πληθυσμό της Αττικής να αναπνεύσει και η Αθήνα έγινε σαφώς η ηγετική δύναμη στον ελληνικό κόσμο. Όμως και τότε η Μικρά Ασία δεν απελευθερώθηκε από την περσική κατοχή.

Με πρωτοβουλία της Αθήνας το 478 π.Χ. σχηματίστηκε μια άλλη αντι-περσική συμμαχία: η **Συμμαχία της Δήλου**, η οποία περιλάμβανε εκατό και λίγα χρόνια αργότερα τετρακόσιες πόλεις και νησιά, μαζί με τις μικρές ασιατικές πόλεις-κράτη και τα νησιά του Αιγαίου που ως τότε βρισκόταν στο πλευρό της Σπάρτης. Τα πλουσιότερα κράτη (π.χ. Σάμος, Χίος) έστελναν στρατιώτες, τα φτωχότερα πλήρωναν φόρους για να διατηρήσουν μόνιμο στόλο. Ο Συμμαχία συνεδρίαζε ετησίως στο νησί της Δήλου, όπου ο

Ναός του Απόλλωνα χρησίμευε ως θησαυροφυλάκιο, το οποίο το 454 π.Χ. μεταφέρθηκε στον Παρθενώνα στην Ακρόπολη κατόπιν εντολής των Αθηναίων. Η Αθήνα ήταν από την αρχή ο αρχηγός της συμμαχίας (από αυτήν προερχόταν περίπου το μισό ναυτικό) την οποία αρχηγία τη διατήρησε με τη βία και μετά την απομάκρυνση της επικείμενης περσικής απειλής (μέχρι το 460 π.Χ.).

Σύντομα δημιουργήθηκαν εντάσεις στο εσωτερικό της συμμαχίας λόγω της βίαιης συμπεριφοράς της Αθήνας. Η Νάξος την αντιμετώπισε ανοιχτά, αλλά δεν μπόρεσε να την νικήσει, όπως δεν τα κατάφερε και η Θάσος. Εν τω μεταξύ, η σύγκρουση μεταξύ Αθήνας και Σπάρτης εντάθηκε (η Σπάρτη ήταν ήδη αγανακτισμένη όταν η Αθήνα έχτισε το σύστημα διπλού τείχους της για να προστατεύσει τον Πειραιά και την Αθήνα στις αρχές της δεκαετίας του 470 π.Χ.) και στα τέλη της δεκαετίας του 460 π.Χ. επήλθε η οριστική ρήξη καιη παλιά τους συμμαχία διαλύθηκε. Η Αθήνα συνήψε αμέσως συμμαχία με τους εχθρούς της Σπάρτης: το Άργος και τη Θεσσαλία. Καθώς η Αθήνα γινόταν όλο και πιο δυνατή, εκτός από τη Σπάρτη και η Κόρινθος ήρθε σε αντιπαράθεση με αυτήν, μια πόλη που φοβόταν για την ακμάζουσα εμπορική δραστηριότητά της από την πόλη-κράτος της Αττικής που είχε γίνει θαλάσσια δύναμη. Οι συμμαχικές πόλεις που ήταν δυσαρεστημένες με την Αθήνα μπόρεσαν να στραφούν στη Σπάρτη, γιατί εξακολουθούσε να είναι η ισχυρότερη πόλη από άποψη χερσαίων δυνάμεων, ενώ η Αθήνα φαινόταν ανίκητη στη θάλασσα.

Οι ελληνο-περσικοί πόλεμοι έληξαν επίσημα με την σύναψη συμφωνίας κατάπαυσης του πυρός το 449 π.Χ., σύμφωνα με την οποία δεν επιτρεπόταν στους Πέρσες να πλησιάσουν τις ακτές του Αιγαίου (έπρεπε να κρατήσουν απόσταση από την ακτή που ισοδυναμούσε με πορεία μίας μέρας με άλογο) και δεν μπορούσαν να πλεύσουν με τα πολεμικά τους πλοία πέρα από τα νερά της Θράκης. Η αντιπαλότητα μεταξύ Αθήνας και Σπάρτης το 446 π.Χ. έγινε κατορθωτό να ωθηθεί στο παρασκήνιο με αμοιβαία συμφωνία. Με αυτή αναγνώρισαν ο ένας τα εδάφη και τις συμμαχίες του άλλου, δηλαδή τη συμμαχία της Πελοποννήσου με επικεφαλής τη Σπάρτη και της Συμμαχίας της Δήλου υπό την ηγεσία της Αθήνας. Ωστόσο, αυτό αποδεί-

Εικόνα 23 – Τα δύο συμμαχικά συστήματα του Πελοποννησιακού πολέμου και η θέση των ουδέτερων κρατών. Ο πόλεμος μεταξύ 431 π.χ. και 404 π.χ. επηρέασε σχεδόν ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο. Η σύγκρουση που ξέσπασε μεταξύ της Δηλιακής Συμμαχίας, με επικεφαλής την Αθήνα, και της Πελοποννησιακής Συμμαχίας, με επικεφαλής τη Σπάρτη, οφείλεται στην πραγματικότητα στην επιδίωξη ηγεμόνευσης και στην οικονομική αντίθεση μεταξύ των δύο κορυφαίων πόλεων-κρατών. Μετά την ήττα της, η Αθήνα δεν ανέκτησε ποτέ τον ηγεμονικό της ρόλο.

χθηκε προσωρινό και η μεγάλη σύγκρουση απλώς αναβλήθηκε.

Τότε ήταν που η Αθήνα έφτασε στο οικονομικό και πολιτισμικό απόγειό της, κατά τη περίοδο της στρατηγίας του **Περικλή** που διήρκησε για είκοσι συνολικά χρόνια. Το όνομά του συνδέθηκε με τη βελτίωση της λειτουργίας της δημοκρατίας του Κλεισθένη, με την καθιέρωση μιας ημερήσιας αποζημίωσης, η οποία απαιτούσε το ίδιο ποσό αμοιβής για την συμμετοχή στην πολιτική, όπως ακριβώς εάν έκαναν άλλη δουλειά. Τότε ήταν που ξαναχτίστηκε η Ακρόπολη. Ο τόπος λατρείας που κατεδαφίστηκε από τους Πέρσες απέκτησε την τελική του μορφή αυτή την εποχή με τα Προπύλαια, το Ερεχθείο, το Ιερό της Αθηνάς Νίκης και τον Παρθενώνα με το χρυσελεφάντινο άγαλμα της Αθηνάς. Ωστόσο, η υπερβολικά ενδυναμωμένη Αθήνα δεν μπορούσε να απολαύσει μια περίοδο γαλήνης για πολύ. Εκτός από τις αντιθέσεις με τη Σπάρτη, η Κόρινθος και τα Μέγαρα φοβούνταν τον ηγεμόνα της Αττικής χερσονήσου. Μετά από αίτημα της Κορίνθου, η Σπάρτη συγκάλεσε την Πελοποννησιακή Συμμαχία (μέλος της οποίας ήταν η Κόρινθος) και έστειλε τελεσίγραφο στην Αθήνα. (Η Κόρινθος βρισκόταν ήδη σε στρατιωτική σύγκρουση με την Αθήνα σε σχέση με μια από τις αποικιακές πόλεις της, την Ποτίδαια, το 432 π.Χ.) Μετά την απόρριψη του τελεσίγραφου, άρχισε ο πόλεμος.

8. Η παρακμή των Πόλεων-Κρατών: Από τον Πελοποννησιακό Πόλεμο (431-404 π.Χ.) στον ανταγωνισμό μεταξύ των πόλεων

Ο πόλεμος είναι μια καλή απεικόνιση της διαδικασίας με την οποία οι πόλεις αντικρίζουν ο μία την άλλη. Ήταν προς το συμφέρον της Αθήνας να διατηρήσει τον συσχετισμό δυνάμεων (status quo), καθώς ήταν ζωτικής σημασίας να διασφαλιστεί η ομαλή λειτουργία του εμπορίου της Μαύρης Θάλασσας και των εισαγωγών σιτηρών. Ήταν ο ηγεμόνας των θαλασσών, αλλά μπορούσε να το εξασφαλίσει μόνο διατηρώντας βίαια τη Συμμαχία της Δήλου, που απειλούταν να διαλυθεί οριστικά, οπότε δεν μπορούσε να υποχωρήσει ενάντια στη Σπάρτη.

Ούτε η Σπάρτη θα μπορούσε να εμφανιστεί αδύναμη, γιατί οι Είλωτες θα επαναστατούσαν αμέσως, ενώ η διατήρηση της Συμμαχίας της Πελοποννήσου ήταν πολύ σημαντική και για αυτήν. Καθώς η Κόρινθος και τα Μέγαρα στράφηκαν σε αυτήν εξαιτίας της επέκτασης της Αθήνας, έπρεπε να αντιμετωπίσει δύο ενδεχόμενα. Αν δεν σταθεί στο πλευρό τους ενάντια στην Αθήνα, θα εγκαταλείψουν τη συμμαχία τους ή θα σταθεί δίπλα τους, κάτι που όμως θα οδηγήσει σε πόλεμο με την Αθήνα. Επέλεξε το δεύτερο. Ο πόλεμος επηρέασε σχεδόν ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο, με σχεδόν κάθε πόλη να είναι μέλος σε κάποιο από τα δύο συμμαχικά συστήματα. Στο πλευρό της Αθήνας βρίσκονταν οι πόλεις της Μικράς Ασίας, οι οικισμοί της χερσονήσου της Χαλκιδικής, η Θεσσαλία, η Εύβοια, η Κέρκυρα και τα νησιά του αρχιπελάγους του Αιγαίου, συνολικά περίπου με 30.000 στρατιώτες και 300 πλοία. Η Σπάρτη μπόρεσε να στηριχθεί στην Πελοπόννησο, την Κόρινθο και τη Θήβα: μια

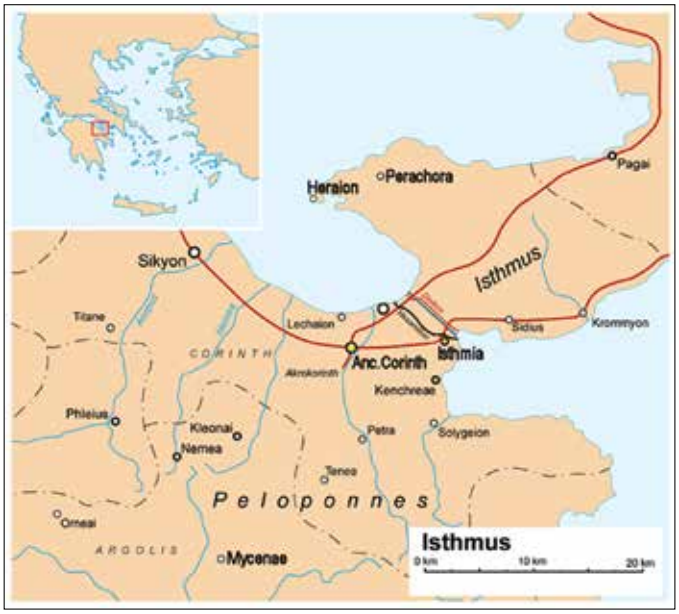

Εικόνα 24 – Η Αρχαία Κόρινθος και το νότιο λιμάνι της, η Ίσθμια. Η Κόρινθος διέθετε λιμάνι τόσο στα βόρεια, στην ακτή του Κορινθιακού κόλπου, όσο και στα νότια, στον Σαρωνικό κόλπο. Αυτή η ιδιαίτερη κατάσταση είχε ως αποτέλεσμα τον υπέροχο πλούτο της. Ο χάρτης δείχνει τη διαδρομή του 6 χιλιομέτρων ρυμουλκούμενου μονοπατιού (διολκός), από το οποίο μεταφέρονταν τα πλοία και το φορτίο τους από το ένα λιμάνι στο άλλο. Το Εξαμίλιον Τείχος, σημειωμένο με μαύρο χρώμα, προσπάθησε να προστατεύσει τη χερσόνησο της Πελοποννήσου από εξωτερικές επιθέσεις.

δύναμη πεζικού 40.000 ανδρών και ένα στόλο 170 πλοίων.

Οι Σπαρτιάτες, έχοντας εμπιστοσύνη στη χερσαία δύναμή της, θέλησαν να νικήσουν την Αθήνα, η οποία μπόρεσε να υποχωρήσει πίσω από τα ισχυρά τείχη της πόλης της και να επιτίθεται συνεχώς στη Σπάρτη και τους συμμάχους της από τη θάλασσα. Έχοντας στην κατοχή της το ναυτικό, μπόρεσε να συμβιβαστεί εύκολα σε έναν παρατεταμένο πόλεμο, καθώς μπορούσε να αποκτήσει κάθε είδους τρόφιμα και πρώτες ύλες μέσω της θάλασσας. Αυτή αποτελούσε την ονομαζόμενη νησιωτική στρατηγική του Περικλή.

Ωστόσο, ο παρατεταμένος πόλεμος με εναλλασσόμενα αποτελέσματα έχει δημιουργήσει μια ολοένα και πιο δύσκολη κατάσταση και για τις δύο πλευρές. Το 429 π.Χ., ο Περικλής πέθανε, τα οικονομικά αποθέματα της πόλης εξαντλήθηκαν και μια σφοδρή πανούκλα μάστιζε τους κατοίκους. Τα μέλη της Δηλιακής Συμμαχίας εξεγέρθηκαν εξαιτίας της συνεχιζόμενης αύξησης των φόρων, ενώ ορισμένες πόλεις της Μικράς Ασίας αποχώρησαν από τη συμμαχία. Ούτε η κατάσταση της Σπάρτης ήταν σταθερή. Μετά τον σεισμό του 426 π.Χ., μετά βίας μπορούσε να συνέλθει και στο τελευταίο στάδιο του πολέμου χρειαζόταν την υποστήριξη του αρχαίου εχθρού, της Περσίας. Συνήψε συμμαχία μαζί της, παραδίδοντας στον Δαρείο Γ' το δικαίωμα να ελέγχει τις πόλεις της Μικράς Ασίας. Με συμφωνία που έγινε το 412 π.Χ., οι Πέρσες ανέλαβαν τα έξοδα του στόλου της συμμαχίας της Πελοποννήσου που συμμετείχε στον πόλεμο κατά της Αθήνας, ενώ η Σπάρτη αναγνώρισε την περσική κυριαρχία σε όλα τα ασιατικά εδάφη που είχαν καταλάβει προηγουμένως.

Με την περσική οικονομική υποστήριξη, η Σπάρτη νίκησε την Αθήνα και η λιμοκτονούσα πόλη το **404 π.Χ.** αναγκάστηκε να ζητήσει **ειρήνη**. Η ειρήνη έβαλε τέλος στη θέση της Αθήνας ως μεγάλης δύναμης και η πόλη, γνωστή ως κοιτίδα της δημοκρατίας, δεν μπόρεσε ποτέ να ανακάμψει μετά τις σκληρές συνθήκες. Σύμφωνα με τη συμφωνία, η Σπάρτη της έδωσε τη δυνατότητα να διατηρήσει μόνο 12 πλοία, έπρεπε να γκρεμίσει τα τείχη που προστατεύουν τον Πειραιά, ακόμη και τα «Μακρά Τείχη» προς την Αθήνα, να

αποκηρύξει τα εδάφη της εκτός Αττικής, να διαλύσει τη συμμαχία της και να ενταχθεί στην Συμμαχία της Πελοποννήσου, αναγνωρίζοντας την ηγεσία της Σπάρτης. Ταυτόχρονα, το στρατιωτικό κράτος θα μπορούσε να είχε ενεργήσει ακόμη πιο σκληρά, αλλά εκείνη τη στιγμή θεωρούσε την Αθήνα όλο και λιγότερο επικίνδυνο εχθρό, σε σχέση με την ενισχυμένη Κόρινθο και τη Θήβα.

Την περίοδο της ηγεμονίας της Αθήνας ακολούθησε η κυριαρχία της Σπάρτης, αλλά η παραδοσιακή σπαρτιατική ισότητα διαλύθηκε στο μεταξύ. Μετά το 401 π.Χ. , η γη έγινε κληρονομική, οδηγώντας στην εμφάνιση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και των κοινωνικών διαφορών. Εν τω μεταξύ, η Περσία έγινε ολοένα και πιο απειλητική καθώς προσπάθησε να ανακτήσει τον έλεγχο των πόλεων στη Μικρά Ασία σε αντάλλαγμα της προηγούμενης βοήθειας. Η Σπάρτη βρέθηκε ανάμεσα σε δύο πυρά: αν παρέδιδε τις πόλεις, ο ελληνικός κόσμος θα μπορούσε να στραφεί εναντίον της, αν δεν το έκανε, θα μπορούσε να προκαλέσει την εκδίκηση της Περσίας. Οι Πέρσες άρχισαν να υποστηρίζουν τους εχθρούς της, οδηγώντας στο ξέσπασμα του πρώτου Κορινθιακού πολέμου (395-386 π.Χ.), στον οποίο μια συμμαχία της Αθήνας, της Κορίνθου, της Θήβας και του Άργους προσπάθησε να νικήσει τον άρχοντα της Πελοποννήσου. Η Σπάρτη, όμως, αποδείχθηκε πολύ μεγάλη μπουκιά, όπως διεπίστωσαν και οι Πέρσες. Τα μέρη τότε συμφώνησαν: η Περσία είχε αποκτήσει τη Μικρά Ασία ενώ η σπαρτιατική ηγεμονία παρέμενε στην Ελλάδα.

Η αναδιάταξη των σχέσεων εξουσίας δεν τελείωσε εκεί. Κατά τη διάρκεια της αντιπαλότητας μεταξύ Αθήνας και Σπάρτης, μέχρι τη δεκαετία του 370 π.Χ., είχε αρχίσει η άνοδος μιας νέας πόλης: της Θήβας. Η Θήβα το 371 π.Χ. προκάλεσε βαριά ήττα στη Σπάρτη. Με αυτό κλονίστηκε η κατάσταση του στρατιωτικού κράτους και οι πρώην σύμμαχοί του επαναστάτησαν εναντίον του. Μετά την κατάρρευσή του, τη δεκαετία του 360 π.Χ. η Θήβα έγινε η κορυφαία πόλη ηγεμόνας στον ελληνικό κόσμο. Ωστόσο, ο αγώνας δεκαετιών μεταξύ των πόλεων-κρατών οδήγησε σε κρίση το σύστημα των πόλεων-κρατών, δίνοντας την ευκαιρία στο διαρκώς αναπτυσσόμενο Μακεδονικό βασίλειο, στο βόρειο άκρο του ελληνικού κόσμου, να τους ξεπεράσει.

Βασικές έννοιες

αρχαϊκή εποχή: Η περίοδος μετά τη σκοτεινή (μεταβατική) εποχή, ο κόσμος της πόλης, που διήρκεσε από τα μέσα του 8ου π.Χ. αιώνα μέχρι την έναρξη των περσικών πολέμων.

άρχων: Εκλεγμένος αξιωματούχος με πραγματική πολιτική εξουσία. Στην Αθήνα εκλέγονται 5 και στη συνέχεια 9 άρχοντες ως επικεφαλής της εκτελεστικής εξουσίας.

αριστοκρατία: Όρος που προέρχεται από τη λέξη «άριστοι», που για τους Έλληνες σήμαινε ένα εκ γενετής πλούσιο κοινωνικό στρώμα. Για πολύ καιρό έλεγχαν την πολιτική ζωή.

αριστοκρατική δημοκρατία: Μια μορφή κράτους που μετά την εκδίωξη του τελευταίου ηγεμόνα αντικατέστησε την βασιλεία, και που η πολιτική εξουσία βρισκόταν στα χέρια των ευγενών. Στην Αθήνα διήρκεσε από το 683 έως το 594 π.Χ., μέχρι τη μεταρρύθμιση του Σόλωνα.

Συμμαχία της Δήλου: Σχηματίστηκε υπό την ηγεσία της Αθήνας ως Αντιπερσική στρατιωτική συμμαχία και διήρκεσε το 478 έως το 404 π.Χ..

δήμος: Λαός, στις ελληνικές πόλεις το συλλογικό όνομα εμπόρων, τεχνιτών, αγροτών, που διαχωρίζονται από τους ευγενείς (αριστοκράτες).

έφορος: Στην Σπάρτη, το όνομα των εποπτών που ελέγχουν τους δύο ηγεμόνες και τις πολιτικές αποφάσεις.

Ελληνικός αποικισμός: Η διαδικασία μετανάστευσης που έλαβε χώρα τον 8ο-7ο αιώνα π.Χ., όταν η υπερπληθυσμένες και οικονομικά ανεπτυγμένες πόλεις δημιούργησαν αποικιακές πόλεις στις ακτές της Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας. Ανεξαρτητοποιήθηκαν αργότερα, αλλά η στενή οικονομική σχέση παρέμεινε.

Είλωτες: Στη Σπάρτη, το όνομα των υποταγμένων Αχαιών που ζούσαν σε κρατικές εκτάσεις και ήταν υπεύθυνοι για την καλλιέργεια της γης. Οι με πλήρη δικαιώματα Σπαρτιάτες τους παρέλαβαν μαζί με τη γη, δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα.

οπλίτης: βαριά οπλισμένος στρατιώτης πεζικού.

κρυπτεία: Απόκρυψη, δοκιμασία ενηλικίωσης για τους Σπαρτιάτες άνδρες.

μέτοικος: Στην πόλη της Αθήνας ονομάζονταν οι μετανάστες, μη αθηναϊκής καταγωγής, που δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα.

Πελοποννησιακός Πόλεμος: Ο πόλεμος μεταξύ 431 και 404 π.Χ. του ομοσπονδιακού συστήματος της Αθήνας και της στρατιωτικής συμμαχίας της Σπάρτης που κέρδισε η Σπάρτη.

Περίοικος: Στην πόλη της Σπάρτης, ομάδα Δωριέων κατοίκων χωρίς πλήρη πολιτικά δικαιώματα.

πόλις: Ελληνική πόλη-κράτος, που αναπτύχθηκε στο τέλος της σκοτεινής εποχής, περίπου τον 8ο αιώνα π.Χ..

στρατηγός: στρατιωτικός αρχηγός.

σεισάχθεια: Ο νόμος που ψήφισε ο Σόλωνας το 594 π.χ. για την κατάργηση του χρέους δουλείας και τη διαγραφή των χρεών.

τιμοκρατία: η μορφή του κράτους που αναπτύχθηκε μετά τις μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα στην Αθήνα, που διήρκεσε από το 594 έως το 508 π.Χ., μέχρι τη μεταρρύθμιση του Κλεισθένη. Η πολιτική εξουσία δεν καθοριζόταν πλέον από την καταγωγή αλλά από τον πλούτο.

τυραννίς: Τυραννία, το πολιτικό καθεστώς μεταξύ 560 και 510 π.Χ. στην Αθήνα, με επικεφαλής έναν τύραννο. Ο Πεισίστρατος ήταν ο πιο διαβόητος τύραννος μεταξύ 560 και 527 π.χ..

Τριήρης: σκάφος αποτελούμενο από τρεις σειρές κουπιών που εκτείνεται μέχρι τον 8ο αιώνα π.Χ., επιτρέποντας θαλάσσια ταξίδια μεγάλων αποστάσεων.

III. Η ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

9. Σύσταση του Μακεδονικού κράτους

Ο μακεδονικός λαός ήταν εγκατεστημένος τον 12ο αιώνα π.Χ. στο δυτικό τμήμα της οροσειράς της Πίνδου, στην άνω όχθη του ποταμού Αλιάκμονα, και σύμφωνα με τους περισσότερους μελετητές μιλούσε μια από τις ελληνικές διαλέκτους. (Υπάρχουν απόψεις που τους χαρακτηρίζουν ως ανεξάρτητη ινδοευρωπαϊκή εθνότητα, συγγενική των ελληνικών φύλων.) Η περιοχή του πυρήνα τους ονομαζόταν Μακέτα ή Μακεδονία, εξ ου και η ονομασία του πληθυσμού: Μακέτα ή Μακεδνοί, ή «ορεινοί άνθρωποι».

Τον 12ο αιώνα π.Χ. η κάθοδος των Δωριέων από την Ήπειρο, ανάγκασε τα φύλα των Μολοσσών να μετακινηθούν στην οροσειρά της Πίνδου, αναγκάζοντας τους Μακεδόνες που ζούσαν εκεί να μεταναστεύσουν προς τα ανατολικά. Έτσι, έφτασαν στο σημερινό Βέρμιο Όρος, όπου συνέχισαν τον ποιμενικό τρόπο ζωής τους. Οι τοπικοί μύθοι αφηγούνται την ιστορία του **Πέρδικα**, του μυθικού ηγεμόνα και ιδρυτή της μακεδονικής δυναστείας, ο οποίος τιμάται επίσης ως ιδρυτής της πρωτεύουσας. Η πρώτη μακεδονική πρωτεύουσα είναι οι Αιγές, η σημερινή **Βεργίνα**, ιδρύθηκε ίσως περί

Εικόνα 25 – Η επέκταση του Μακεδονικού Βασιλείου 5–4. π.χ. αιώνας

Εικόνα 26 – Άγαλμα του Φιλίππου Β' στη Θεσσαλονίκη. Γνωρίζουμε από τον ιστορικό Πλούταρχο ότι η κύρια τακτική του Φιλίππου Β', που ενίσχυσε τη σημασία της Μακεδονίας, ήταν η εξής: «Ένας γάιδαρος φορτωμένος με χρυσάφι διαπερνά και το πιο δυνατό κάστρο.».

τον 6ο αιώνα π.Χ., όταν οι Μακεδόνες μετακινήθηκαν πιο ανατολικά, συνεχίζοντας τον κτηνοτροφικό τρόπο ζωής τους. Εκείνη την εποχή κατέλαβαν και την περιοχή του σημερινού νομού Πιερίας, εκδιώκοντας τους αυτόχθονες Πιερείες, φτάνοντας μέχρι τη σημερινή Θεσσαλονίκη. Γύρω στο 400 π.Χ. ιδρύθηκε μια νέα πρωτεύουσα, η **Πέλλα**, αλλά η πρώτη τους πρωτεύουσα παρέμεινε ο τόπος ταφής των βασιλιάδων, όπου έγινε μια εξαιρετικά σημαντική ανακάλυψη το 1977: Οι αρχαιολόγοι ανέσκαψαν τον βασιλικό τάφο του Φιλίππου Β', τον πατέρα του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

Ο πρώτος επιφανής Μακεδόνας ηγεμόνας, ο Αλέξανδρος Α', το πρώτο μισό του 5ου αιώνα π.Χ. τετραπλασίασε την επικράτεια του βασιλείου του. Προσπάθησε να ισορροπήσει μεταξύ της Περσικής Αυτοκρατορίας και της Αθήνας, υιοθετώντας σταδιακά τον ελληνικό πολιτισμό, εγκαθιστώντας μάλιστα χιλιάδες Έλληνες στη χώρα του. Από την άλλη, οι ελληνικές πόλεις του επέτρεψαν να λάβει μέρος στους Πανελλήνιους Αγώνες, δηλώνοντας ότι θα τον δεχτούν ως ίδιο. Γι' αυτό πήρε το επίθετο «Φιλέλληνας». Ίδρυσε νέες πόλεις στους ανατολικούς πρόποδες της οροσειράς του Ολύμπου, τα ονόματα των οποίων (Ηράκλειο, στην περιοχή του σημερινού Πλαταμώνα, που πήρε το όνομα του Ηρακλή, και Δίον, στους πρόποδες του Ολύμπου, στο όνομα του Δία) παραπέμπουν σαφώς στην προσκόλληση στον Ελληνισμό.

Με την ανάπτυξη της εξόρυξης μετάλλων και της υλοτομίας, η Μακεδονία εμπλέκεται όλο και πιο στενά στο εμπόριο με τις νότιες πόλεις και με την ενίσχυσή κόβει το δικό της ασημένιο νόμισμα. Ωστόσο, κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο, η Μακεδονία διέτρεχε σοβαρό κίνδυνο, γι' αυτό προσπαθούσε πάντα να ελίσσεται στο πλευρό του ισχυρότερου. Γύρω στο 420 π.Χ. συνήψε συμμαχία με την Αθήνα, αλλά ήδη το 418 π.Χ. στάθηκε στο πλευρό της Σπάρτης και του Άργους στην εκστρατεία κατά της Αθήνας.

Το 359 π.Χ. ανήλθε στην εξουσία ο **Φίλιππος Β'**, ο οποίος έπρεπε πρώτα να εδραιώσει την εσωτερική τάξη και να αναδιοργανώσει τον στρατό. Αυτό ήταν πολύ απαραίτητο,

Εικόνα 27 – Λάρνακα του Φιλίππου Β' (οστεοφυλάκιο), που φέρει ως διακοσμητικό μοτίβο τον ήλιο/αστέρι της Βεργίνας. Η παράδοση ανάγει την καταγωγή της μακεδονικής δυναστείας στον καταγόμενο από το Άργος Περδίκκα. Ένωσε τις φυλές της περιοχής ιδρύοντας το Μακεδονικό κράτος. Το σύμβολο του ήλιου έγινε έτσι το σύμβολο δύναμης της μακεδονικής δυναστείας, που ονομαζόταν και ήλιος/άστρο της Βεργίνας με βάση τον σημαντικότερο αρχαιολογικό της χώρο.

καθώς το βασίλειο των Δαρδάνων απειλούσε τη Μακεδονία από το βορρά (στο σημερινό Κόσοβο), ενώ η Αθήνα από τον νότο. Μετά την κατάληψη του θρόνου, νίκησε τους Δάρδανους σε μια αποφασιστική μάχη και επίσης διέκοψε την επιρροή της Αθήνας στα βόρεια. Χάρη στις στρατιωτικές και διπλωματικές του επιτυχίες (δωροδοκεί και στρέφει τους εχθρούς του τον έναν εναντίον του άλλου, συνάπτει γάμους που εξυπηρετούν τα συμφέροντα του, εκκαθαρίζει τους αντιπάλους του), η Μακεδονία γίνεται η πιο σημαντική δύναμη στην περιοχή. Στην συνέχεια επικεντρώθηκε στο να υποτάξει τις ελληνικές πόλεις-κράτη. Η Θεσσαλία του παραδόθηκε, και το 338 π.Χ., μετά τη νικηφόρα **μάχη της Χαιρώνειας**, έγινε κύριος όλου του ελληνικού κόσμου. Αυτό αναγνώρισε και η συνέλευση της Πανελλήνιας Συμμαχίας στην Κόρινθο την ίδια χρονιά. Με αυτό ο Φίλιππος πέτυχε τον πρώτο του στόχο, από εδώ και πέρα θα μπορούσε να επικεντρωθεί στον δεύτερο, την νίκη επί της Περσίας. Η μακεδονική φάλαγγα που τελειοποίησε, εξοπλισμένη με μακριά δόρατα και αδιαπέραστες στρατιωτικές γραμμές, έπαιξε σημαντικό ρόλο στην επιτυχία του στον πόλεμο.

Το 336 π.Χ. ο Φίλιππος Β' άρχισε τις προετοιμασίες για την εκστρατεία, αλλά δολοφονή-

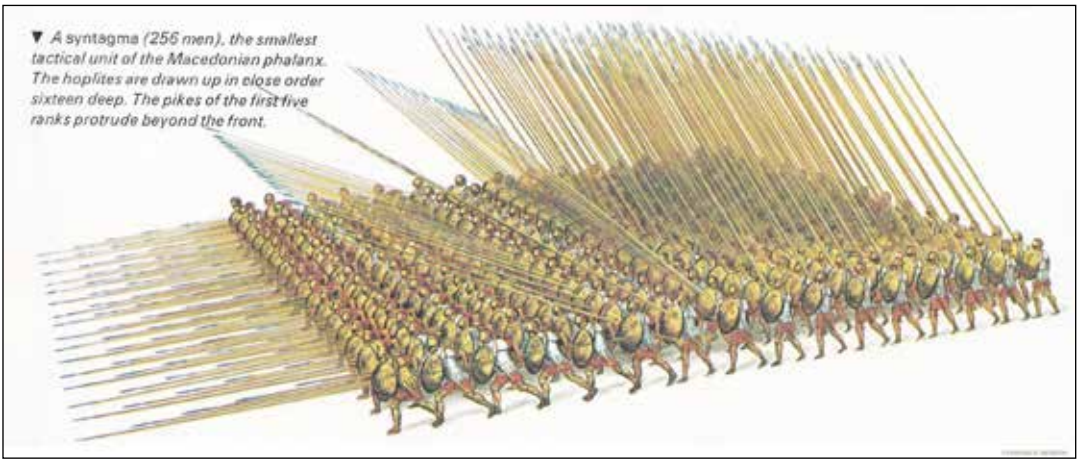

Εικόνα 28 – Μακεδονική φάλαγγα. Στη μακεδονική εκδοχή της φάλαγγας, το κύριο όπλο των πολεμιστών ήταν ένα μακρύ (4,5-6 μέτρα περίπου) δόρυ που ονομαζόταν σάρισα, με κοντά ξίφη ως πρόσθετα όπλα. Βασιζόταν σε ένα σώμα (σύνταγμα) 256 ατόμων, που αποτελούνταν από 16 (πιθανώς 8) σειρές ατόμων. Η φάλαγγα περιελάμβανε 64 συντάγματα, οπότε μπορούσε να εκτείνεται σε εκατοντάδες μέτρα.

θηκε από έναν σωματοφύλακά του, τον Παυσανία, στον γάμο της κόρης του. Η ηγεμονία της Μακεδονίας φαινόταν να παραπαίει, οι πόλεις επαναστάτησαν εναντίον της και το δύσκολα οικοδομήσιμο κράτος φαινόταν να καταρρέει. Όμως, ο γιος του Φιλίππου, που ανέβηκε στο θρόνο σε ηλικία μόλις 20 ετών, ο Αλέξανδρος Γ', είχε άλλη άποψη, παρόλο που διέτρεχε επίσης σοβαρό κίνδυνο και από την άνοδο στον θρόνο της Περσίας του Δαρείου Γ'.

10. Η Αυτοκρατορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου (336–323 π.Χ.)

Ο Μέγας Αλέξανδρος ανέβηκε μεν στο θρόνο σε νεαρή ηλικία, αλλά ύστερα από σοβαρή προετοιμασία. Επειδή ο ετεροθαλής αδερφός του ήταν ανίκανος να κυβερνήσει, ο πατέρας του τον προετοίμασε συνειδητά τόσο ψυχικά όσο και σωματικά. Εκπαιδεύτηκε από τον διάσημο φιλόσοφο της εποχής Αριστοτέλη και πήρε το βάπτισμα το πυρός ως στρατιώτης στη μάχη της Χαιρώνειας. Δεν υπήρχε λοιπόν αμφιβολία ότι θα ακολουθούσε τον πατέρα του στον θρόνο. Ωστόσο, η υποστήριξη των διοικητών με τη μεγαλύτερη επιρροή δεν θα ήταν αρκετή για αυτό, καθώς εξεγέρσεις ξέσπασαν σε πολλά μέρη του βασιλείου.

Πρώτα οδήγησε τον στρατό του εναντίον της Θεσσαλίας, όπου η απροσδόκητη εμφάνι-

Εικόνα 29 – Έφιππος ανδριάντας του Μεγάλου Αλεξάνδρου στη Θεσσαλονίκη. Το άγαλμα στον παραθαλάσσιο χώρο περιπάτου της Θεσσαλονίκης απεικονίζει τον βασιλιά στην πλάτη του θρυλικού αλόγου του. Ο Βουκεφάλας (ουγγρικά: Ökörfej) αποκτήθηκε από τον Αλέξανδρο ενώ αυτός ήταν ακόμη διάδοχος του θρόνου. Ήταν ο μόνος που δεν πέταξε από την πλάτη του.

σή του (παρακάμπτοντας την κοιλάδα των Τεμπών) αποδείχθηκε αρκετή για να παραδοθεί. Στη συνέχεια κατέλαβε το στενό των Θερμοπυλών ανοίγοντας το δρόμο για την Αθήνα. Η Θήβα, στην είδηση της άφιξής του, παραδόθηκε επίσης, τη στιγμή που και η Αθήνα έστειλε πρεσβευτές για να αναγνωρίσουν τη δύναμή του. Αφού ηρέμησε την κατάσταση στις ελληνικές περιοχές, ρύθμισε και τα θρακικά και ιλλυρικά φύλα, και μέχρι το 335 π.Χ. η δύναμή του είχε γίνει και πάλι σταθερή σε όλο το μακεδονικό βασίλειο: μια εκστρατεία κατά των Περσών θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί.

Την άνοιξη του 334 π.Χ., εξαπέλυσε στρατό σχεδόν 50.000 ανδρών στην Ασία. Οργάνωσε την εκστρατεία με κάθε τρόπο, την προετοίμασε πολύ καλά. Κέρδισε την υποστήριξη των ελληνικών πόλεων μη εκφράζοντας τους δικούς του στόχους, αλλά τονίζοντας την εκδίκηση για τις καταστροφές της προηγούμενης περσικής εκστρατείας, δηλαδή λόγω των κατεστραμμένων πόλεων, η Περσία έπρεπε να ηττηθεί. Και λόγω των τεράστιων αποστάσεων, είχε σχεδιάσει εκ των προτέρων τη διαδρομή και το χρονοδιάγραμμά της: έπρεπε να ταξιδέψει μέσα από μια πλούσια σε νερό, εύφορη περιοχή, για να κάνει δική του την τοπική κατανάλωση πόσιμου νερού και φαγητού, κι έτσι έλαβε επίσης υπόψη του χρόνους συγκομιδής και ωρίμανσης.

Η πρώτη μάχη, το **334 π.Χ.**, έγινε όχι μακριά από τον ποταμό **Γρανικό**, όπου στρατιές περίπου παρόμοιου αριθμού αντιμετώπισαν η μία την άλλη, αλλά οι Μακεδόνες προκάλεσαν σοβαρές απώλειες στους Πέρσες. Μέχρι το τέλος του φθινοπώρου έφτασε στην

Εικόνα 30 – Ο Μέγας Αλέξανδρος στη μάχη της Ισσού. Το ψηφιδωτό που βρέθηκε στην Πομπηία και εκτίθεται επί του παρόντος στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Νάπολης απεικονίζει την σημαντικότερη μάχη του μακεδονικού στρατού. Ο Αλεξάνδρος ήταν εξαιρετικά καλός στρατηγός, αλλά ξεχώριζε και ανάμεσα στους συνομηλίκους του για το θάρρος του. Πάντα οδηγούσε τους Μακεδόνες από το μέτωπο στις μάχες, διακινδυνεύοντας συνεχώς τη ζωή του.

πόλη Γόρδιον, όπου παρέμεινε μέχρι το τέλος του χειμώνα, και δεν συνέχισε μέχρι το επόμενο καλοκαίρι, μετά την περίοδο της συγκομιδής. Η παράδοση συνδέει την ιστορία του Γόρδιου δεσμού με αυτήν την πόλη.

Ως αποτέλεσμα των νικών, ο Δαρείος Γ' ανέπτυξε επίσης μεγαλύτερη δύναμη, έτσι ένας στρατός τουλάχιστον τριπλάσιας δύναμης περίμενε να φτάσουν οι Μακεδόνες. Ωστόσο, ο Μέγας Αλέξανδρος περίμενε. Η βορειοανατολική ακτή της Μεσογείου έχει ένα εξαιρετικά θερμό κλίμα που ταλαιπώρησε τον μακεδονικό στρατό. Ένας άλλος λόγος για την αναμονή ίσως ήταν ότι οι Μακεδόνες ήθελαν να αναγκάσουν τον αριθμητικά μεγαλύτερο περσικό στρατό να μετακινηθεί σε ευνοϊκή τοπογραφία, που δεν θα μπορούσε πλέον να εξασφαλίσει την απομακρυσμένη γραμμή ανεφοδιασμού του. Ως αποτέλεσμα, εισχωρώντας στον κόλπο της Ίσου, η μάχη εξελίχθηκε σε στενό σημείο. Το **333 π.Χ.** ο Αλέξανδρος πήρε μια τεράστια νίκη στη **μάχη της Ίσου**. Ο δρόμος προς την Περσία άνοιξε, αλλά πριν από αυτό κατέλαβε ακόμη τις φοινικικές πόλεις-κράτη και στη συνέχεια βάδισε στην Αίγυπτο, όπου ανακηρύχθηκε Φαραώ. Εδώ, στις εκβολές του Νείλου, ίδρυσε την πόλη της Αλεξάνδρειας, η οποία πήρε το όνομά του και έγινε πολιτιστικό κέντρο μετά τον θάνατό του.

Εικόνα 31 – Σχέδιο αναπαράστασης του Φάρου της Αλεξάνδρειας. Ο Αντίπατρος ο Σιδώνος συγκέντρωσε τον 3ο αιώνα τα επτά θαύματα της εποχής του. Μεταξύ αυτών, ανέφερε και τον φάρο, του οποίου το ύψος μπορεί να έφτανε τα 100-130 μέτρα. Στο κοίλο εσωτερικό του είχαν τοποθετηθεί τεράστιοι καθρέφτες, με αποτέλεσμα να φαίνεται από απόσταση 50 χιλιομέτρων όταν άναβαν φωτιά στο εσωτερικό του. Υπέστη ζημιές από αρκετούς σεισμούς και γύρω στο 1500 ο Αιγύπτιος σουλτάνος έχτισε ένα φρούριο από τις πέτρες του. Τα άλλα έξι κτίσματα των Επτά θαυμάτων είναι: η Μεγάλη Πυραμίδα της Γκίζας, ο Κρεμαστός Κήπος της Σεμίραμις, ο Ναός της Αρτέμιδος στην Έφεσο, το άγαλμα του Δία στην Ολυμπία, ο Κολοσσός της Ρόδου και το Μαυσωλείο της Αλικαρνασσού.

Η τελική αναμέτρηση με τους Πέρσες έλαβε χώρα το φθινόπωρο του **331 π.Χ.**, δίπλα στα **Γαυγάμηλα**. Παρά την αριθμητική τους υπεροχή, οι Πέρσες υπέστησαν βαριά ήττα και ο ηγεμόνας τους κατέφυγε στο σημερινό Αφγανιστάν, όπου δολοφονήθηκε λίγο αργότερα. Οι Μακεδόνες κατέλαβαν τη Βαβυλώνα, τα Σούσα, και ακόμη το 330 π.Χ. εισέβαλαν στην Περσέπολη, την πρώην περσική πρωτεύουσα, λεηλατώντας περισσότερο χρυσό από ποτέ. Ωστόσο, ο Μέγας Αλέξανδρος δεν έμεινε ικανοποιημένος με τη νίκη. Ήθελε να δημιουργήσει έναν νέο πολιτισμό βασισμένο στον ελληνικό και μεσανατολικό πολιτισμό, σε μια αυτοκρατορία μεγαλύτερη από ποτέ. Το 327 π.Χ. βρισκόταν στα δυτικά σύνορα της Ινδίας, αλλά δεν έφτασε ως τον Γάγγη. Τα τροπικά δάση, οι μουσώνες, οι ασθένειες και η εξάντληση έστρεψαν τον στρατό του εναντίον του. Έτσι αναγκάστηκε να υποχωρήσει στη Βαβυλώνα. Το **324 π.Χ**., στα **Σούσα** προσπάθησε να ιδρύσει μια νέα άρχουσα τάξη (περίπου 10.000 ζευγάρια παντρεύτηκαν) και να εδραιώσει την ένωση του ελληνικού και μεσανατολικού πολιτισμού μέσω μαζικών γάμων Περσών και Μακεδόνων ευγενών. Με τη συνένωση αυτών των δύο πολιτισμών και τη διάδοση της ελληνικής σκέψης ξεκίνησε μια νέα εποχή, η Ελληνιστική, που διήρκησε από τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου μέχρι την εμφάνιση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Με την επέκταση της Μακεδονικής Αυτοκρατορίας, στα κατακτημένα εδάφη ιδρύθηκαν μια σειρά πόλεων που ονομάστηκαν από τον Μέγα Αλέξανδρο (Αλεξάνδρεια), όπου ήταν πάντα εγκατεστημένοι Μακεδόνες, ώστε ο ελληνομακεδονικός και ο τοπικός πολιτισμός να αλληλοεπιδρούν στο πνεύμα των παραπάνω.

Παρά την επιτυχία του, η χρονιά του γάμου του στα Σούσα έκλεισε με μια βαριά τραγωδία για τον Αλέξανδρο. Ο θάνατος του καλύτερου φίλου του, του Ηφαιστίωνα, τον κατέβαλε πολύ και μάταια εν τω μεταξύ σχεδίασε μια άλλη εκστρατεία κατά της Αραβίας, το 323 π.Χ. ο οργανισμός του, εξαντλημένος από τις μάχες, τις αρρώστιες και τις στερήσεις εγκατέλειψε τον αγώνα. Ο ιδρυτής της Πρώτης Παγκόσμιας Αυτοκρατορίας πέθανε τον Ιούνιο.

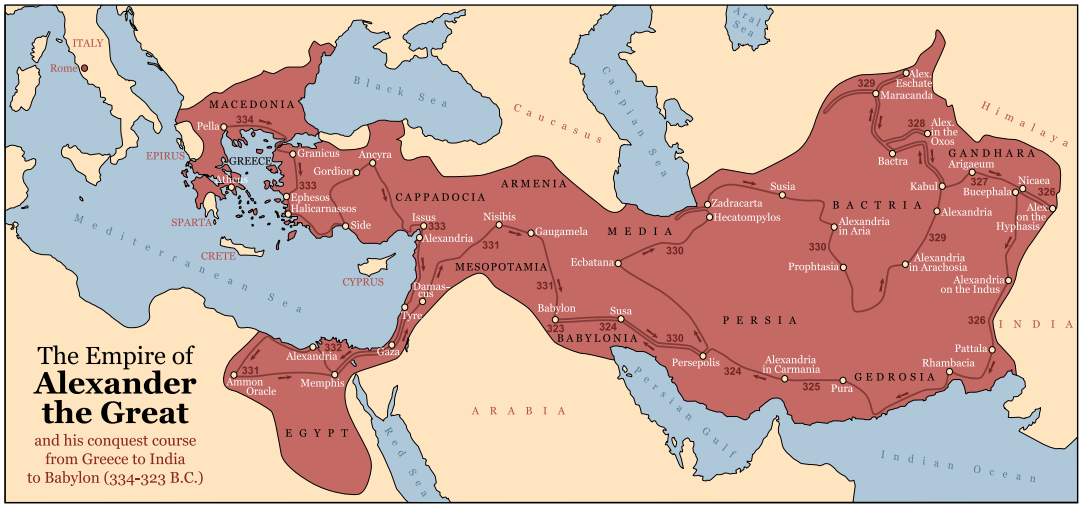

Εικόνα 32 – Οι κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου: η μεγαλύτερη έκταση της Μακεδονικής Αυτοκρατορίας

Με τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου ξεκίνησε ένας απεγνωσμένος αγώνας για την απόκτηση της κληρονομιάς του: οι πόλεμοι των διαδόχων (απογόνων). Η σύζυγός του, η Ρωξάνη, ήταν έγκυος στο παιδί τους, το οποίο μετά την γέννησή του εξελέγη βασιλιάς ως Αλέξανδρος Δ', αλλά νωρίτερα είχε στεφθεί και ο ψυχικά άρρωστος αδελφός του Αλέξανδρου, με αποτέλεσμα να υπάρχουν δύο (ανίκανοι να βασιλέψουν) βασιλιάδες. Οι ελληνικές πόλεις προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν αυτή τη μπερδεμένη κατάσταση με ταραχές, με αποτέλεσμα μέχρι το 322 π.Χ., η Πανελλήνια συμμαχία που είχε σχηματίσει ο Φίλιππος να διαλυθεί. Όλο και περισσότεροι διεκδικητές του θρόνου πολεμούσαν για την εξουσία, και τελικά γύρω στο 300 π.Χ. η Μακεδονική Αυτοκρατορία διαλύθηκε. Στη θέση της σχηματίστηκαν ανεξάρτητα βασίλεια: **τα κράτη των διαδόχων**. Με αυτό καταργήθηκε οριστικά η αυτοκρατορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, αλλά η πνευματική του κληρονομιά (ο πολιτισμός του ελληνισμού) συνέχισε να ζει. Έγινε η αυτοκρατορία των μεγαλύτερων βασιλείων: των Αντιγονιδών (Μακεδονία), των Πτολεμαίων (Αίγυπτος) και των Σελευκιδών (στις ασιατικές κατακτήσεις του Μέγα Αλέξανδρου).

Η Μακεδονία υπόκειται στο εξής σε εμφύλιους πολέμους, και επιπλέον τον 3ο αιώνα π.Χ. απειλούνταν όχι μόνο από την ανατολή και το νότο, αλλά και από τη Ρώμη, η οποία είχε ενώσει την ιταλική χερσόνησο και είχε νικήσει την Αυτοκρατορία της Καρχηδόνας. Κατά τον Δεύτερο Καρχηδονιακό Πόλεμο, το Βασίλειο της Μακεδονίας συνήψε συμμαχία με τον αρχηγό της Καρχηδόνας Αννίβα για να επεκτείνει την εξουσία του σε όλα τα Βαλκάνια. Αυτό σηματοδότησε το ξέσπασμα του πρώτου Μακεδονικού πολέμου (215-205 π.Χ.), ο οποίος ενίσχυσε τη θέση του Φιλίππου Ε' στη χερσόνησο. Ωστόσο, μετά τους Καρχηδονιακούς Πολέμους, η Ρώμη στράφηκε στα Βαλκάνια, όπου οι συγκρούσεις έγιναν πιο μόνιμες. Η Ρώμη βγήκε νικήτρια το **168 π.Χ.** με τη **μάχη της Πύδνας**. Η ιστορία της ανεξάρτητης Μακεδονίας έφτασε στο τέλος της με την ήττα κοντά σε έναν οικισμό 50 χιλιόμετρα νότια της σημερινής Θεσσαλονίκης. Το **146 π.Χ.,** η Ρώμη οργάνωσε επίσημα την κατακτημένη περιοχή ως **επαρχία** της (υποτελής επαρχία).

Βασικές έννοιες

Κράτη Διαδόχων: Διάδοχα κράτη που δημιουργήθηκαν μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, μετά τη διάλυση της Μακεδονικής Αυτοκρατορίας.

Ελληνισμός: Ένας νέος πολιτισμός αναδύθηκε στην αυτοκρατορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, που προέκυψε από την ένωση του ελληνικού και του μεσανατολικού πολιτισμού.

μάχη της Χαιρώνειας: Το 338 π.Χ. ο Φίλιππος Β' νίκησε εδώ τις νότιες ελληνικές πόλεις-κράτη, επεκτείνοντας έτσι τη δύναμή του σε ολόκληρη τη σημερινή Ελλάδα.

Μακεδονική Φάλαγγα: Ένας στρατός που αναπτύχθηκε από τον Φίλιππο Β', ένας σχεδόν αδιαπέραστος σχηματισμός βασισμένος σε έναν βαριά οπλισμένο με λόγχες πεζικό.

Αστέρι Βεργίνας / Σύμβολο Ήλιου: Ήταν σύμβολο της αρχαίας μακεδονικής δυναστείας.

IV. ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

11. Σχηματισμός της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας

Η ρωμαϊκή κατάκτηση έκανε τα ελληνικά εδάφη μέρος της μεγάλης Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας για αιώνες. Το επίκεντρο του πολιτισμού μετατοπίστηκε πρώτα στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου και τη Μέση Ανατολή, μετέπειτα στην πρωτεύουσα, την Ρώμη, ενώ παράλληλα μειώθηκε η σημασία της ελληνικής πόλης-κράτους. Ωστόσο, αυτό δεν σήμαινε την εξαφάνιση ή την παρακμή του ελληνικού πολιτισμού, καθώς ο ρωμαϊκός πολιτισμός οικοδομήθηκε οργανικά πάνω στην ελληνική πνευματικότητα, παράλληλα με τις λατινικές και ετρουσκικές παραδόσεις. Παρέλαβαν ολόκληρη την ελληνική θρησκεία (στους θεούς δόθηκαν μόνο λατινικά ονόματα), συνέχισαν τις πολύ καλλιεργημένες λογοτεχνικές παραδόσεις της Ελλάδας (ας σκεφτούμε το θέατρο), ακόμη και οι ελληνικές λατρείες συνέχισαν να ζουν, για παράδειγμα μέσω των Ολυμπιακών Αγώνων, οι οποίοι διοργανώνονταν συνεχώς μέχρι τον 4ο αι μ.Χ.. Η εκπαίδευση περιλάμβανε τη γνώση της ελληνικής γλώσσας και οι ευγενείς Ρωμαίοι πλήρωναν πολλά χρήματα για την απόκτηση μορφωμένου Έλληνα δάσκαλου.

Η επιβράδυνση και στη συνέχεια η διακοπή της επέκτασης της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας προκάλεσε οικονομική κρίση τον 2ο αιώνα μ.Χ.. Αυτό επηρέασε περισσότερο τις δυτικές επαρχίες, παράλληλα με την μετανάστευση των γερμανικών λαών, που έθεταν σε κίνδυνο κυρίως τις εκεί περιοχές. Η ευημερία των ανατολικών επαρχιών συνεχίστηκε, οδηγώντας σε αυξανόμενες ανισότητες μεταξύ του ανατολικού και του δυτικού τμήματος της αυτοκρατορίας. Τα κέντρα της πνευματικής ζωής και του πολιτισμού έχουν μεταφερθεί στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου. Επειδή το δυτικό τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας δεχόταν συνεχείς επιθέσεις, στα τέλη του 3ου αιώνα μ.Χ., ο αυτοκράτορας Διοκλητιανός αποφάσισε να διαιρέσει την εξουσία και να χωρίσει την αυτοκρατορία σε τέσσερα μέρη.

Εικόνα 33 – Λείψανα του συστήματος διπλού τοίχου που έχτισε ο βυζαντινός αυτοκράτορας Θεοδόσιος Β'. Το τείχος χτίστηκε στις αρχές του 5ου αιώνα από τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο για να αποκρούσει τις εξωτερικές επιθέσεις.

Λίγο αργότερα, ο **Κωνσταντίνος** ανέβηκε στον αυτοκρατορικό θρόνο (313–337), ο οποίος ίδρυσε ένα νέο αυτοκρατορικό κέντρο, αντί της παρακμάζουσας Ρώμης, στη θέση του αρχαίου Βυζαντίου, στη συμβολή των εμπορικών δρόμων από τη Μαύρη Θάλασσα και την Ανατολή, στο σύνορο μεταξύ Ευρώπης και Ασίας, μία «νέα» Ρώμη, που έγινε γνωστή ως η πόλη του Κωνσταντίνου, δηλαδή η Κωνσταντινούπολη. Η μετέπειτα πρωτεύουσα άρχισε να αναπτύσσεται ραγδαία και για αιώνες ήταν ένας από τους πολυπληθέστερους και πλουσιότερους οικισμούς στον κόσμο, όχι μόνο πρωτεύουσα αυτοκρατοριών αλλά και μέχρι πρόσφατα το οικονομικό, πολιτιστικό, θρησκευτικό και πολιτικό κέντρο της Ελλάδας.

Οι επιδρομές των βαρβαρικών λαών έκαναν αναπόφευκτη την ενίσχυση της προστασίας των συνόρων. Εξαιτίας αυτού, η αυτοκρατορία διαιρέθηκε το 395 και η Κωνσταντινούπολη έγινε από τότε επίσημα η πρωτεύουσα του ανατολικού τμήματός της. Η ανάπτυξη της πόλης παρέμεινε αδιάσπαστη, γιατί μπόρεσε να αποκρούσει με επιτυχία τις επιθέσεις των βαρβαρικών λαών (άλλοτε με στρατιωτική δύναμη, άλλοτε με χρήματα, άλλοτε με διπλωματία). Αντιστάθηκε επίσης στους Ούννους, τους Αβάρους, τους Άραβες, τους Βούλγαρους και τους «τυχοδιώκτες» Ούγγρους.

Από την περίοδο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, δίπλα στον Μέγα Κωνσταντίνο ξεχωρίζει ο βυζαντινός αυτοκράτορας **Θεοδόσιος Β'** (408-450), ο οποίος, μεταξύ άλλων, έχτισε το πρώτο **τείχος της πόλης**, κάνοντας την πόλη ασφαλέστερη και ουσιαστικά απόρθητη, επιτρέποντάς της να ακμάσει για αιώνες.

Το **476**, ως αποτέλεσμα των επιδρομών των Βανδάλων, το δυτικό μισό της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας κατέρρευσε και μαζί με αυτό διαλύθηκε και η Δυτική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Ωστόσο, η αυτοκρατορία δεν έπαψε να υπάρχει, καθώς η ίδια η «νέα» Ρώμη, γνωστή ως Ρωμαϊκή (και όχι ως Ανατολική Ρωμαϊκή) Αυτοκρατορία, κοινώς η Κωνσταντινούπολη, συνέχισε να υπάρχει για άλλα χίλια χρόνια. Ωστόσο, αυτό το κράτος κάλυπτε μια περιοχή διαρκώς μεταβαλλόμενου μεγέθους, όπως και η εθνοτική του σύνθεση άλλαζε συνεχώς ως αποτέλεσμα της μετανάστευσης και εγκατάστασης διάφορων λαών. Σε κάθε περίπτωση, από το 476 και μετά μπορούμε να μιλάμε για Βυζαντινή Αυτοκρατορία, από το όνομα της αρχαίας πόλης Βυζάντιο, που έγινε ένα από τα κυρίαρχα κράτη του μεσαιωνικού κόσμου, συνδυάζοντας τα χαρακτηριστικά του ρωμαϊκού κράτους, του ελληνικού πολιτισμού και τον Χριστιανισμό. Αναφορικά με αυτά τα τρία χαρακτηριστικά, αξίζει να σημειωθεί ότι οι κάτοικοι της αυτοκρατορίας, συμπεριλαμβανομένων των Ελλήνων, θεωρούσαν τους εαυτούς τους «Ρωμαίους», δηλαδή Ρωμαίους υπηκόους, ενώ μετά τη μετατροπή του Χριστιανισμού σε κρατική θρησκεία (τέλη 4ου αιώνα, αυτοκράτορας Θεοδόσιος Α') το όνομα «Έλληνας» σταδιακά δεν αναφέρεται μόνο στους αρχαίους Έλληνες αλλά και στους ειδωλολάτρες. Ο αυτοπροσδιορισμός «Ρωμαίος» μπορεί να αναχθεί στην αντίληψη ότι με την ανάληψη των εξουσιών της πρώην Ρωμαϊκής

Εικόνα 34 – Η Αγία Σοφία. Η εκκλησία χτίστηκε μεταξύ 532 και 537, μέσα σε μόλις πέντε χρόνια. Το πιο μεγαλόπρεπο κτίριο της εποχής του, που θεωρείται ένα από τα αριστουργήματα της χριστιανικής εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής, είχε πάντα συμβολική σημασία. Σήμερα λειτουργεί ως τζαμί. Οι τέσσερις μιναρέδες προστέθηκαν μετά την τουρκική κατάκτηση.

Εικόνα 35 – Η μεγαλύτερη έκταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας επί Ιουστινιανού, στα μέσα του 6ου αιώνα, και οι εδαφικές της αλλαγές μέχρι τα τέλη του 10ου αιώνα.

Αυτοκρατορίας, η Βυζαντινή Αυτοκρατορία έγινε ο νόμιμος διάδοχός της. Έτσι, οι κάτοικοι της αυτοκρατορίας θεωρούσαν τους εαυτούς τους «Ρωμαίους», κάτι που υιοθέτησαν ακόμη και οι Τούρκοι τον 14ο αιώνα, και στη Νέα Ελληνική γλώσσα η λέξη «Ρωμιός» έγινε συνώνυμη με το «Έλληνας».

Είναι σημαντικό γεγονός ότι η γλώσσα της Καινής Διαθήκης, όπως και η γλώσσα που χρησιμοποιείται ως κοινή γλώσσα στην αυτοκρατορία και την εκκλησία, ήταν η ελληνική, και κατά συνέπεια η διαπλοκή του ελληνικού πολιτισμού και του χριστιανισμού ήταν καθοριστική και κατά την εξάπλωση του ο Χριστιανισμός φέρει την ελληνική πνευματική επιρροή. Ως ένα από τα πέντε πατριαρχεία, η Κωνσταντινούπολη έγινε ένα από τα σημαντικότερα κέντρα

Εικόνα 36 – Υγρό(ελληνικό) πυρ κατά των Αράβων που επιτίθενται στο Βυζάντιο, κατά την πολιορκία της πόλης το 717-718. Μέχρι το 717, η αραβική επέκταση είχε ήδη απειλήσει την πρωτεύουσα, οι επιτιθέμενοι περικύκλωσαν επίσης την πόλη με τον στόλο τους. Στις αρχές του 718 και οι δύο στρατοί είχαν εξαντληθεί, αλλά τη μάχη κέρδισε το Βυζάντιο μετά από νικηφόρα ναυμαχία. Καθοριστικό ρόλο σε αυτό έπαιξε η χρήση του υγρού(ελληνικού) πυρός. Οι Έλληνες ανέπτυξαν μια βόμβα που πιθανώς αποτελούνταν από εύφλεκτα θειούχα υλικά, αργό πετρέλαιο και άλατα, την οποία πυροδοτούσαν και εκτόξευαν κατά του εχθρού. Δεν έσβηνε ούτε και στο νερό, προκαλώντας τον όλεθρο.

του Χριστιανισμού, ειδικά αφού οι Άραβες κατακτητές κατέλαβαν τα τρία από αυτά (Αλεξάνδρεια, Αντιόχεια και Ιερουσαλήμ) τον 7ο αιώνα, έτσι εκτός από αυτήν έμεινε μόνο η Ρώμη.

Μετά τη διάσπαση, ο αυτοκράτορας **Ιουστινιανός** (527-565) προσπάθησε αρχικά να επαναφέρει τη Ρώμη στο παλιό της μεγαλείο, νικώντας τους Βάνδαλους και τους Ανατολικούς Γότθους και καταλαμβάνοντας μεγάλο μέρος της Ιταλίας καθώς και της νότιας Ισπανίας. Εκτός από τις επιτυχίες του στην εξωτερική πολιτική, ο αυτοκράτορας κατέστη μια διαχρονική προσωπικότητα στον τομέα της νομοθεσίας καθώς και στην αρχιτεκτονική. Λόγω της εργατικότητάς του, οι σύγχρονοί του τον αποκαλούσαν επίσης «ο αυτοκράτορας που δεν κοιμάται ποτέ»: συνέταξε έναν ρωμαϊκό κώδικα που παρέμεινε σε ισχύ μέχρι το τέλος της Βυζαντινής περιόδου και έχτισε τη **Βασιλική της Αγίας Σοφίας,** την εκκλησία που ήταν η πιο σεβαστή εδώ και αιώνες. Η βασιλική έπαιξε επίσης σημαντικό ρόλο στην αυτοκρατορική εξουσία, καθώς ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως έστεφε τον νέο ηγεμόνα εδώ από τα μέσα του 7ου αιώνα.

Μετά το θάνατο του Ιουστινιανού, η επέκταση διακόπηκε στην Ιταλία από τους Λογγοβάρδους και από τους Άραβες στα ανατολικά, ενώ οι Σλάβοι εγκαταστάθηκαν στα Βαλκάνια, αποτελώντας στο εξής μια διαρκής απειλή για την αυτοκρατορία. Με την απώλεια των απομακρυσμένων επαρχιών και την απομάκρυνση από τις ρωμαϊκές παραδόσεις, ο ελληνικός πολιτιστικός χαρακτήρας της αυτοκρατορίας ενισχύθηκε τον 8ο αιώνα: η ελληνική έγινε οριστικά η επίσημη γλώσσα και παρόλο που ήταν ακόμη μία πολυεθνική αυτοκρατορία, η κυριαρχία της ελληνικής γραφής και ο ελληνικός πολιτισμός ήταν αναμφισβήτητοι, γεγονός που παρέμεινε μέχρι την άφιξη των Τούρκων.

12. Το Βυζάντιο τον 11-12. αιώνα

Από τον 9ο αιώνα και μετά, η Βυζαντινή Αυτοκρατορία αντιμετώπισε νέες προκλήσεις. Το βουλγαρικό κράτος, που σχηματίστηκε στα τέλη του 7ου αιώνα, άρχισε να επεκτείνεται δυναμικά, ώστε μετά το τέλος της αραβικής απειλής, οι ηγεμόνες της μακεδονικής δυναστείας έπρεπε να στραφούν στα Βαλκάνια. (Οι βυζαντινοί αυτοκράτορες ταξινομούνται συχνά ως δυναστείες. Μία από τις πιο σημαντικές από αυτές ήταν η Μακεδονική δυναστεία, η οποία κυβέρνησε για σχεδόν δύο αιώνες και πήρε το όνομά της από τη γενέτειρα του ιδρυτή της, του αυτοκράτορα Βασιλείου Α', την Μακεδονία.) Καθώς οι Βούλγαροι δεν ηττήθηκαν, το Βυζάντιο αναγκάστηκε να αναγνωρίσει την κυριαρχία του **Τσάρου Συμεών** (893–927), ο οποίος κατέλαβε σημαντικές περιοχές της αυτοκρατορίας και του οποίου η αυτοκρατορία εκτεινόταν νότια μέχρι τον Όλυμπο. Το 1014 όμως ο Βυζαντινός αυτοκράτορας Βασίλειος Β'(ο Βουλγαροκτόνος) προκάλεσε τον όλεθρο στους Βούλγαρους, τόσο που το βουλγαρικό κρατίδιο έπαψε για ενάμιση αιώνα και τα εδάφη του πέρασαν υπό βυζαντινή κυριαρχία. (Ο Βασίλειος ο Βουλγαροκτόνος αιχμαλώτισε 14.000 Βούλγαρους στη θρυλική μάχη, τους οποίους τύφλωσε. Άφησε μόνο ανά εκατό στρατιώτες το ένα μάτι

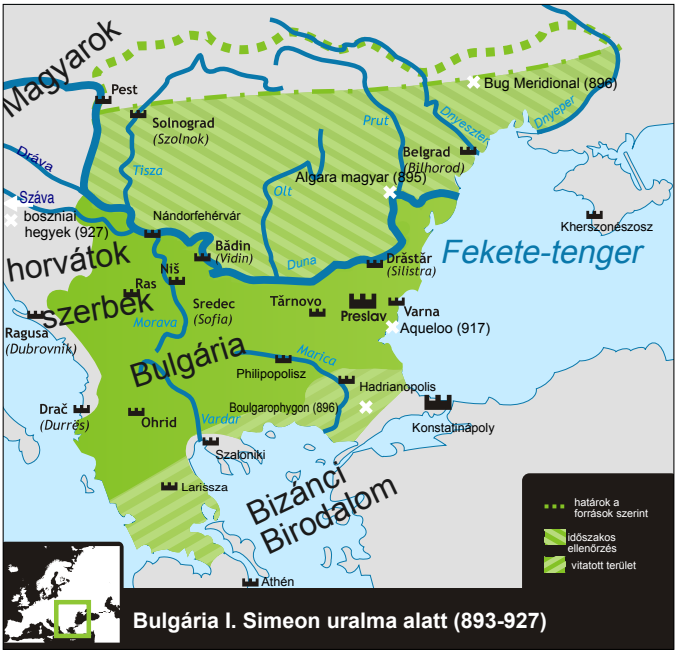

Εικόνα 37 – Η Βουλγαρική αυτοκρατορία του Τσάρου Συμεών και το Βυζάντιο

ενός στρατιώτη για να μπορέσουν να τους οδηγήσουν σε μια θλιβερή πορεία πίσω στην Οχρίδα, στο κέντρο του Τσάρου. Σύμφωνα με την παράδοση, όταν ο Τσάρος Συμεών Β' το είδε αυτό, βρήκε τραγικό θάνατο.) Έτσι το Βυζάντιο συνορεύει με το Βασίλειο της Ουγγαρίας και οι ελληνοουγγρικές σχέσεις έγιναν ιδιαίτερα σημαντικές τον 11ο – 12ο αιώνα. (Η Piroska, κόρη του βασιλιά Szent László του οίκου Árpád, έγινε αυτοκράτειρα στο Βυζάντιο με το όνομα Ειρήνη, της οποίας το παιδί, ο Εμμανουήλ Κομνηνός (όνομα της δυναστείας), διετέλεσε αυτοκράτορας μεταξύ 1143 και 1180.) Το δεύτερο βουλγαρικό κράτος, που σχηματίστηκε στα τέλη του 12ου αιώνα, ανέκτησε μεγάλο μέρος των προηγουμένως χαμένων εδαφών του και επέκτεινε την κυριαρχία του στη νότια Θράκη. Την ίδια περίπου εποχή, το Βυζάντιο είχε να αντιμετωπίσει και το αναδυόμενο σερβικό κράτος, αφού μετά το 1180 ιδρύθηκε ένα ανεξάρτητο πριγκιπάτο υπό την ηγεσία του István Nemanja και μετά το 1217 το Βασίλειο της Σερβίας. Ωστόσο, κίνδυνος απείλησε την αυτοκρατορία και από τα ανατολικά. Το **1071**, οι Σελτζούκοι Τούρκοι που έφτασαν στην Ανατολία από την Εσωτερική Ασία νίκησαν κατά κράτος στο **Μαντζικέρτ** τους Έλληνες. Με αυτόν τον τρόπο χάθηκαν τα περισσότερα από τα ασιατικά εδάφη της αυτοκρατορίας.

Εκτός από τον αγώνα με τους Βουλγάρους, ο 11ος αιώνας αποτελεί και σημείο καμπής στην ιστορία του Βυζαντίου λόγω της θρησκευτικής σύγκρουσης με τη Ρώμη. Το Βυζάντιο επιτελούσε σημαντικό ιεραποστολικό έργο στα Βαλκάνια από τον 9ο αιώνα (αρκεί να σκεφτούμε τις δραστηριότητες των αδελφών Κυρίλλου και Μεθοδίου στη Θεσσαλονίκη), επεκτείνοντας τη θρησκευτική εξουσία του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως σε όλο και νεότερα εδάφη. Ταυτόχρονα, το άλλο χριστιανικό κέντρο, η Ρώμη, ενισχύθηκε, καθώς ως αντάλλαγμα για την βοήθεια που παρείχε προς τους Φράγκους, ο Ρωμαίος αρχιεπίσκοπος έλαβε τη Ραβέννα και τα περίχωρά της τον 8ο αιώνα, βάζοντας τα θεμέλια για την ίδρυση του μετέπειτα Παπικού Κράτους. Η ρήξη με το Βυζάντιο ξεκίνησε με το κίνημα της Εικονομαχίας που ξεκίνησε τη δεκαετία του 720, όταν ο Βυζαντινός ηγεμόνας Λέων Γ' (Λατινικά: Leo) απαγόρευσε την προσκύνηση των ιερών εικόνων. Αυτό δεν έγινε δεκτό από

τη Ρώμη και το 730 καταράστηκε ακόμη και τον αρχιεπίσκοπο Κωνσταντινουπόλεως. Η ενότητα των θρησκευτικών διδασκαλιών και δογμάτων του Χριστιανισμού με αυτό τον τρόπο καταργήθηκε.

Εκμεταλλευόμενος τον εσωτερικό διχασμό του Βυζαντίου, ο αρχιεπίσκοπος της Ρώμης προσπάθησε να οργανώσει ολόκληρη τη χριστιανική διοίκηση υπό τη δική του ηγεσία. Με την υιοθέτηση του τίτλου «Πάπας», κάλεσε τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως να αναγνωρίσει την εξουσία της Ρώμης πάνω του. Αυτό δεν συνέβη, η αλληλογραφία των δύο αρχιεπισκόπων γινόταν ολοένα και πιο έντονη, ώσπου το **1054** αφορίζουν αμοιβαία ο ένας τον άλλον. Με αυτό διαχωρίστηκε στα δύο ο χριστιανισμός, το αποκαλούμενο **σχίσμα**, δηλαδή ο μεγάλος διχασμός της εκκλησίας. Από το σημείο αυτό μπορούμε να μιλήσουμε για Ρωμαιοκαθολικό (Δυτικό Τελετουργικό) και Ορθόδοξο (Σλαβοορθόδοξο) ή Ελληνο-Ανατολικό (Βυζαντινό ή Ανατολικό Τελετουργικό) Χριστιανισμό. (Αυτό εξηγεί γιατί οι Ορθόδοξοι μέχρι και σήμερα δεν αναγνωρίζουν την πρωτοκαθεδρία του πάπα εντός της χριστιανικής εκκλησίας, ούτε τα άλλα προνόμιά του που απέκτησε σε μεταγενέστερες συνόδους, όπως η συγχώρεση και το δόγμα του παπικού αλάθητου.)

Εικόνα 38 – Λεπτομέρεια του τέμπλου στον καθεδρικό ναό που χτίστηκε προς τιμήν του Αγίου Δημητρίου (πολιούχου της Θεσσαλονίκης). Το πιο χαρακτηριστικό μέρος των ορθόδοξων εκκλησιών είναι ο εικονογραφημένος τοίχος που χωρίζει το ιερό από τον υπόλοιπο ναό. Μετά το μεγάλο σχίσμα του 1054, ο ανατολικός ρυθμός εξαπλώθηκε στα εδάφη που εξαρτώνται από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, μαζί με το χαρακτηριστικό αρχιτεκτονικό του στυλ, διαφορετικό από τις καθολικές εκκλησίες.

Η εξουσία του Βυζαντινού αυτοκράτορα ήταν σημαντικά διαφορετική από αυτή των ηγεμόνων των φεουδαρχικών βασιλείων που εμφανίστηκαν στην Ευρώπη εκείνη την εποχή. Στη Δυτική Ευρώπη, από τον 11ο αιώνα, η βασιλική εξουσία αποτελεί τον αντίποδα της εξουσίας των ευγενών, που περιόριζαν τον ηγεμόνα μέσω των συνελεύσεων των ευγενών. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο αυτή η μορφή κράτους αποκαλείται συχνά ως Δυαρχία. Στο Βυζάντιο, ωστόσο, που υιοθέτησε την ανατολική προσέγγιση, ο αυτοκράτορας είχε μεγαλύτερη εξουσία, καθώς η πολιτειακή μορφή ήταν ο **καισαροπαπισμός**: ο ηγεμόνας συγκέντρωνε στο πρόσωπό του τις πολιτικές και εκκλησιαστικές εξουσίες. Χαρακτηρίστηκε από έναν αυστηρό συγκεντρωτισμό (συγκεντρωτική εξουσία), που κληρονομήθηκε από την απεριόριστη εξουσία των Ρωμαίων αυτοκρατόρων. Από τον 7ο αιώνα και μετά, το σύστημα αυτό άλλαξε σε τέτοιο βαθμό που αυξήθηκε η επιρροή των σημαντικότερων αξιωματούχων (λογοθέτες), οι οποίοι είχαν ήδη λόγο στις αποφάσεις της κρατικής διοίκησης, ωστόσο, η προσωπική τους εξάρτηση από τον αυτοκράτορα παρέμεινε πολύ ισχυρή.

Εικόνα 39 – Αναπαράσταση της Αγίας Αγίας Ειρήνης της Ουγγαρίας(Szent Piroska) σε θραύσμα ψηφιδωτού του καθεδρικού ναού της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη. Η Piroska (1088–1134), κόρη του Ούγγρου βασιλιά Szent László, έγινε αυτοκράτειρα του Βυζαντίου ως σύζυγος του Βυζαντινού αυτοκράτορα Ιωάννη Β' Κομνηνού. Πριν από το γάμο της προσηλυτίστηκε στην Ορθόδοξη πίστη, στην οποία έλαβε το όνομα Ειρήνη. Αγιοποιήθηκε μετά τον θάνατό της.

Στο Βυζάντιο, λοιπόν, εμφανίστηκε ένα μοντέλο διαφορετικό από τις πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις της μεσαιωνικής Δυτικής και Κεντρικής Ευρώπης. Στη Δύση ο οικονομικός ρόλος της τάξης των ευγενών ήταν επίσης σημαντικός, με την θέσπιση της κληρονομικότητας των γαιών που μέχρι πρότινος παραχωρούταν έναντι υπηρεσιών, αναπτύχθηκε μια αλυσίδα γαιοκτημόνων(φεουδαλισμός). Από την άλλη, η παραγωγή στο Βυζάντιο βασιζόταν στην εργασία των σκλάβων για μεγάλο χρονικό διάστημα, και μόλις τον 7ο αιώνα έγινε κυρίαρχο το ελεύθερο αγροτικό σύστημα(κυρίως μετά την εγκατάσταση των Σλάβων).

Ωστόσο, με τον οικονομικό μετασχηματισμό, ένα ειδικό σύστημα, που συνήθως αναφέρεται ως βυζαντινή φεουδαρχία, εμφανίστηκε τον 11ο αιώνα. Το σημαντικότερο χαρακτηριστικό του (και ταυτόχρονα η διάκρισή του από την ευρωπαϊκή φεουδαρχία) είναι ότι τα λεγόμενα προνοιακά τιμάρια δεν έχουν κληρονομικό χαρακτήρα, ο ιδιοκτήτης τους μπορούσε να τα πάρει πίσω ανά πάσα στιγμή, επομένως δεν περιέρχονταν στην ιδιοκτησία του δωρεοδόχου. Παράλληλα, για τα τιμάρια που αποκτήθηκαν μετά τη δωρεά, έπρεπε να εξασφαλίσει ορισμένο αριθμό στρατιωτών (όπως σε ολόκληρη την Ευρώπη), γεγονός που έπαιξε σημαντικό ρόλο και στην οργάνωση του στρατού. (Μέχρι τον 11ο αιώνα, οι ελεύθεροι αγρότες, γνωστοί και ως στρατιώτες, καλλιεργούσαν τη δική τους περιουσία και επίσης παρείχαν στρατιωτικές υπηρεσίες ως ιππικό γενικά.)

Μέχρι τον 12ο αιώνα, το Βυζάντιο απέκρουσε όλες τις επιθέσεις και υπερασπίστηκε την πρωτεύουσα. Στις αρχές του 13ου αιώνα, ωστόσο, εμφανίστηκε η μεγαλύτερη απειλή για την αυτοκρατορία από ποτέ. Ωστόσο, αυτή δεν προσήλθε στην πρωτεύουσα από τα Βαλκάνια ή την Ασία, αλλά από τη Δύση: ήταν η IV. Σταυροφορία.

13. Βυζαντινές ήττες και Άλωση της Κωνσταντινούπολης

Ο Πάπας έχει κηρύξει επανειλημμένα θρησκευτικό πόλεμο για την απελευθέρωση της Ιερουσαλήμ και των περιχώρων της από το 1096. Στις αρχές του 13ου αιώνα, ωστόσο, ξεκίνησε μια ασυνήθιστη στρατιωτική επιχείρηση: η **IV. Σταυροφορία (1202–1204)**. Αυτός ο πόλεμος ξεκίνησε από τη Βενετία, μια πόλη-κράτος πλούσια και με σημαντικά εμπορικά συμφέροντα, περισσότερο από οικονομικά και όχι τόσο από θρησκευτικά κίνητρα. Εκμεταλλευόμενος τον ερχομό στη Βενετία του διεκδικητή του βυζαντινού θρόνου πρίγκιπα Αλέξιου, ζητώντας υποστήριξη, ο σχεδόν ενενήντα χρονών Βενετός δόγης, Enrico Dandolo, είδε ότι είχε έρθει η ώρα να διευθετήσει τον λογαριασμό με τον ανταγωνισμό: το Βυζάντιο. Η Βενετία είχε εμπορικά γραφεία σε αρκετές πόλεις λιμάνια της Μεσογείου και ήθελε να ελέγχει τη ροή των εμπορευμάτων από την Ανατολή μόνη της. Ήθελε ξεκάθαρα να αυξήσει τη δική της δύναμη, όπως αποδεικνύεται από το γεγονός ότι τον Νοέμβριο του 1202, στο δρόμο προς την Κωνσταντινούπολη, κατέλαβε την πόλη Ζάνταρ, που ήταν υπό τον έλεγχο της Ουγγαρίας, για να αυξήσει την επιρροή της στην

Εικόνα 40 – Κάστρο Πλαταμώνα. Το κάστρο χτίστηκε στη θέση του Ηρακλείου μετά την Δ' Σταυροφορία από τον σταυροφόρο Bonifác de Montferrat στα σύνορα Μακεδονίας και Θεσσαλίας. Το φρούριο, που βρισκόταν στην είσοδο της κοιλάδας των Τεμπών, στους πρόποδες του Ολύμπου, ήταν σε θέση να ελέγχει ταυτόχρονα τη θαλάσσια και χερσαία κυκλοφορία.

Αδριατική.(Η πόλη επέστρεψε στην Ουγγαρία με την ειρήνη του Ζάνταρ το 1358, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Λουδοβίκου του Μεγάλου.)

Οι Βενετοί σταυροφόροι εισέβαλαν στην Κωνσταντινούπολη το καλοκαίρι του 1203, όπου οι στρατιώτες την λεηλατούσαν ελεύθερα για τρεις ημέρες. Στη θέση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας ιδρύθηκαν τρεις αυτοκρατορίες και πολλά μικρά πριγκιπάτα. Με κέντρο την Κωνσταντινούπολη σχηματίστηκε η **Λατινική Αυτοκρατορία (διήρκησε μεταξύ 1204 και 1261),** στα νότια, στη Μικρά Ασία, η **Αυτοκρατορία της Νίκαιας** και η **Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας** στις νότιες ακτές της Μαύρης Θάλασσας. Στη σημερινή Ελλάδα, αρκετά μικρά «λατινικά» πριγκιπάτα και βασίλεια προσπάθησαν να επιβιώσουν μέσα στην αναταραχή των αγώνων για την εξουσία. (Αυτοί οι σχηματισμοί, που σχηματίστηκαν υπό την ηγεσία των Ιταλών και των Φράγκων και ως εκ τούτου αναφέρονται συλλογικά ως «Λατινικοί», επιβίωσαν μόνο για μερικές δεκαετίες, λόγω των μαχών μεταξύ τους, της επέκτασης της αυτοκρατορίας της Νίκαιας, αλλά κυρίως εξαιτίας των συνεχιζόμενων επιθέσεων της Βενετίας.) Ως η ισχυρότερη δύναμη στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου, η Βενετία δημιούργησε μια ολόκληρη αυτοκρατορία μέχρι την τουρκική κατάκτηση. Μετά τις ακτές της Αδριατικής, απέκτησε τα Επτάνησα και την Κρήτη, αλλά για μεγάλο χρονικό διάστημα κατείχε την Πελοπόννησο, τμήμα της Αττικής, τη Ρόδο, την Κύπρο, την Εύβοια (γνωστό ως Νεγρεπόντε), τα νησιά του Αιγαίου Κάρπαθο, Νάξο, Τήνο, Άνδρο, Σκύρο, Λήμνο και την ακτή του Μαρμαρά. Η πόλη-κράτος της βόρειας Ιταλίας έπαιξε καθοριστικό ρόλο στον ελληνικό κόσμο μέχρι την εμφάνιση των Τούρκων.

Εικόνα 41 – Ρόδος, η εσωτερική αυλή του Παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου. Το νησί της Ρόδου αποκτήθηκε στις αρχές του 14ου αιώνα από τους Ιωαννίτες Ιππότες, τα μέλη των οποίων εκδιώχθηκαν από τους Αγίους Τόπους στα τέλη του 13ου αιώνα. Οι Φράγκοι ιππότες έχτισαν το κάστρο τους στο πρώτο μισό του 14ου αιώνα και στη μέση του το Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου, από όπου έλεγχαν το νησί μέχρι το 1522.

Εκτός από τις Ενετικές κτήσεις και τις βυζαντινές «διάδοχες» αυτοκρατορίες, υπήρχαν και άλλα σημαντικά κράτη: το **Δεσποτάτο της Ηπείρου**, το Πριγκιπάτο των Αθηνών και για μερικές δεκαετίες το Πριγκιπάτο της Αχαΐας. Στην Ήπειρο, το δεσποτάτο παρέμεινε μεταξύ 1205 και 1479 ως ανεξάρτητο βασίλειο, μέχρι την τουρκική κατάκτηση. Ιδρύθηκε μετά τη IV. Σταυροφορία από τον Μιχαήλ Δούκα (ξάδελφο του βυζαντινού αυτοκράτορα Αλέξιου Β') στη σημερινή Αλβανία και στη βορειοδυτική Ελλάδα. Για σύντομο χρονικό διάστημα, η δύναμη του δεσπότη της Ηπείρου επεκτάθηκε μέχρι τη σημερινή Βουλγαρία, αλλά μετά την επίθεση των Βουλγάρων έχασε και τη Θεσσαλονίκη, διατηρώντας ισχυρή την κυριαρχία του μόνο στα παράλια του Ιονίου. Λόγω της θέσης του, συνδέθηκε στενά τόσο με το εσωτερικό της ηπειρωτικής χώρας όσο και με τις περιοχές του Ιονίου και της Αδριατικής, ακολουθώντας σημαντικές διπλωματικές δραστηριότητες. Παρέμεινε υπό την Οθωμανική κυριαρχία από το 1479 έως το 1912.

Το **Πριγκιπάτο των Αθηνών** ήταν ένα από τους διαδόχους της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας στην Αττική Χερσόνησο και τη Βοιωτία (αρχαία Βοιωτία). Το Πριγκιπάτο ιδρύθηκε το 1205 από τον Otto de la Roche, έναν από τους Ιππότες της Βουργουνδίας της Τέταρτης Σταυροφορίας. Το 1311, οι Καταλανοί που προσελήφθησαν από το δουκάτο στράφηκαν ενάντια στους άρχοντές τους και ανέλαβαν τον έλεγχο του κράτους. Τα καταλανικά έγιναν επίσημη γλώσσα και παρέλαβαν την καταλανική νομοθεσία, καταργώντας τους φραγκικής και ελληνικής καταγωγής νόμους. Στη συνέχεια το δουκάτο έπεσε στα χέρια των Σικελών βασιλιάδων και για ένα μικρό χρονικό διάστημα (1395–1402) κυβερνήθηκε επίσης από τους Ενετούς. Το 1456 ο Μωάμεθ Β' κατέκτησε όλη την επικράτειά του και έτσι έγινε μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μέχρι το 1821.

Το **Πριγκιπάτο της Αχαΐας,** που ιδρύθηκε το 1205 στα βόρεια εδάφη της Πελοποννήσου, δεν μπόρεσε να αμυνθεί για μεγάλο χρονικό διάστημα στις μάχες με τη Βενετία και το Πριγκιπάτο των Αθηνών. Περιήλθε στην ιδιοκτησία Ιταλών ευγενών από το 1300, ενώ η Βενετία απέκτησε αρκετά λιμάνια της Πελοποννήσου (Μονεμβασιά, Κορώνη, Πύλος). Στα μέσα του 15ου αιώνα, οι Οθωμανοί κατέλαβαν μεγάλο μέρος της χερσονήσου, η οποία, ωστόσο, ανακαταλήφθηκε από τη Βενετία το 1669. Μετά το 1715 περιήλθε εκ νέου στην κατοχή των Τούρκων, που την διατήρησαν μέχρι το 1821.

Εικόνα 42 – Τα κράτη που ιδρύθηκαν μετά την Δ' Σταυροφορία, συμπεριλαμβανομένης της Λατινικής Αυτοκρατορίας, τις Αυτοκρατορίες της Νικαίας και της Τραπεζούντας, καθώς και του Δεσποτάτου της Ηπείρου.

Οι Σταυροφόροι κατέλαβαν επίσης το νησί της **Ρόδου** το

1204 και στη συνέχεια το Βυζάντιο και η Γένοβα συναγωνίστηκαν για την κατοχή του μέχρι το 1278 οπότε και η τελευταία βγήκε νικητής. Η Γένοβα (μια άλλη πλούσια ιταλική εμπορική πόλη και ναυτικός κατακτητής της εποχής εκτός από τη Βενετία) πούλησε το νησί στους Ιππότες του Αγίου Ιωάννη, οι οποίοι είχαν αναγκαστεί να εγκαταλείψουν τους Αγίους Τόπους στις αρχές του 1300, τα μέλη των οποίων μετακόμισαν εδώ από την Κύπρο. Μέχρι την τουρκική εκστρατεία, που ξεκίνησε το 1522 και ολοκληρώθηκε με επιτυχία ένα χρόνο αργότερα, το Καθολικό Τάγμα των Ιπποτών κυβέρνησε τη Ρόδο, τα αρχιτεκτονικά μνημεία του οποίου καθορίζουν την εικόνα της σημερινής πρωτεύουσας με το Παλάτι του Μεγάλου Μαΐστρου και την Οδό Ιπποτών. Μετά το 1522 έγινε τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μέχρι την περίοδο της ιταλικής κατοχής (μεταξύ 1912 και 1947 ανήκε στην Ιταλία).

Το νησί της **Κρήτης** καταλήφθηκε από τους Γενουάτες το 1204 και στη συνέχεια περιήλθε στα χέρια της Βενετίας, το 1212, ενώ διατηρήθηκε ως σημαντικός εμπορικός κόμβος και στρατηγική τοποθεσία μέχρι την τουρκική κατάκτηση το 1669. Η βενετική επιρροή εξακολουθεί να είναι αισθητή άμεσα στην πρωτεύουσα, το Ηράκλειο, και τα Χανιά, όπου ο πυρήνας της πόλης αποπνέει μια ιταλική ατμόσφαιρα. Η πρωτεύουσα του νησιού, που οι Ενετοί ονόμαζαν Candia, έγινε ένα από τα πολιτιστικά κέντρα της Ανατολικής Μεσογείου, ενώ η αναγεννησιακή περίοδος της πολιτιστικής ιστορίας της διαδραμάτισε επίσης σημαντικό ρόλο σε ελληνικό έδαφος. (Ο πιο διάσημος εκπρόσωπος είναι ο ζωγράφος,γνωστός ως El Greco. Στην υπόλοιπη σημερινή Ελλάδα, η γοτθική, η αναγεννησιακή και η μπαρόκ τέχνη εντοπίζεται μόνο εκεί όπου οι Βενετοί ήταν παρόντες για μεγάλο χρονικό διάστημα, καθώς τον βυζαντινό πολιτισμό ακολούθησε η οθωμανο-τουρκική περίοδος, όπου οι τάσεις του ευρωπαϊκού στυλ δεν εμφανίζονται.)

Η βυζαντινή ιστορία της **Κύπρου** διήρκεσε μέχρι το 1191, όταν καταλήφθηκε από τον βασιλιά Ριχάρδο τον Λεοντόκαρδο, ο οποίος συμμετείχε στην Τρίτη Σταυροφορία και στη συνέχεια πουλήθηκε στον Σταυροφόρο Guy de Lusignan, ο οποίος το 1192 ανακηρύχθηκε ηγεμόνας του Βασιλείου της Κύπρου. Έκτοτε, ένα σταυροφορικό κράτος λειτούργησε στο νησί για 300 χρόνια και το 1489 εξαγοράστηκε από τη Βενετία. Καταλήφθηκε από την Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1571, τερματίζοντας την καθολική κυριαρχία. Τότε ήταν που εμφανίστηκε στο νησί ο τουρκικός πληθυσμός που αντιπροσώπευε το 10 με 20% του συνολικού πληθυσμού. Παρά τη Φραγκοκρατία, την Ενετοκρατία και την Τουρκική κατοχή, η Κύπρος έχει διατηρήσει την ελληνική γλώσσα και τον πολιτισμό της σε όλη της την έκταση, κάτι που εξακολουθεί να καθορίζει το νησί.

Η κατάσταση στα **Επτάνησα** ήταν ακόμη πιο ενδιαφέρουσα από τις υπόλοιπες περιοχές. Στα τέλη του 12ου αιώνα, ο Σικελός ηγεμόνας απέκτησε τα επτά νησιά, με εξαίρεση την Κέρκυρα και τη Λευκάδα, που εκείνη την εποχή παρέμεναν στα χέρια των Βυζαντινών. Δεν άργησε όμως η Βενετία να καταλάβει την Κέρκυρα το 1204 και να χτίσει βήμα βήμα την ισχύ της σε όλα τα νησιά του Ιονίου, παρά τη συνεχή επίθεση των Τούρκων. Μέχρι την ειρήνη του Campoformo το 1797 η ιταλική πόλη μπόρεσε να διατηρήσει τα νησιά οπότε και αναγκάστηκε να τα παραδώσει στην επεκτεινόμενη Γαλλία. Η

περιοχή, γνωστή στα ελληνικά ως «Επτάνησα», δεν κατελήφθη ποτέ από τους Τούρκους, και οι Έλληνες που ζούσαν εκεί δεν περιήλθαν στην οθωμανική κυριαρχία. Έτσι, η εξέλιξη ήταν εντελώς διαφορετική: η ιταλική κουλτούρα (αρχιτεκτονική, γλώσσα, έθιμα) ήταν ευρέως διαδεδομένη, ενώ οι Έλληνες που ζούσαν εδώ μπορούσαν να ζήσουν την καθημερινότητά τους σε ένα πολύ πιο ελεύθερο περιβάλλον, σχεδόν ως αυτόνομη κοινότητα.

Στο δεύτερο μισό του 13ου αιώνα, έγινε άλλη μια προσπάθεια αποκατάστασης της πρώην εξουσίας (και ενότητας) γύρω από την Κωνσταντινούπολη. Στην αυτοκρατορία της Νίκαιας ανήλθε η δυναστεία των Παλαιολόγων, η οποία το 1261, νικώντας τον Λατίνο ηγεμόνα, ένωσε ξανά τις δύο αυτοκρατορίες. Ωστόσο, το Βυζάντιο δεν ανέκτησε την πραγματική του δύναμη ούτε μετά από αυτό, καθώς δεν μπόρεσε να συνέλθει πλήρως από την επίθεση των Σταυροφόρων. Έτσι, ήταν όλο και λιγότερο ικανό να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τις εξωτερικές επιθέσεις.

Την αποδυνάμωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας εκμεταλλεύτηκαν και τα γειτονικά κράτη. Το Βασίλειο της Σερβίας έφτασε στην ακμή του κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Στέφανου Δουσάν, ο οποίος, εκμεταλλευόμενος την ταραχώδη κατάσταση του βουλγαρικού κράτους και του Βυζαντίου, στέφθηκε «Τσάρος όλων των Σέρβων και Ελλήνων» το 1346. Η αυτοκρατορία του Ντουσάν στη συνέχεια απλώθηκε στο Αιγαίο Πέλαγος στα ανατολικά, στην Κόρινθο στα νότια, και προσπάθησε ακόμη να πολιορκήσει την Κωνσταντινούπολη, αν και ανεπιτυχώς.

Τα ευρωπαϊκά εδάφη του Βυζαντίου κατέχονταν έτσι από τον Βούλγαρο και τον Σέρβο τσάρο και ορισμένες από τις κτήσεις του παρέμειναν υπό την κυριαρχία της Βενετίας, ενώ από την Ασία απειλήθηκε από ένα ακόμη ισχυρότερο στρατιωτικό κράτος, το Οθωμανικό. Εξαιτίας των συνεχών επιθέσεων της δεκαετίας του 1300, η πρώην εκτεταμένη αυτοκρατορία, η οποία αποδείχτηκε ανίκανη να υπερασπιστεί την επικράτειά της, συρρικνώθηκε όλο και περισσότερο γύρω από την περιοχή της Κωνσταντινούπολης. Έτσι, όταν οι Τούρκοι ξεκίνησαν τις συνεχείς τους εκστρατείες προς την κατεύθυνση των Βαλκανίων για την κατάκτηση των εδαφών αυτών, η αποδυναμωμένη Βυζαντινή Αυτοκρατορία δεν ήταν πλέον σε θέση να τους σταματήσει.

Εικόνα 43 – Το κανόνι Dardanella ή το κανόνι του Μωάμεθ Β΄ που χρησιμοποιήθηκε στην πολιορκία της Κωνσταντινούπολης το 1453. Ο σουλτάνος Μεχμέτ Β΄ κατασκεύασε κανόνια, τα οποία ήταν μακρύτερα από ποτέ και είχαν μεγαλύτερη δύναμη πυρός (τεχνίτες στην χύτευση κανονιών, όπως ο τεχνίτης Όρμπαν, ήρθαν ακόμη και από την Τρανσυλβανία). Τα μεγαλύτερα κανόνια είχαν μήκος 8 μέτρα και διάμετρο 1 μέτρο, ικανά να εκτοξεύσουν πέτρινες σφαίρες βάρους έως και 500 κιλών σε αυτό που φαινόταν ως το πιο αδύναμο σημείο του κάστρου.

Μετά το 1204, ο ενιαίος βυζαντινός πολιτισμός διασπάστηκε και ο ελληνισμός χωρίστηκε σε διάφορους κρατικούς σχηματισμούς από το Ιόνιο μέχρι

την Κύπρο και τις νότιες ακτές της Μαύρης Θάλασσας, όπου δέχτηκε διάφορες επιρροές. Ταυτόχρονα, ωστόσο, η ελληνική γλώσσα και ο πολιτισμός παρέμειναν κυρίαρχοι, οι περιοχές αυτές ήταν στενά συνυφασμένες και ο ελληνορθόδοξος πολιτισμός δεν εξαφανίστηκε παρά τις λατινικές (κυρίως βενετικές και γενουατικές) και σλαβικές επιρροές.

14. Η Οθωμανο-τουρκική κατάκτηση

Οι Οθωμανοί Τούρκοι μετανάστευσαν από την Κεντρική Ασία στην Ανατολία, όπου στα μέσα του 13ου αιώνα ο Οσμάν Α', ο πρώτος ηγεμόνας, έθεσε τα θεμέλια του στρατιωτικού κράτους, δημιουργώντας την μετέπειτα Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η αυτοκρατορία άρχισε να επεκτείνεται από τον 14ο αιώνα, οδηγώντας σε συγκρούσεις με το βυζαντινό κράτος. Οι Τούρκοι έδωσαν την πρώτη τους νικηφόρα μάχη στην Ευρώπη (στη χερσόνησο της Καλλίπολης) το 1354, και στη συνέχεια το 1363 κατέλαβαν την Αδριανούπολη (σημερινή Edirne), καθιστώντας την τη δεύτερη πρωτεύουσά τους (η πρώτη ήταν στην Προύσα της Ασίας).

Έκτοτε, ο σουλτάνος έστρεψε την προσοχή του στην Ευρώπη και κατέλαβε σημαντικό μέρος των Βαλκανίων μέσα σε λίγες δεκαετίες. Το 1389, νίκησε το σερβικό κράτος στη **Μάχη του Κοσσσυφοπεδίου**(Rigómező (Κόσοβο-Πόλιε)), και το **1396** στη **Νικόπολη**, ο ουγγρικός στρατός με επικεφαλής τον βασιλιά Σιγισμούνδο(Sigismund) και η Βουλγαρική Αυτοκρατορία υπέστησαν δεινή ήττα. Μέχρι τα τέλη του 14ου αιώνα, οι βόρειες ακτές του Αιγαίου είχαν επίσης καταληφθεί από τον Σουλτάνο καθώς και η πόλη της Θεσσαλονίκης, σηματοδοτώντας την αρχή για περισσότερα από 500 χρόνια Τουρκοκρατίας. Εντός της αυτοκρατορίας, τα μέρη της Ασίας ονομάζονταν στο εξής Ανατολία και τα μέρη της Ευρώπης ονομάζονταν Ρωμυλία που προέρχεται από το βυζαντινό όνομα ως δεύτερη Ρώμη. Πράγματι, όταν εμφανίστηκαν οι Τούρκοι στα βυζαντινά εδάφη, άκουσαν ότι οι κάτοικοι εκεί αυτοαποκαλούνταν Ρωμαίοι, οπότε τα εδάφη που απέκτησαν από αυτούς ονομάστηκαν «Ρωμαϊκά εδάφη» (**Ρούμελη**), όνομα που διαδόθη-

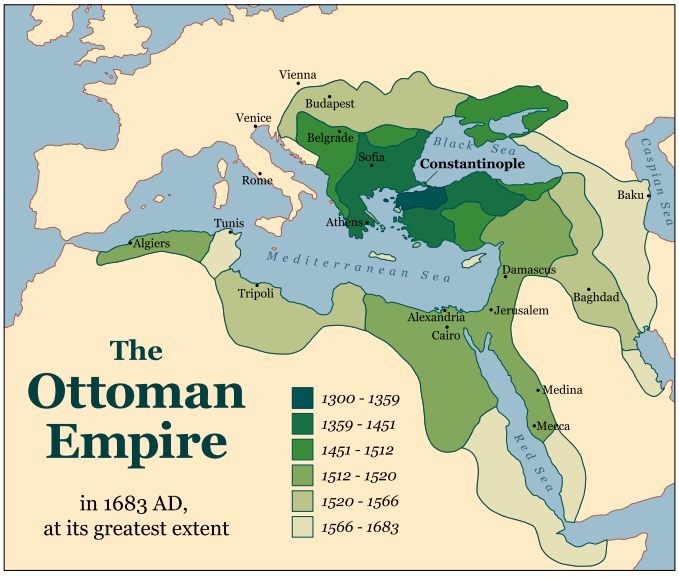

Εικόνα 44 – Η επέκταση και η μεγαλύτερη έκταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (14ος–17ος αι.). (Η Βουδαπέστη υπήρχε μόνο από το 1873, πριν από αυτό μπορούμε να κάνουμε λόγο για τους οικισμούς Πέστη, Βούδα και Ομπούντα.)

κε τότε σε όλα τα Βαλκάνια. (Το όνομα Balkan τουρκικής προέλευσης / που σημαίνει «δασώδης οροσειρά» / εμφανίστηκε τον 19ο αιώνα για να δηλώσει τη χερσόνησο.)

Η ταχεία κατάκτηση σταμάτησε για μερικές δεκαετίες μετά τις αρχικές επιτυχίες, καθώς τα μογγολικά στρατεύματα του Τιμούρ Λενκ εισέβαλαν στην Ανατολία από τα ανατολικά με τρομερές καταστροφές, προκαλώντας τον όλεθρο στους Οθωμανούς. Μετά τη μάχη της Άγκυρας το 1402, αιχμαλωτίστηκε ακόμη και ο Σουλτάνος, ο Βαγιαζήτ Α'(Bajazid), και οι Μογγόλοι προχώρησαν μέχρι τις ακτές του Αιγαίου. Οι Τούρκοι χρειάστηκαν χρόνο για να αναδιοργανώσουν το κράτος τους και μόνο τότε στράφηκαν ξανά στα Βαλκάνια. Το 1451 στον θρόνο του σουλτάνου ανέβηκε ο Μωάμεθ Α', ο οποίος στράφηκε με όλες του τις δυνάμεις εναντίον της Κωνσταντινούπολης, που μέχρι τότε φαινόταν απόρθητη. Έτσι η μεγαλύτερη πολιορκία της πόλης ξεκίνησε το 1453.

Η πολιορκία της πόλης ξεκίνησε τον Απρίλιο του 1453 μετά από μακρά προετοιμασία. Ήδη από το 1452, ο σουλτάνος είχε χτίσει ένα οχυρό στη βόρεια είσοδο του Βοσπόρου και εξόπλισε ένα στόλο 120 πλοίων για να κόψει τον ανεφοδιασμό της πόλης. Ο τουρκικός στρατός έφτασε τις 70.000, με περίπου 9.000 υπερασπιστές του τείχους να προσπαθούν να αναλάβουν τον αγώνα. Η τελική επίθεση των Τούρκων ξεκίνησε στις 28 Μαΐου και την επόμενη μέρα, **29 Μαΐου 1453**, διαπερνώντας τα τείχη, κατέλαβαν την πρωτεύουσα από δρόμο σε δρόμο. Κατά τη διάρκεια της τρομερής σφαγής, έχασε επίσης την ζωή του και ο τελευταίος Βυζαντινός αυτοκράτορας, ο **Κωνσταντίνος Παλαιολόγος ΙΑ'.**Με την άλωση της Πόλης έληξε η ύπαρξη της για χίλια σχεδόν χρόνια Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ο σουλτάνος έκανε τη νεοκατακτημένη πόλη πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, που μετονομάστη-

Εικόνα 45 – Ο οικισμός της Μοσχόπολης. Η Μοσχόπολη (σημερινό Voskopojë στη νότια Αλβανία) βρίσκεται σε υψόμετρο 1.160 μέτρων πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας. Έφτασε στην ακμή της στα μέσα του 18ου αιώνα: συνδέθηκε τόσο με την Κωνσταντινούπολη όσο και με τη Βενετία ως προς τις οικονομικές της σχέσεις. Τότε ο πληθυσμός της έφτασε τις 60.000, αποτελούμενος κυρίως από ορθόδοξους Αρμάνους, Έλληνες και Αλβανούς. Διέθετε 26 εκκλησίες, μοναστήρια, τράπεζες, βιβλιοθήκες, ακόμη και ένα ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα: το „Ελληνικό Φροντιστήριο", που ιδρύθηκε το 1744. Το πρώτο λεξικό των βαλκανικών γλωσσών - ελληνικά, αλβανικά, αρμάνικα, βουλγαρικά - εκδόθηκε σε ελληνικό τυπογραφείο το 1770. Ωστόσο, οι Τούρκοι την λεηλάτησαν πολλές φορές (1769, 1788) και ο Αλή Πασάς την έκαψε. Μετά από αυτό, οι κάτοικοί της μετανάστευσαν στην Ελλάδα, τη Σερβία, ακόμη και στην επικράτεια της αυτοκρατορίας των Αψβούργων. (Η διάσημη οικογένεια Σίνα καταγόταν επίσης από εδώ.)

Εικόνα 46 – Το εβραϊκό νεκροταφείο Θεσσαλονίκης με 500.000 τάφους μέχρι την εκκαθάριση του. Η Θεσσαλονίκη ονομαζόταν και Ιερουσαλήμ των Βαλκανίων. Εβραίοι που εκδιώχθηκαν από την Ισπανία εγκαταστάθηκαν στην πόλη μετά το 1492, η οποία σύντομα έγινε το σημαντικότερο κέντρο της περιοχής. Το 1912, όταν προσαρτήθηκε η Θεσολινική στην Ελλάδα, πάνω από το 50% του πληθυσμού ήταν εβραϊκής καταγωγής, οι Έλληνες αποτελούσαν το 30%, αλλά και βουλγαρικές και μουσουλμανικές κοινότητες ζούσαν εκεί σε σημαντικό αριθμό. Η πόλη έχασε αυτόν τον κοσμοπολίτικο χαρακτήρα περίπου σε δύο δεκαετίες: η ανταλλαγή πληθυσμών το 1923 της στέρησε τον μουσουλμανικό πληθυσμό της και η γερμανική κατοχή κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο της στέρησε τον εβραϊκό πληθυσμό της.

κε σε **Istambul** από το ελληνικό **«εις την πόλιν»**, προερχόμενο από την απόκριση «στην πόλη» στο ερώτημα «πού πας;».

Οι Τούρκοι προσπάθησαν να συνεχίσουν την επέκτασή τους μετά το 1453, αλλά το πιο σημαντικό φρούριο στο δρόμο προς τα βόρεια, το Nándorfehérvár, δεν μπορούσε να καταληφθεί εκείνη την εποχή. Τον Ιούλιο του 1456 ο Hunyadi János και ο Szilágyi Mihály αναχαίτισαν την πολιορκία του Μωάμεθ Β'. Ταυτόχρονα, τα Βαλκάνια πέρασαν υπό την πλήρη κυριαρχία τους, καθώς το 1467 πέθανε ο Αλβανός ήρωας **Γεώργιος Καστριώτης (Σκεντέρμπεης)** και η Αλβανία έγινε τουρκική επικράτεια. Το έδαφος της αυτοκρατορίας εκείνη τη στιγμή εκτεινόταν από την Αδριατική έως τη Μαύρη Θάλασσα, και ακόμη και οι Έλληνες της Κριμαίας και της ακτής της Μαύρης Θάλασσας έγιναν Οθωμανοί υπήκοοι.

Οι κατακτήσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας συνεχίστηκαν στη Μέση Ανατολή τη δεκαετία του 1510, και το 1521, μετά την κατάληψη του Nándorfehérvár, η προσοχή του σουλτάνου στράφηκε ξανά προς το βορρά. Μετά τις μεγάλες στρατιωτικές επιτυχίες του 16ου αιώνα, η αυτοκρατορία έφτασε στη μεγαλύτερη έκτασή της, έζησε την ακμή της υπό τον **Σουλτάνο Σουλεϊμάν** (1520–1566): τότε κατέλαβαν την Ρόδο και τα γύρω νησιά(την ίδια εποχή νίκησαν στο Mahács και κατέλαβαν επίσης τη Βούδα). Η Κρήτη κατακτήθηκε από τη Βενετία μόνο μετά από μακρά πολιορκία το 1669 και το 1715 καταλήφθηκε και η Πελοπόννησος. (Όπως διαβάσαμε νωρίτερα, μεγάλο μέρος της χερσονήσου κατακτήθηκε από τους Τούρκους μεταξύ 1450 και 1460, αλλά η Βενετία την ανακτούσε αρκετές φορές. Το 1715, ωστόσο, ολόκληρη η χερσόνησος πέρασε στον σουλτάνο, γεγονός το οποίο αναγνώρισε και η Βενετία με την ειρήνη του 1718 στο Πασάροβιτς.) Από τις ελληνικές περιοχές, μόνο τα Επτάνησα δεν περιήλθαν υπό Τουρκική κυριαρχία, παρέμειναν σε Ενετικά και στη συνέχεια Γαλλικά χέρια.

Η περίοδος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας συνοδεύτηκε από τη μεταμόρφωση του σχεδόν ομοιογενούς ελληνικού πληθυσμού. Νέες εθνότητες εγκαταστάθηκαν στις περιοχές που κατοικούσαν Έλληνες, οδηγώντας σε μεταμόρφωση της εθνοτικής σύνθεσης. (Η μόνη εξαίρεση σε αυτό ήταν ο βλάχικος/αρμά-

νικος πληθυσμός, ο οποίος ζούσε εδώ για μεγάλο χρονικό διάστημα ως απόγονος των διαφόρων λατινόφωνων βαλκανικών εθνοτήτων.) Εκείνη την εποχή, εβραϊκές κοινότητες εμφανίστηκαν στις πόλεις, μετανάστευσαν και εγκαταστάθηκαν οι Σλάβοι, όπως επίσης οι Αλβανοί και οι Τούρκοι.

Ο πληθυσμός των **Βλάχων** (Αρμάνων) ήταν μια λατινογενής, υπό τη επίδραση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ομάδα στα Βαλκάνια που υιοθετώντας τη λατινική γλώσσα είχε τη δική της ταυτότητα καθώς και την ορθόδοξη θρησκεία. Τα μέλη της υποχώρησαν στα βουνά εξαιτίας της σλαβικής μετανάστευσης και άρχισαν να ασχολούνται με τη νομαδική κτηνοτροφία. Αυτός ο τρόπος ζωής συνεχίστηκε μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα, όταν αναγκάστηκαν να μετακομίσουν σε πόλεις λόγω της στενότητας του ζωτικού τους χώρου. Αυτό σήμανε την αρχή της αφομοίωσής τους (συγχώνευσης), κατά την οποία, εκτός από την παραδοσιακή τους ενασχόληση, οι περισσότεροι «έχασαν» τη γλώσσα τους και έγιναν ελληνόφωνοι. Ο αστικός βλάχικος πληθυσμός ελληνοποιήθηκε πολιτισμικά ήδη από τον 18ο αιώνα. Στην Ελλάδα, σημαντικές κοινότητες έχουν σχηματιστεί στα βουνά του Γράμμου, της Πίνδου και του Ολύμπου, στην περιοχή της Ηπείρου και της Θεσσαλίας. Τα δύο μεγάλα κέντρα τους ήταν η Μοσχόπολη (η αλβανική Voskopojë) στη νότια Αλβανία και το Μέτσοβο στην Πίνδο. (Η Μοσχόπολη έφτασε στην ακμή της στα μέσα του 18ου αιώνα. Ήταν ένα περιφερειακό εμπορικό και οικονομικό κέντρο με πληθυσμό περίπου 60.000 κατοίκους, αλλά στα τέλη του 18ου αιώνα, λόγω των συνεχών τουρκικών επιθέσεων, σημαντικό μέρος του βλάχικου πληθυσμού μετανάστευσε κατά κύματα, φτάνοντας μάλιστα και στην Ουγγαρία.). Ο αριθμός των Βλάχων στην Ελλάδα σήμερα είναι μεταξύ 20.000 και 100.000 περίπου.

Οι νότιες φυλές των **Σλάβων** έφτασαν στα Βαλκάνια τον 6ο-7ο αιώνα. Πολλοί από αυτούς εγκαταστάθηκαν στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και η σλάβο-ελληνική συνύπαρξη άρχισε στις βόρειες περιοχές της Ελλάδας. Όταν η Μακεδονία ενώθηκε με την Ελλάδα το 1912, ένας σημαντικός αριθμός σλαβικών μειονοτήτων, περίπου 200-250.000, εισήλθε στη χώρα. Τότε αρκετοί νομοί ήταν ακόμη σλαβικοί (π.χ. η Φλώρινα, η Έδεσσα, η Δράμα), όπου το ποσοστό των Ελλήνων ήταν μικρότερο από το ένα τρίτο. Σήμερα, ο αριθμός τους υπολογίζεται μεταξύ 40.000 και 100.000, που ζουν κυρίως στις βόρειες περιοχές (κοντά στα βόρεια σύνορα της Μακεδονίας και της Βουλγαρίας).

Η ισχυροποίηση της Σερβικής Αυτοκρατορίας τον 14ο αιώνα προκάλεσε μια σταθερή μετανάστευση προς τα νότια από την αλβανική επικράτεια, η οποία ενισχύθηκε από τη διαφυγή από την τουρκική κατάκτηση του 15ου αιώνα. Μεγάλος αριθμός Αλβανών εγκαταστάθηκε στη νότια Εύβοια, την Αττική Χερσόνησο και την Πελοπόννησο, υπηρετώντας στα τότε ενετικά και λατινικά κάστρα. Αυτό υποστηρίζεται και από περιγραφές του 19ου αιώνα, που αναφέρουν ότι σημαντική αλβανική μετανάστευση βρισκόταν ήδη σε εξέλιξη τον 14ο αιώνα. Οι αλβανικής καταγωγής αριστοκράτες πλοιοκτήτες στα νησιά της Ύδρας και των Σπετσών έπαιξαν σημαντικό ρόλο ακόμη και κατά την Ελληνική Επανάσταση. Αυτός ο αλβανικός πληθυσμός που μετανάστευσε στη νότια Ελλάδα ονομαζόταν **Αρβανίτες** και η παρουσία του βεβαιώνετε ξεκάθαρα στα τέλη του 19ου αιώνα.

Χαρακτηριστικό του ρυθμού του εποικισμού τους είναι ότι στις αρχές του 20ου αιώνα ο αριθμός τους έφτανε τις 230.000, και αποτελούσαν σχεδόν το 10% του συνολικού πληθυσμού. Ωστόσο, θα ήταν δύσκολο να προσδιοριστεί ποιαθεωρούσε ως μητρική της γλώσσα, αυτή η μεγάλη αλβανική κοινότητα, αφού στις αρχές του 20ού αιώνα η αλβανική γλώσσα είχε πρακτικά εξαφανιστεί στα νότια μέρη της Ελλάδας.

Τον 15ο αιώνα, μια άλλη προσφυγική κοινότητα εμφανίστηκε στη σημερινή Ελλάδα. Η Καθολική Ισπανία, που σχηματίστηκε με το γάμο της Ισαβέλλας της Καστίλης και του Φερδινάνδου της Αραγονίας, ολοκλήρωσε τη διαδικασία της ανακατάκτησης («ανάκτηση») μέχρι το 1492, εκδιώκοντας τους Άραβες που είχαν εγκατασταθεί στα Πυρηναία από τον 8ο αιώνα. Στη συνέχεια, όλοι οι μη Καθολικοί κάτοικοι αναγκάστηκαν να αλλαξοπιστήσουν. Οι διώξεις της Ιεράς Εξέτασης συνοδεύτηκαν από μαζική έξοδο **εβραϊκών** ομάδων, που εγκαταστάθηκαν κυρίως στις μεγάλες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αυτή η κοινότητα, που ήρθε από την Ισπανία γύρω στο 1500, ονομαζόταν συλλογικά Σεφαραδίτες. Οι Σεφαραδίτες Εβραίοι διατήρησαν τη δική τους κουλτούρα και γλώσσα (Λαντίνο) μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η πιο σημαντική ομάδα τους στην Ελλάδα ζούσε στη Θεσσαλονίκη, όπου αποτελούσαν την πολυπληθέστερη εθνότητα της πόλης, κατοικώντας σε ξεχωριστές συνοικίες. (Το 1912, όταν η πόλη περιήλθε στην Ελλάδα, περισσότερο από το 50% του πληθυσμού ήταν εβραϊκής καταγωγής - περίπου 60.000 - το ποσοστό των Ελλήνων ήταν μόνο περίπου 30%, ενώ των Μουσουλμάνων (κυρίως Τούρκων) ήταν περίπου 20%). Μέχρι την καταστροφή του Ολοκαυτώματος, επιδόθηκαν σε σημαντική οικονομική και πνευματική δραστηριότητα, διαδραματίζοντας σημαντικό ρόλο στη βιομηχανική, εμπορική και οικονομική ζωή της Ελλάδας, με πληθυσμό περίπου 100.000 κατοίκων.

Οι Τούρκοι εγκαταστάθηκαν τον 15ο αιώνα, σε μεγαλύτερους αριθμούς στη σημερινή βόρεια Ελλάδα, τη Ρόδο και την Κρήτη. Ωστόσο, η Συμφωνία Πληθυσμιακής Ανταλλαγής του 1923 τους υποχρέωνε να απελαθούν στην Τουρκία (περίπου 500.000 έφυγαν από την Ελλάδα εκείνη την εποχή) και μόνο όσοι ζούσαν στη δυτική Θράκη (περίπου 100.000) μπόρεσαν να παραμείνουν στα σπίτια τους. Εξακολουθούν ακόμα και σήμερα να αποτελούν μειοψηφία περίπου αυτού του μεγέθους, κυρίως στους νομούς Έβρου, Ξάνθης και Ροδόπης, διατηρώντας τη γλώσσα τους και την παραδοσιακή μουσουλμανική θρησκεία.

15. Έλληνες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία: Εθνική Αφύπνιση

Η τουρκική κατάκτηση άλλαξε σημαντικά την κατάσταση στην Ελλάδα. Επί Οθωμανικής κυριαρχίας, η ισλαμική θρησκεία καθόριζε όλες τις κοινωνικές και περιουσιακές σχέσεις. Η κοινωνική δομή της αυτοκρατορίας βασιζόταν στο σύστημα του **μιλλέτ,** το οποίο εξακολουθούσε να βασίζεται σε θρησκευτικές κατηγορίες αντί για εθνικές. Έτσι, το κράτος δεν διοικούνταν από την τουρκική εθνότητα (το όνομα «Τούρκος» χρησιμοποιήθηκε μόνο με την έννοια «χωρικός ή νομάδας» μέχρι τον 19ο αιώνα), η οποία αυτοπροσδιορι-

ζόταν από το όνομα του ιδρυτή της δυναστείας (Οθωμανός Α'). Σύμφωνα με τις επιταγές της ισλαμικής θρησκείας, άφησαν στη θρησκεία τους τις ομάδες του μονοθεϊσμού με ένα ιερό βιβλίο (Εβραίοι, Ορθόδοξοι, Αρμένιοι, Χριστιανοί, Καθολικοί) που σχημάτισαν τη δική τους κοινωνία, το μιλλέτ. Έτσι, μέχρι τον 19ο αιώνα δεν ήταν η μητρική γλώσσα που καθόριζε την κοινωνική τάξη, αλλά η θρησκεία.

Ο μη μουσουλμανικός πληθυσμός υπόκειτο σε καθεστώς υποτελούς, για παράδειγμα, έπρεπε να πληρώνει ξεχωριστό φόρο (κεφαλικό φόρο ή haraj) και φόρο παιδιών (devsirme) κάθε 10-15 χρόνια: έναν γιο ανά οικογένεια, ο οποίος στη συνέχεια ανατρέφονταν ως Γενίτσαρος. Οι χριστιανοί δεν ήταν νομικά ίσοι με τους μουσουλμάνους Τούρκους: η μαρτυρία τους στο δικαστήριο δεν είχε την ίδια ισχύ με τα λόγια ενός μουσουλμάνου, δεν μπορούσαν να χτίσουν ναούς ψηλότερα από τους μιναρέδες και δεν μπορούσαν να φορούν το ιερό χρώμα του Ισλάμ, το πράσινο. Ωστόσο, μπορούσαν να ασκήσουν την Ορθόδοξη πίστη τους και ακόμη, ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ως πνευματικός και θρησκευτικός ηγέτης όλων των Ελλήνων, μπορούσε να συνεχίσει να τους κυβερνά. Ο σουλτάνος δεν παρενέβη άμεσα στη ζωή τους, οπότε η καταστολή εντοπίζονταν περισσότερο από οικονομικής πλευράς. Όσο ο φόρος καταβαλλόταν στον θρησκευτικό ηγέτη, ο οποίος τον μεταβίβαζε στον σουλτάνο, η ελληνική κοινότητα ήταν σχετικά ελεύθερη να ζήσει.

Ορισμένα στρώματα επωφελήθηκαν ακόμη και από την Τουρκοκρατία, όπως οι κυβερνήτες των κοινοτήτων ή οι ανώτεροι αξιωματούχοι της οθωμανικής διοίκησης. Οι Τούρκοι δεν μπόρεσαν να ελέγξουν πλήρως την τεράστια έκταση που κατείχαν, έτσι άφησαν στη θέση τους τους Έλληνες γαιοκτήμονες, που έπαιζαν προηγουμένως σημαντικό ρόλο στη διαχείριση των κοινοτήτων και τους χρησιμοποιούσαν ως μεσάζοντες. Αυτό το στρώμα ονομάζεται συχνά **κοτζαμπάσηδες** (ή hojababas). Η είσπραξη φόρων και η δικαιοσύνη ήταν στην δικαιοδοσία τους, αλλά εξυπηρετούσαν και τις οθωμανικές αρχές. Έτσι, ένας Ορθόδοξος Έλληνας ηγέτης προϊσταται πάνω από την πλειοψηφία του αγροτικού πληθυσμού (περίπου το 70% του πληθυσμού των ελληνικών εδαφών

Εικόνα 47 – Η συνοικία του Φαναριού της Κωνσταντινούπολης, με το κτίριο του ελληνικού αρρεναγωγείου πάνω δεξιά. Το όνομα προέρχεται από την ελληνική λέξη φανάρι (φανός, φάρος), που αναφέρεται στον φάρο, η περιοχή γύρω από τον οποίο θεωρούνταν ορθόδοξη συνοικία (ορθόδοξος μαχαλάς) στην Κωνσταντινούπολη. Από εδώ προέρχεται το όνομα «Φαναριώτης», που κάλυπτε όχι μόνο οικογένειες ελληνικής καταγωγής, αλλά και ελληνοποιημένες οικογένειες Αλβανών, Ιταλών και Ρουμάνων. Από τις αρχές του 18ου αιώνα προέκυψαν από αυτούς οι κυβερνήτες της Μολδαβίας και της Βλαχίας (Havasalföld), καθώς και δραγομάνοι (διερμηνείς, μεσολαβητές) και αρχηδραγομάνοι (αρχηγοί στόλου με εξουσίες και καθήκοντα παρόμοια με τον σημερινό υπουργό Εξωτερικών).

Εικόνα 48 – Πορτρέτο του Ρήγα Βελεστινλή στο πρώην τραπεζογραμμάτιο των 200 δραχμών. Ο Ρήγας Φεραίος (Βελεστινλής) (1757–1798), που γεννήθηκε στη Θεσσαλία (Βελεστίνο), ήταν ο πρώτος μάρτυρας της ελληνικής ανεξαρτησίας. Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του στη Βιέννη το 1796, ίδρυσε μια μυστική επαναστατική οργάνωση και ένα χρόνο αργότερα δημοσίευσε το σχέδιο συντάγματός του, το οποίο είχε ως στόχο την απελευθέρωση των βαλκανικών εθνών. Τίτλος του φυλλαδίου του: Η Νέα Πολιτική Διοίκηση του Πληθυσμού της Ρωμυλίας, της Μικράς Ασίας, των Νήσων της Μεσογείου και της Βλαχίας [Βόρεια Ελλάδα]. Στα τέλη του 1797 συνελήφθη από τις τουρκικές αρχές, οι οποίες τον εκτέλεσαν ως προδότη στο κάστρο του Βελιγραδίου.

ζούσε σε αγροτικές περιοχές). Πολλοί από αυτούς απέκτησαν τεράστιες περιουσίες, ενώ μετά τον πόλεμο της ανεξαρτησίας έγιναν μέλη της νέας τάξης των ευγενών.

Η ομάδα των **Φαναριωτών** έχει γίνει ένα κοινωνικό στρώμα με μεγαλύτερη επιρροή από τους κοτζαμπάσηδες. Οι απόγονοι των πρώην βυζαντινών ευγενών που ζούσαν στην Κωνσταντινούπολη ενσωματώθηκαν στην άρχουσα τάξη της οθωμανικής διοίκησης και διπλωματίας. Πήραν το όνομά τους από τη λέξη φάρος («φανάρ» / «φενέρ»), επειδή ζούσαν γύρω του. Σε αυτό το μέρος της πόλης κατοικούσε και ο πατριάρχης, άρα κατά την τουρκοκρατία μπορούσε να θεωρηθεί η περιοχή των Ελληνορθοδόξων. Χάρη στην εκπαίδευσή τους (έγραφαν και διάβαζαν σε πολλές γλώσσες) και τις γνώσεις τους, μπόρεσαν να αποκτήσουν τις υψηλότερες θέσεις στις εξωτερικές υποθέσεις, όπως η θέση του δραγουμάνου του στόλου που αντιστοιχεί στον σημερινό υπουργό Εξωτερικών ή την ηγεσία των υποτελών επαρχιών της Μολδαβίας και της Βλαχίας τον 18ο αιώνα. (Τους πριγκιπικούς τίτλους της Βλαχίας και της Μολδαβίας κατείχαν Έλληνες Φαναριώτες μεταξύ 1711 και 1821.) Ωστόσο, οι περισσότεροι από αυτούς μπόρεσαν να καταξιωθούν ως διπλωματικοί διερμηνείς («δραγομάνοι»). Με τον καιρό απέκτησαν τόσο πλούτο που δάνειζαν τακτικά σημαντικά ποσά τόσο στην Ορθόδοξη Εκκλησία όσο και στον Σουλτάνο. Λόγω της επιρροής της θέσης τους, δεν ήταν αρχικά ενθουσιασμένοι με την υπόθεση της ελληνικής ελευθερίας μέχρι που φάνηκε ξεκάθαρα ότι η νίκη θα επιτυγχανόταν. Από τότε, όμως, στόχος τους ήταν να αναβιώσουν την πρώην Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Οι Έλληνες έμποροι μεγάλων αποστάσεων διέθεταν επίσης πλούτο παρόμοιο με τους Φαναριώτες, οι οποίοι απαντώνται από τη Μαύρη Θάλασσα ως την Μεσόγειο σε σχεδόν κάθε σημαντικό λιμάνι της, εκμεταλλευόμενοι τα εμπορικά προνόμια των υπηκόων της αυτοκρατορίας υπό την οθωμανική σημαία. Καθώς οι Τούρκοι δεν ασχολούνταν με το εμπόριο και τα οικονομικά (το Κοράνι απαγορεύει τη συλλογή τόκων), με τα χρόνια οι Έλληνες ανέλαβαν τον έλεγχο του εμπορίου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Εντάχθηκαν μαζικά στον πόλεμο της ανεξαρτησίας και ακόμη όσοι ζούσαν στη διασπορά άρχισαν να οργανώνουν μια εξέγερση από την πόλη της Οδησσού. Ο ρόλος τους ήταν σημαντικός γιατί πολέμησαν τους Τούρκους μετατρέποντας τον εμπορικό τους στόλο σε

Εικόνα 49 – Άγαλμα του Αλή Πασά των Ιωαννίνων στη γενέτειρά του, το Τεπελένι (Tepelena) στη νότια Αλβανία. Έγινε αρχηγός ληστών σε νεαρή ηλικία και το 1788 ο σουλτάνος τον διόρισε επικεφαλής της Ηπείρου και της Θεσσαλίας. Το 1819, με έδρα του τα Ιωάννινα, δήλωσε την ανεξαρτησία του από τον Σουλτάνο. Το 1820 ο Σουλτάνος Μαχμούντ Β' τον καταδίκασε σε θάνατο, αλλά τον Μάρτιο του 1821 ξέσπασε ο Ελληνικός Πόλεμος της Ανεξαρτησίας και Έλληνες αντάρτες από την περιοχή ενώθηκαν μαζί του. Ο σουλτάνος μπόρεσε να τον νικήσει μόνο στις αρχές του 1822 μετά από μακρές εκστρατείες στις οποίες συμμετείχαν μεγάλες δυνάμεις.

πολεμικό ναυτικό μετά το 1821.

Συνολικά, μπορεί να ειπωθεί ότι η τουρκική κυριαρχία δεν έφερε τη σκλαβιά σε όλους τους Έλληνες, και υπήρχαν ακόμη και εκείνοι που θα μπορούσαν να ενδιαφέρονται για τη διατήρηση της οθωμανικής κυριαρχίας. Τον 18ο αιώνα, ωστόσο, πραγματοποιήθηκαν αλλαγές που οδήγησαν στην έναρξη του Πολέμου της Ανεξαρτησίας. Οι σημαντικότερες από αυτές ήταν η ενεργός δράση των μεγάλων δυνάμεων (ιδιαίτερα αυτών της Ρωσίας και της Μεγάλης Βρετανίας) και η ανάδυση της σύγχρονης εθνικής συνείδησης.

Στα τέλη του 18ου αιώνα, οι ιδέες του Διαφωτισμού άρχισαν να διαδίδονται στους Έλληνες, με αποτέλεσμα η ταυτότητα της συγγένειας, του κοινού εδάφους, της θρησκείας και της γλώσσας να αποκτά όλο και μεγαλύτερη σημασία. Αυτό σήμανε την αρχή της διαμόρφωσης της σύγχρονης αντίληψης του έθνους. Η διαδικασία οργάνωσης σε ένα σύγχρονο έθνος επιταχύνθηκε από την ιδέα του Διαφωτισμού, που έβλεπε τις φιλοδοξίες ανεξαρτησίας της σύγχρονης Ελλάδας ως συνέχεια του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Ο ρομαντισμός τις αγκάλιασε και έδωσε ζωή σε φιλελληνικά κινήματα σε όλη τη Δυτική και Κεντρική Ευρώπη (συμπεριλαμβανομένων των Λόρδου Βύρωνα, Βίκτωρ Ουγκώ και Πούσκιν). Αυτό είναι το υπόβαθρο στο οποίο, από τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα, το ενδιαφέρον των Ελλήνων διανοουμένων, που ζούσαν κατά κύριο λόγο σε κάθε μεγάλη ευρωπαϊκή πόλη, στράφηκε προς το εθνικό παρελθόν, τον πολιτισμό και τη γλώσσα. Αυτή η περίοδος μέχρι τις αρχές του 19ου αιώνα (το κίνημα της ελληνικής εθνικής αφύπνισης) αναφέρεται συνήθως ως **Ελληνικός Διαφωτισμός**. Οι πιο επιφανείς εκπρόσωποί του ήταν ο Αδαμάντιος Κοραής και ο Ρήγας Βελεστινλής.

Ο **Ρήγας Βελεστινλής** ήταν ο πρώτος Έλληνας στοχαστής που ανέπτυξε ένα συνεκτικό πολιτικό πρόγραμμα για τον μετασχηματισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το οποίο οραματιζόταν, φυσικά, υπό την ελληνική ηγεσία. Αν και το σχέδιο συντάγματός του δεν είχε μεγάλη απήχηση στην εποχή του, μερικές δεκαετίες αργότερα θεωρήθηκε ως πρόδρομος του κινήματος της ελληνικής ανεξαρτησίας. Στις αρχές του 19ου αιώνα, ωστόσο, είχε γίνει ένας ευρύτερος συνασπισμός για την αποτίναξη της Τουρκοκρατίας: **η Φιλική Εταιρεία.**

Βασικές έννοιες

Αρβανίτες: τον 14-15ο αιώνα, το όνομα του αλβανικού πληθυσμού που εγκαταστάθηκε στη νότια Ελλάδα, τα μέλη του οποίου διατήρησαν τη γλώσσα και τον πολιτισμό τους μέχρι τον 19ο αιώνα και στη συνέχεια συγχωνεύτηκαν (αφομοιώθηκαν).

Καισαροπαπισμός: Μια μορφή διακυβέρνησης στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία κατά την οποία ο αυτοκράτορας, ως αρχηγός της πολιτικής ζωής, είναι και θρησκευτικός ηγέτης.

Δεσποτάτο της Ηπείρου: Το βασίλειο που υπήρχε μεταξύ της σημερινής Αλβανίας και της βορειοδυτικής Ελλάδας (Ήπειρος) από το 1205 έως το 1479. Ιδρύθηκε μετά τη 4η σταυροφορία από τον Μιχαήλ Α' Δούκα (ξάδελφο του βυζαντινού αυτοκράτορα Αλέξιου Β'). Διήρκεσε μέχρι την τουρκική κατάκτηση, το 1479.

Φαναριώτες: Το όνομα των πλούσιων και ισχυρών Ελλήνων που κατοικούσαν στη συνοικία fanar / fener (φάρος) της Κωνσταντινούπολης και που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην οθωμανική διπλωματία.

Ελληνικός Διαφωτισμός: Η περίοδος από τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα έως τις αρχές του 19ου αιώνα, όταν το ενδιαφέρον των Ελλήνων διανοουμένων που ζούσαν κυρίως σε κάθε μεγάλη ευρωπαϊκή πόλη στράφηκε προς το εθνικό παρελθόν, τον πολιτισμό και τη γλώσσα. Αυτό σηματοδότησε την έναρξη της διαδικασίας της ελληνικής εθνικής αφύπνισης.

Κοτζαμπάσης: Έλληνας προεστός, υπεύθυνος για τη συλλογή φόρων και την απόδοση δικαιοσύνης στα ελληνικά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Λατινική Αυτοκρατορία: Αυτοκρατορία που ιδρύθηκε από τους Σταυροφόρους το 1204 και διήρκεσε μέχρι το 1261.

Τέταρτη Σταυροφορία: Στρατιωτική επίθεση με επικεφαλής τη Βενετία μεταξύ 1202 και 1204 για την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης.

Ρούμελη: Το όνομα των ευρωπαϊκών εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που χρησιμοποιείται κυρίως για τα Βαλκάνια και σημαίνει „ρωμαϊκή γη".

Σεφαραδίτες: Ο εβραϊκός πληθυσμός που εγκατέλειψε το έδαφος της Ισπανίας γύρω στο 1500 και εγκαταστάθηκε κυρίως στις πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ο οποίος διατήρησε τη χαρακτηριστική γλώσσα (ladino) και τον πολιτισμό του μέχρι τον 20ο αιώνα.

Αυτοκρατορία Τραπεζούντας: Το ελληνικό κράτος που προέκυψε μετά την Τέταρτη Σταυροφορία στις νότιες ακτές της Μαύρης Θάλασσας, η οποία διήρκεσε από το 1204 έως το 1461 και στη συνέχεια έπεσε στα χέρια των Τούρκων.

Βλάχος (Αρμάνος): Υπό την κυριαρχία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, η λατινογενής κοινότητα των Βαλκανίων (υιοθετώντας τη λατινική γλώσσα και πολιτισμό) που ασκούσε την κτηνοτροφία στις υψηλότερες ορεινές περιοχές μέχρι τον 20ό αιώνα.

V. ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

16. Ο Ελληνικός Πόλεμος της Ανεξαρτησίας

Το **1814**, στην Οδησσό, τρεις ντόπιοι έμποροι ελληνικής καταγωγής (Εμμανουήλ Ξάνθος, Αθανάσιος Τσακάλωφ και Νικόλαος Σκουφάς) ίδρυσαν μια μυστική εταιρεία με την ονομασία **Φιλική Εταιρεία**. Στόχος τους ήταν να οργανώσουν μια εξέγερση κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και στη συνέχεια να σχηματίσουν ένα μεγάλο ελληνικό κράτος με έδρα την Κωνσταντινούπολη. Η εξέγερση προοριζόταν να πυροδοτηθεί από δύο κατευθύνσεις: στις υποτελείς στους τούρκους ηγεμονίες της Βλαχίας και της Μολδαβίας και παράλληλα στην Πελοπόννησο.

Η Βλαχία και η Μολδαβία ήταν τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εκείνη την εποχή, αλλά από τις αρχές του 18ου αιώνα ο Σουλτάνος διόρισε έναν Φαναριώτη κυβερνήτη, ελληνικής καταγωγής, οπότε υπήρχε και εκεί ελληνική παρουσία. Η Πελοπόννησος επιλέχθηκε γιατί η περιοχή ήταν μόνο εκατό χρόνια υπό τουρκική κατοχή, συνεπώς δεν είχε αναπτυχθεί τόσο ισχυρός έλεγχος όσο σε άλλα μέρη της Ελλάδας. Το κίνημα ήθελε να πετύχει τους στόχους του με τη ρωσική υποστήριξη, γι' αυτό πλησίασαν τον **Ιωάννη Καποδίστρια**, που ήταν τότε στο ρωσικό Υπουργείο Εξωτερικών (ως Υφυπουργός Εξωτερικών), για να ηγηθεί της εξέγερσης και να κερδίσει την επίσημη υποστήριξη της Ρωσίας κατά των Τούρκων. Εκ πρώτης όψεως, δεν φαινόταν αδύνατο να αποκτηθεί διπλωματική (πιθανώς στρατιωτική) υποστήριξη, καθώς κάτι τέτοιο ανταποκρινόταν στην κύρια φιλοδοξία της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής από τα τέλη του 18ου αιώνα. (Οι Ρώσοι ήθελαν να βγουν από τη Μαύρη Θάλασσα στη Μεσόγειο. Η υποστήριξη των ορθόδοξων εθνών στα Βαλκάνια φαινόταν ένας καλός τρόπος για να γίνει αυτό.)

Μετά το 1815, ωστόσο, ο στόχος της εξωτερικής πολιτικής της Ρωσίας άλλαξε εντελώς για μια δεκαετία, καθώς, μετά το πέρας των ναπολεόντειων πολέμων, έγινε ιδρυτικό μέλος της Ιεράς Συμμαχίας, που συνήφθη από την Αυτοκρατορία των Αψβούργων, την Πρωσία και τη Ρωσία για την προστασία των νόμιμων ηγεμόνων προκειμένου να καταπνίξουν τα επαναστατικά κινήματα. Ως εκ τούτου, ο Καποδίστριας δεν μπορούσε να υποσχεθεί τη ρωσική υποστήριξη και ο ίδιος δεν τόλμησε να ρισκάρει τη δική του καριέρα. Έτσι, το 1817, πρότεινε να αναβληθεί η εξέγερση μέχρι να ξεκινήσει ένας άλλος Ρωσοτουρκικός πόλεμος. Το 1820 επισκέφθηκαν ξανά τον Καποδίστρια, ο οποίος αρνήθηκε και πάλι το αίτημα, αλλά αντιπρότεινε αντί του εαυτού του τον **Αλέξανδρο Υψηλάντη**, Έλληνα στρατηγό του ρωσικού στρατού, ο οποίος και αποδέχτηκε να πρωτοστατήσει του κινήματος.

Ο Υψηλάντης, σε συνεργασία με τους ελληνικής καταγωγής ηγέτες των πριγκιπάτων του Δούναβη, οραματίστηκε την έναρξη μιας εξέγερσης ελληνορουμανικής συνεργασίας, έτσι ώστε να ανάψει η φλόγα της εξέγερσης στο βόρειο τμήμα των Βαλκανίων και να αναγκάσει τους Τούρκους να υποχωρήσουν προς τα νότια. Μετά από αυτό, τον

Εικόνα 50 – Το μνημείο του Ζαλόγγου (Χορός του Ζαλόγγου) μνημονεύει τις ηρωικές Σουλιώτισσες στην πλαγιά του λόφου πάνω από το χωριό Καμαρίνα κοντά στην πόλη της Πρέβεζας. Ο Αλή Πασάς ξεκίνησε τον Πόλεμο κατά των Σουλιωτών το 1803, κατά τη διάρκεια του οποίου θέλησε να κάμψει την αντίσταση των φυλών των Σουλιωτών που δεν υποτάσσονταν. Περίπου 60 Σουλιώτισσες χόρευαν πιασμένες χέρι-χέρι μέχρι την άκρη του γκρεμού, από όπου πέταξαν πρώτα τα παιδιά τους στην άβυσσο και μετά ρίχτηκαν πίσω τους. Επέλεξαν τον θάνατο παρά τη σκλαβιά. Από το 1821, πολλοί από αυτούς πολέμησαν στο πλευρό της Ελληνικής Επανάστασης κατά των Τούρκων και λόγω του ηρωισμού τους, τα ονόματά τους έγιναν έννοια στην Ελλάδα.
Η φυλή των Σουλιωτών πήρε το όνομά της από τον οικισμό Σούλι, που βρίσκεται στα βουνά μεταξύ των πόλεων Ιωαννίνων και Άρτας. Τον 16ο αιώνα εμφανιζόταν μόνο ως ένα χωριό, τα μέλη του οποίου αποτελούσαν μια μαχητική, κλειστή, σχεδόν εντελώς ανεξάρτητη ορθόδοξη χριστιανική κοινότητα (ήταν αρχικά ορθόδοξοι χριστιανοί αλβανικής καταγωγής, αλλά έγιναν Έλληνες τον 19ο αιώνα.) Μέχρι το 1660, είχαν δημιουργήσει μια ομοσπονδία τεσσάρων χωριών και χάρη στο περίφημο θάρρος και την απερισκεψία τους, κατάφεραν να διαχειριστούν την επικράτειά τους ως ημιαυτόνομο καθεστώς μέχρι τις αρχές του 19ου αιώνα. Στις αρχές του 1800, ο Αλή Πασάς έκαμψε την αντίστασή τους και μετέτρεψε την εκκλησία του αγίου της φυλής (St. Dona) σε τζαμί.

Ιανουάριο του 1821, ο Ρουμάνος πρίγκιπας Tudor Vladimirescu υποκίνησε μια εξέγερση στην Βλαχία, η οποία, παρά την αρχική της επιτυχία, δεν ανταποκρίθηκε στις ελληνικές ελπίδες. Οι Ρουμάνοι ήταν δύσπιστοι λόγω της ελληνικής πολιτιστικής και οικονομικής καταπίεσης για 100 χρόνια, έτσι η εξέγερση απέτυχε.

Η ορμή ωστόσο δεν διακόπηκε. Και στην Πελοπόννησο ξεκίνησε η οργάνωση της εξέγερσης, την οποία ο σουλτάνος ήθελε να καταπνίξει στην αρχή της. Τον Μάρτιο του 1821, οι Οθωμανοί αξιωματούχοι κάλεσαν τους Έλληνες ηγέτες στην πόλη της Τρίπολης της Πελοποννήσου με σκοπό να συνομιλήσουν. Όσοι εμφανίστηκαν φυλακίστηκαν, οι τούρκοι, εξαιτίας αυτού του γεγονότος, δέχθηκαν επίθεση από τους ντόπιους Έλληνες οπλαρχηγούς και ξέσπασε εξέγερση στην πόλη της Μάνης. Η συμβολική ημερομηνία για το ξέσπασμα του Πολέμου της Ανεξαρτησίας ήταν η **25η Μαρτίου 1821** (σύμφωνα με το Ιουλιανό ημερολόγιο στα Βαλκάνια μέχρι το 1923 και η 6η Απριλίου κατά το Γρηγοριανό), όταν ο Αρχιεπίσκοπος Πατρών Γερμανός ύψωσε τη σημαία του Πολέμου της Ανεξαρτησίας στο μοναστήρι της Αγίας Λαύρας. (Στην σημερινή επίσημη σημαιά οι εννέα λωρίδες διατήρησαν το σύνθημα του Πολέμου της Ανεξαρτησίας: **«Ελευθερία ή Θάνατος!»**, το οποίο έχει εννέα συλλαβές στα ελληνικά .)

Η αρχική επιτυχία οφειλόταν επίσης στον Αλβανό πασά των Ιωαννίνων, τον Αλί, ο οποίος ανεξαρτητοποιήθηκε από την εξουσία του σουλτάνου στην επικράτεια της Ηπείρου και δέσμευσε σημαντικό αριθμό του τουρκικού στρατού μέχρι τον Ιανουάριο του 1822. Ο σουλτάνος μπόρεσε έτσι να στείλει μεγαλύτερο στρατό στην Πελοπόννησο μόνο μετά

Εικόνα 51 – Λασκαρίνα Μπουμπουλίνα (1771–1825) στις 50 δραχμές του 1978, στο βάθος το φρούριο του Ναύπλιου στο λόφο Παλαμήδι. Γεννήθηκε σε μια οικογένεια ευγενών Αρβανιτών εφοπλιστών στο νησί της Ύδρας, αλλά η μητέρα της μετακόμισε στις Σπέτσες, όπου ανήκαν στην πιο ισχυρή τάξη εμπόρων. Στη δεκαετία του 1810, ήταν η μόνη γυναίκα που εντάχθηκε ως μέλος στη Φιλική Εταιρείας για να βοηθήσει στην κατάκτηση της ανεξαρτησίας της Ελλάδας. Το 1821 εξόπλισε το πλοίο της που έφερε την ονομασία Αγαμέμνονας και μέχρι τον θάνατό της, το 1825, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στις ελληνικές επιχειρήσεις στον Σαρωνικό. Η σημασία της φαίνεται ξεκάθαρα από το γεγονός ότι το 1959 γυρίστηκε μια ταινία για τη ζωή της με την Ειρήνη Παπά στον κεντρικό ρόλο και ότι απεικονιζόταν και στο χαρτονόμισμα των 50 δραχμών.

την νίκη του επί αυτού. Τις επιτυχίες τις εκμεταλλεύτηκαν οι Έλληνες, οι οποίοι είχαν ήδη συγκαλέσει **Εθνοσυνέλευση στην Επίδαυρο τον Ιανουάριο του 1822**, όπου ανακηρύχθηκε η ανεξαρτησία της Ελλάδας και ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος εξελέγη επικεφαλής της προσωρινής κυβέρνησης. Μετά την εξέγερση, οι Τούρκοι απαγχόνισαν τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως (ως πνευματικό ηγέτη των Ορθοδόξων). Επίσης, ως απάντηση στη σφαγή των Τούρκων, σχεδόν ολόκληρος ο ελληνικός πληθυσμός του νησιού της Χίου σφαγιάστηκε τον Απρίλιο του 1822. (Το 1821, οι Έλληνες σκότωσαν 15.000 από τους περίπου 40.000 μουσουλμάνους στην Πελοπόννησο σε σύντομο χρονικό διάστημα.)

Εικόνα 52 – Το άγαλμα του Ιωάννη Καποδίστρια (1776–1831), του πρώτου κυβερνήτη της σύγχρονης Ελλάδας, στο Ναύπλιο. Ο Καποδίστριας γεννήθηκε στο νησί της Κέρκυρας, μεταξύ 1800 και 1807 ήταν αρχηγός της Ιονίου Πολιτείας υπό ρωσική προστασία και από το 1828 ήταν ο πρώτος κυβερνήτης της Ελλάδας. Η αποφασιστικότητά του στην πολιτική του συγκεντρωτισμού έστρεψε εναντίον του τις ελληνικές οικογένειες που ασκούσαν προηγουμένως επιρροή, οι οποίες δεν αντιμετώπισαν ευγενικά την απώλεια της εξουσίας τους. Τον Οκτώβριο του 1831, όταν πήγαινε για την εκκλησία στο Ναύπλιο, πυροβολήθηκε από δύο μέλη της οικογένειας Μαυρομιχάλη στην είσοδο της εκκλησίας λόγω της φυλάκισης του αρχηγού της οικογένειας.

Οι μεγάλες δυνάμεις δεν παρενέβησαν στην αρχή του πολέμου της ανεξαρτησίας όχι μόνο λόγω των αρχών της Ιεράς Συμμαχίας, αλλά και λόγω της μπερδεμένης κατάστασης στο πεδίο της μάχης. Οι ναυτικοί και οι έμποροι των ελληνικών νησιών διέθεταν έναν τεράστιο στόλο, ο οποίος είχε πλέον αναπτυχθεί για στρατιωτικούς σκοπούς (κυρίως από την Ύδρα, τις Σπέτσες και τα νησιά του Αιγαίου), έτσι κατάφεραν να σταματήσουν τον τουρκικό στόλο στη θάλασσα, φέρνοντάς τους σε αδιέξοδο. Στον Ελληνικό Πόλεμο της Ανεξαρτησίας συμμετείχε μεγάλος αριθμός πλούσιων εφοπλιστών και εμπόρων, όπως η οικογένεια Κουντουριώτη (Γιώργος Κουντουριώτης / 1782-1858, γεννημένος σε οικογένεια Αρβανιτών στο νησί της Ύδρας, το 1824-1826 διατέλεσε Πρόεδρος της Ελληνικής Εθνοσυνέλευσης στο Μεσολόγγι, Πρωθυπουργός από τον Μάρτιο έως τον Οκτώβριο του 1848. Ο αδελφός του Λάζαρος / 1769-1852, ένας από τους ήρωες της Ελληνικής Επανάστασης του 1821), ή η επί-

σης εφοπλίστρια από την Ύδρα Λασκαρίνα „Μπουμπουλίνα"Πινότση.

Στην ηπειρωτική χώρα, σημειώθηκαν επίσης ελληνικές επιτυχίες, καθώς οι **Κλέφτες** (ληστές που αντιμετώπισαν τις τουρκικές αρχές κατά την Τουρκοκρατία και, όπως οι Ούγγροι παράνομοι, έγιναν σύμβολα ελευθερίας κατά τη διάρκεια των μαχών) συμμετείχαν μαζικά στην εξέγερση. Περιέπλεξε την κατάσταση το γεγονός ότι παρά τη διακήρυξη της ανεξαρτησίας στις αρχές του 1822, μια δεύτερη Εθνοσυνέλευση που συγκλήθηκε στο Άστρος στα τέλη του έτους έφερε στην επιφάνεια εσωτερικές διαμάχες. Οι ομάδες συμφερόντων οργανώθηκαν γύρω από τρεις αρχηγούς (Μαυροκορδάτος, Κουντουριώτης, Κολοκοτρώνης) και στις αρχές του 1823 οι διαφορές είχαν δημιουργήσει μια κατάσταση εμφυλίου πολέμου. Στον αγώνα κατά των Τούρκων, το διακύβευμα ήταν αργότερα η κατάληψη της εξουσίας και οι πλοιοκτήτες των νησιών και οι γαιοκτήμονες δεν ενδιαφέρονταν για τη συγκρότηση μιας ισχυρής κεντρικής εξουσίας. Το έτος 1825, από την άλλη, επέφερε αλλαγές με την παρέμβαση των μεγάλων δυνάμεων.

Ο Σουλτάνος Μαχμούτ Β' αποφάσισε να βάλει τέλος στην ελληνική εξέγερση και ζήτησε βοήθεια από τον Αιγύπτιο κυβερνήτη **Μεχμέτ Αλή**, ο οποίος σε αντάλλαγμα για τη βοήθειά του ζήτησε για τον εαυτό του την Κρήτη και για τον γιο του Ιμπραήμ την Πελοπόννησο. Ο σουλτάνος το δέχτηκε γιατί του φαινόταν ευνοϊκότερο από την ανεξαρτησία των ελληνικών εδαφών. Η επέμβαση της Αιγύπτου, από την άλλη πλευρά, ανέτρεψε την πολιτική ισορροπία της Μεσογείου, επηρεάζοντας αρνητικά τη Βρετανία.

Οι αιγυπτιακές στρατιές αποβιβάστηκαν στην Πελοπόννησο

Εικόνα 53 – Έφιππο άγαλμα του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη (1770–1843), ενός από τους σημαντικότερους ένοπλους ηγέτες της Ελληνικής Επανάστασης, μπροστά από το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο στην Αθήνα. Ο Κολοκοτρώνης γεννήθηκε σε μια ισχυρή Αρκαδική οικογένεια στην Πελοπόννησο, ενώ στη συνέχεια κατέφυγε από τους Τούρκους στη Ζάκυνθο, όπου έλαβε αγγλική στρατιωτική εκπαίδευση. Συνεχώς διεξήγαγε αντάρτικες εκστρατείες κατά των τουρκικών και στη συνέχεια των αιγυπτιακών στρατευμάτων, πραγματοποιώντας αρκετές σημαντικές ηρωικές πράξεις. Μετά την ανεξαρτησία, ο αυτοκράτορας Όθωνας Α' τον έκανε στρατηγό του επαγγελματικού στρατού που οργάνωσε. Το πορτρέτο του φιγουράρει και στο χαρτονόμισμα των 5.000 δραχμών.

Εικόνα 54 – Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης σε πίνακα του 1844, με φόντο την Ακρόπολη. Ο Καραϊσκάκης (1782 – 1827) γεννήθηκε κοντά στην πόλη της Άρτας και σε νεαρή ηλικία έγινε κλέφτης (ληστής), όπου κέρδισε μεγάλο σεβασμό για τον εαυτό του. Σε ηλικία 15 ετών συνελήφθη από τον Αλή Πασά, ο οποίος αναγνώρισε το ταλέντο του. Αργότερα, ηγήθηκε της σωματοφυλακής του Πασά για αρκετά χρόνια. Το καλοκαίρι του 1821 εντάχθηκε στην ελληνική εξέγερση. Πολέμησε στην Πελοπόννησο και μετά στο Μεσολόγγι. Σκοτώθηκε τον Απρίλιο του 1827, στη μάχη του Φαλήρου. Η λατρεία του επέζησε για μεγάλο χρονικό διάστημα, σε αναγνώριση του ηρωισμού του, ο βασιλιάς Όθωνας του απένειμε μεταθανάτια τον Μεγαλόσταυρο. (Το όνομά του πήρε το γήπεδο του Ολυμπιακού Πειραιώς στο Νέο Φάληρο.)

το 1825, κατέλαβαν το Μεσολόγγι μετά από αιματηρή πολιορκία τον Απρίλιο του 1826 και στη συνέχεια ενώθηκαν με τον τουρκικό στρατό, ανακατέλαβαν ολόκληρη τη χερσόνησο, ακόμη και την Αθήνα. Με αυτό, η εσωτερική πρωτοβουλία της Ελληνικής Επανάστασης απέτυχε, αλλά την ίδια αυτή στιγμή έφτασε η εξωτερική βοήθεια. Το 1826, η ρωσο-βρετανική προσέγγιση σημαδεύτηκε από το Πρωτόκολλο της Αγίας Πετρούπολης, που απαιτούσε από τον Σουλτάνο να εγκαταλείψει όλες τις πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον των Ελλήνων και να παραχωρήσει στην Ελλάδα αυτονομία. Εν τω μεταξύ, **τον Μάρτιο του 1827, η Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας** εξέλεξε τον **Καποδίστρια**, αρχηγό του ρωσικού κόμματος, ως Πρόεδρο της Δημοκρατίας για επτά χρόνια, σχηματίζοντας την πρώτη ελληνική εθνική κυβέρνηση. (Μέχρι τότε, οι πολιτικές ομάδες είχαν οργανωθεί με βάση τις τρεις υπερδυνάμεις, γιατί περίμεναν υποστήριξη από αυτές. Έτσι δημιουργήθηκαν το γαλλικό, το ρωσικό και το αγγλικό κόμμα).

Το καλοκαίρι του 1827 συνεχίστηκε η διπλωματική συνεννόηση στο Λονδίνο. Στις 6 Ιουλίου υπογράφηκε αγγλο-ρωσο-γαλλική σύμβαση για την προστασία των Ελλήνων. Αυτή έχει ήδη προβλέψει ένοπλη επέμβαση εάν οι Τούρκοι δεν παραχωρήσουν αυτονομία στην Ελλάδα. Τα αιτήματα απορρίφθηκαν από τον σουλτάνο και οι σύμμαχοι έστησαν ναυτικό αποκλεισμό για να αναγκάσουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία να υποχωρήσει. Οι δύο στόλοι συναντήθηκαν στον κόλπο του Ναβαρίνου, όπου ακούστηκαν πυροβολισμοί και στη συνέχεια ακολούθησε σφοδρή μάχη. **Η ναυμαχία του Ναβαρίνου τον Οκτώβριο του 1827** διήρκεσε λίγο, αλλά κατέληξε με την καταστροφική ήττα του τουρκικού και του αιγυπτιακού στόλου. Η Ρωσία εκμεταλλεύτηκε την κατάσταση: ένας ακόμη ρωσοτουρκικός πόλεμος ξεκίνησε. Μέχρι το 1829, τα ρωσικά στρατεύματα βρίσκονταν ήδη κοντά στην Αδριανούπολη, πλησιάζοντας την Κωνσταντινούπολη. (Ο Σουλτάνος κατάργησε τους Γενίτσαρους το 1826, οπότε δεν μπόρεσε να ολοκληρώσει την αναδιοργάνωση και τον εκσυγχρονισμό του στρατού.) Για να αποφευχθεί η πλήρης κατάρρευση, η

Εικόνα 55 – Άλωση Μεσολογγίου. Πίνακας του Θεόδωρου Βριζάκη. Μία από τις πιο ηρωικές μάχες του πολέμου της ανεξαρτησίας έλαβε χώρα μεταξύ του Απριλίου 1825 και του Απριλίου του 1826. Στις 10-11 Απριλίου 1826, μετά από ένα χρόνο πολιορκίας, έγινε η Έξοδος του Μεσολογγίου, όπου έχασαν τη ζωή τους 8.000 Έλληνες. Ο Καραϊσκάκης δεν μπόρεσε να φέρει βοήθεια στο φρούριο, αν και έκοψε τη γραμμή ανεφοδιασμού του Ρεσίντ Πασά. Τα πλοία του ναυάρχου Μιαούλη δεν είχαν καταφέρει να φέρουν ενισχύσεις στο φρούριο από τον Δεκέμβριο, επειδή ο Ιμπραήμ Πασάς είχε καταλάβει την Πάτρα και ενώθηκε με τις δυνάμεις του Ρεσίντ. Οι Τούρκοι μπήκαν στην πόλη, κρέμασαν 2.000 κεφάλια στο τείχος του κάστρου και πούλησαν τις γυναίκες ως σκλάβες. Η πτώση της πόλης δεν πτόησε τους Έλληνες που συνέχισαν να πολεμούν.

Οθωμανική Αυτοκρατορία αναγκάστηκε να υπογράψει την Ειρήνη της Αδριανούπολης με την Αγία Πετρούπολη το 1829. Αυτό άνοιξε τα Στενά (Βόσπορος και Δαρδανέλια) στα ρωσικά εμπορικά πλοία, επέτρεψε το ελεύθερο εμπόριο εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και αναγνώρισε την αυτονομία της Ελλάδας.

Η Βρετανία, από την άλλη, δεν θα μπορούσε να μείνει χωρίς λόγο απέναντι στην ενδυνάμωση της Ρωσίας. **Τον Φεβρουάριο του 1830**, συγκάλεσε **Διεθνή Διάσκεψη στο Λονδίνο**, όπου αναγνωρίστηκε επίσημα η ανεξαρτησία της Ελλάδας, ορίζοντας τη μορφή του κράτους της ως συνταγματικό βασίλειο (Ο Σουλτάνος το αναγνώριζε αυτό παρά μόνο το 1832.) Με αυτόν τον τρόπο σχηματίστηκε το νεοελληνικό κράτος, αλλά σύμφωνα με τη θέληση και τα συμφέροντα των μεγάλων δυνάμεων, τα σύνορά του κάλυπταν μόνο μια μικρή έκταση, με πληθυσμό περίπου 750.000 κατοίκους.

17. Η οργάνωση του νεοελληνικού κράτους και η Μεγάλη Ιδέα

Οι Βρετανοί θα ήθελαν να δουν μόνο ένα μικρής έκτασης κράτος, έτσι ώστε η Οθωμανική Αυτοκρατορία να μπορέσει να επιβιώσει όσο το δυνατόν μεγαλύτερη και ισχυρή απέναντι στις ρωσικές φιλοδοξίες. Η μικρή και αδύναμη Ελλάδα είχε και τρεις προστάτες (προστάτιδες δυνάμεις) που είχαν λόγο στα εσωτερικά της, ακόμα και στην εκλογή βασιλέων. Για να διασφαλιστεί ότι σε καμία από τις Δυνάμεις δεν δόθηκε περισσότερη εξουσία από τις άλλες, συμφωνήθηκε να διοριστεί μια δυναστεία για να ηγηθεί της χώρας που δεν είχε σχέση με την κυρίαρχη δυναστεία καμίας χώρας. (Η ιδέα ενός μονάρχη ελληνικής καταγωγής απορρίφθηκε για να μην υπάρξουν μεγαλύτερες εσωτερικές διαιρέσεις.) Έτσι, η επιλογή έπεσε στον Βαυαρό **Otto von Wittelsbach**, ο οποίος έγινε βασιλιάς της Ελλάδας με το όνομα **Όθωνας Α',** επίσημα από το 1833 έως το 1862.

Μαζί με τον ηγεμόνα Otto Wittelsbach, έφτασε μια βαυαρική αυλή και ένας μισθοφορικός στρατός, γεγονός που έφερε αντιμέτωπους τους Έλληνες που κατείχαν υψηλές πολιτικές ή/και στρατιωτικές θέσεις κατά τον πόλεμο της ανεξαρτησίας με τη νέα βασιλική αυλή. Δεδομένου ότι ο βασιλιάς έφτασε στην Ελλάδα σε ηλικία 17 ετών στις αρχές του 1833, η πο-

Εικόνα 56 – Τα σύνορα της Ελλάδας αλλάζουν μεταξύ 1832 και 1947. Οι Μεγάλες Δυνάμεις καθόρισαν τα σύνορα της χώρας στη Σύμβαση του Λονδίνου του 1830, τα οποία τροποποιήθηκαν το 1832. Εκτείνονταν από τον κόλπο της Άρτας μέχρι τον Βόλο στα βόρεια. Η επικράτεια του Ανεξάρτητου Βασιλείου της Ελλάδας, που περιλαμβάνει και τις Κυκλάδες, είναι καλύπτει περίπου 50.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα και ο πληθυσμός του αριθμούσε περίπου 750.000 άτομα. Βιομηχανικά κέντρα με σημαντικό αριθμό πολιτών (Σμύρνη, Κωνσταντινούπολη, Θεσσαλονίκη) παρέμειναν εκτός συνόρων. Η επικράτεια του νέου κράτους περιοριζόταν ως επί το πλείστον σε υπανάπτυκτες, αγροτικές περιοχές. Τα σημερινά κρατικά σύνορα δημιουργήθηκαν στο τέλος μιας μακράς διαδικασίας, μόλις το 1947.

λιτική εξουσία πέρασε στα χέρια του επικεφαλής αντιβασιλέα, Joseph von Armansperg.

Η οικοδόμηση του νεοελληνικού κράτους ξεκίνησε με σοβαρές δυσκολίες, μεγάλο μέρος των οποίων οφείλεται στην οθωμανική ιστορική «κληρονομιά» προς το ελληνικό κράτος και τους Βαυαρούς ηγέτες του. Η μεταρρύθμιση του ελληνικού στρατού συνδέθηκε με τη διαδικασία δημιουργίας ενός σύγχρονου κράτους. Ωστόσο, αυτό δεν πραγματοποιήθηκε εύκολα, καθώς ο στρατός, που απαρτιζόταν από μεγάλο αριθμό πρώην παράνομων Κλεφτών που έλαβαν μέρος στην Επανάσταση του 1820, έπρεπε να μετατραπεί σε στρατό επαγγελματιών, εκπαιδευμένων στρατιωτών υπάκουων στο κράτος.

Η Εθνοσυνέλευση του Ναυπλίου το 1832 υιοθέτησε μια συνταγματική μοναρχία ως μορφή κράτους, βάσει της συνθήκης που συνήφθη από τις Μεγάλες Δυνάμεις, αλλά η βασιλεία του Όθωνα, βασισμένη σε Βαυαρούς αξιωματούχους που χρησιμοποιούσαν απολυταρχικές μεθόδους, οδήγησε σε στρατιωτική εξέγερση το 1843. Ως αποτέλεσμα, ο βασιλιάς ενέδωσε: το 1844, υιοθέτησε ένα σύνταγμα που έδινε σε ένα ευρύ φάσμα μαζών το δικαίωμα ψήφου, δίνοντας στην πλειοψηφία των Ελλήνων ανδρών πολιτικά δικαιώματα.

Παρά τις δυσκολίες των πρώτων ετών, οι αντιβασιλείς εφάρμοσαν πολλές μεταρρυθμίσεις. Το 1834, η βασιλική αυλή μεταφέρθηκε επίσημα από το Ναύπλιο στην Αθήνα και από τότε η νέα πρωτεύουσα της χώρας γνώρισε ραγδαία ανάπτυξη. Το 1835 ο Όθωνας ενηλικιώθηκε και ανέλαβε την κυβέρνηση και ένα χρόνο αργότερα παντρεύτηκε την προτεστάντισσα πριγκίπισσα Αμαλία του Ολδεμβούργου (Amália von Oldenburg), η οποία διαμόρφωσε το κεντρικό τμήμα της νέας πρωτεύουσας με το δικό της γούστο. Ο βασιλιάς Όθωνας και η σύζυγός του έκαναν πολλά για την πόλη: βελτίωσαν τις μεταφορές , ίδρυσαν ένα εθνικό πάρκο (ο Κήπος της Αμαλίας ολοκληρώθηκε το 1840 και ανατέθηκε από τη Βασίλισσα Αμαλία η μεταφορά εκατοντάδων εισαγόμενων φυτών και ζώων.). Χτίστηκε το πρώτο βασιλικό ανάκτορο (σχεδιασμένο σε κλασικιστικό στυλ από τον Γερμανό Friedrich Gärtner, το κτίριο προοριζόταν αρχικά ως βασιλικό παλάτι και με-

Εικόνα 57 – Το αθηναϊκό παζάρι το 1821, πίνακας του Edward Dodwell. Εκείνη την εποχή, ο οικισμός των περίπου 10.000 κατοίκων έμοιαζε περισσότερο με οθωμανικό χωριό παρά με μεγάλη ευρωπαϊκή πόλη.

Εικόνα 58 – Η Παλιά πόλη του Ναυπλίου. Ο σημαντικότερος οικισμός στην ανατολική ακτή της χερσονήσου της Πελοποννήσου, η πρώτη πρωτεύουσα της Ελλάδας. Η σημασία του αποδεικνύεται από το γεγονός ότι μετά τη Φραγκοκρατία τον 13ο αιώνα το απέκτησε η Βενετία, το 1540 περιήλθε στα χέρια των Τούρκων, αλλά το 1686 ο Μοροζίνι το ανακατέλαβε υπέρ της Βενετίας και στη συνέχεια το 1715 ανήκε ξανά στους Οθωμανοί. Η Βενετία έχτισε/οχύρωσε επίσης 3 φρούρια: την Ακροναυπλία, το Παλαμήδι και το Μπούρτζι στο θαλάσσιο νησί. Απελευθερώθηκε από τους Τούρκους στις 30 Νοεμβρίου 1822, από το 1823 ήταν η έδρα της προσωρινής κυβέρνησης και από το 1827 έως το 1834 ήταν η πρωτεύουσα της σύγχρονης Ελλάδας.

Εικόνα 59 – Η δολοφονία του Έλληνα κυβερνήτη Καποδίστρια στο κέντρο του Ναυπλίου, μπροστά από την εκκλησία του Αγίου Σπυρίδωνα. Υπάρχει έντονη αντίθεση μεταξύ του κυβερνήτη, που αντιπροσωπεύει το δυτικό στυλ ντυσίματος, και της παραδοσιακής ενδυμασίας του ατόμου που διέπραξε τη δολοφονία και των κατοίκων της γύρω περιοχής.

Εικόνα 60 – Άγαλμα του Έλληνα βασιλιά Όθωνα Α' (I. Ottó) (1833–1862) στο Ναύπλιο.

τέπειτα στέγασε το ελληνικό κοινοβούλιο.) Η Αθήνα άρχισε να μετατρέπεται σε πρωτεύουσα ευρωπαϊκού τύπου.

Ο ηγεμόνας θεώρησε επίσης σημαντική την ανάπτυξη της χώρας από πολιτιστική άποψη, το πρώτο πανεπιστήμιο ιδρύθηκε στην Αθήνα το 1837 (το μετέπειτα Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο) και μεταξύ 1833 και 1880 παραδόθηκαν περίπου 2000 νέα σχολεία, που καταδεικνύουν την σημασία της εκπαίδευσης για την εποχή.

Το 1844 έγινε πρωθυπουργός ο **Ιωάννης Κωλέττης**, ο οποίος διαμόρφωσε πρώτος το πρόγραμμα της ελληνικής εξωτερικής επεκτατικής πολιτικής: τη **Μεγάλη Ιδέα**. Με βάση αυτό, εστίασε περισσότερο στην εξωτερική κατάκτηση παρά στις εσωτερικές μεταρρυθμίσεις. Στόχος του ήταν να ενώσει όλους τους Έλληνες με την αποκατάσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης. Ωστόσο, αυτό θα απαιτούσε την υποστήριξη μιας Μεγάλης Δύναμης, αλλά η Βρετανία δεν το υποστήριξε μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Το 1862 έγινε άλλη μια στρατιωτική εξέγερση (πραξικόπημα), κυρίως λόγω της επιδείνωσης της οικονομικής κατάστασης και της αυθαιρεσίας του ηγεμόνα. Τότε, οι Άγγλοι προσφέρθηκαν να παραδώσουν τα Επτάνησα στην Αθήνα εάν υποστηριζόταν ο υποψήφιος τους για τον ελληνικό θρόνο (τα νησιά ήταν υπό αγγλική κυριαρχία από το 1815, και πολλές εξεγέρσεις ξεκίνησαν για να ενωθούν με την Ελλάδα, με πιο πρόσφατη το 1848-49.) Αυτή ήταν μια αδιαμφισβήτητη προσφορά, έτσι με την υποστήριξη της Αγγλίας, η Δανική δυναστεία των **Γκλύξμπουργκ** (Glücksburg) κέρδισε τον ελληνικό θρόνο και η Ελλάδα εμπλουτίστηκε με τα Επτάνησα του Ιονίου Πελάγους.

Εικόνα 61 – Η κατασκευή της διώρυγας της Κορίνθου, που παραδόθηκε το 1893. Η ιδέα της κατασκευής του καναλιού προέκυψε ήδη από την εποχή του αυτοκράτορα Νέρωνα, αλλά δεν μπόρεσε να το τελειώσει. Στα τέλη του 19ου αιώνα, η πλωτή οδός μήκους 6,3 χιλιομέτρων και πλάτους 21 μέτρων κατασκευάστηκε για λογαριασμό του ελληνικού κράτους με βάση τα σχέδια του Béla Gerster και με τη βοήθεια του István Türr. Προς τιμήν των Ούγγρων οικοδόμων, ανεγέρθηκε ένα μνημείο στην όχθη του καναλιού. Η σημασία του είναι ότι συντομεύει τη διαδρομή μεταξύ Πειραιά και Αδριατικής Θάλασσας κατά περίπου 400 χιλιόμετρα. Μετά από αυτό άρχισε η ραγδαία ανάπτυξη του Πειραιά, που σε περίπου 50 χρόνια έγινε το μεγαλύτερο λιμάνι της χώρας.

18. Μεταρρυθμίσεις και εθνική πολιτική στις αρχές του αιώνα

Ο **Γεώργιος Α' του Γκλύξμπουργκ (βασιλιάς της Ελλάδας από το 1863 έως το 1913)** παντρεύτηκε τη Ρωσίδα πριγκίπισσα Όλγα το 1866 και προσπάθησε να συνεχίσει τις μεταρρυθμίσεις που είχε ξεκινήσει ο προκάτοχός του. Εν τω μεταξύ, τις τελευταίες δεκαετίες του αιώνα, δύο πολιτικές ομάδες άρχισαν να διαμορφώνονται, που ήδη θυμίζουν σύγχρονα πολιτικά κόμματα, λόγω και του γεγονότος ότι η πολιτική ζωή έγινε πιο προβλέψιμη μετά το 1875. Ο Βασιλιάς Γεώργιος συμφώνησε να αναθέσει στο κόμμα που κατείχε την κοινοβουλευτική πλειοψηφία τον σχηματισμό κυβέρνησης (προηγουμένως δεν ήταν υποχρεωμένος να εμπιστευθεί τον αρχηγό του κόμματος που κέρδισε τις εκλογές). Ένας από τους δύο πολιτικούς ομίλους συγκεντρώθηκε γύρω από τον Χαρίλαο Τρικούπη, του οποίου η πολιτική ατζέντα τόνιζε τη σημασία των εσωτερικών μεταρρυθμίσεων. Η άλλη ομάδα συγκροτήθηκε υπό την ηγεσία του Θεόδωρου Δεληγιάννη, που σκοπό της είχε την άσκηση επεκτατικής εξωτερικής πολιτικής.

Ο **Τρικούπης** διετέλεσε πρωθυπουργός πολλές φορές μεταξύ 1875 και 1896, κατασκευάζοντας ένα σιδηροδρομικό δίκτυο 900 χιλιομέτρων υπό τις πρωθυπουργίες του, βελτιώνοντας δρόμους, αναδιοργανώνοντας την αστυνομία και τον στρατό, αλλά και παραδίδοντας τη Διώρυγα της Κορίνθου. Ο Δεληγιάννης διετέλεσε πρωθυπουργός πέντε φορές μεταξύ 1885 και 1905, προσπαθώντας να αξιοποιήσει τον ενθουσιασμό της κοινής γνώμης για απόκτηση γης.

Η Ελλάδα (αλλά ιδιαίτερα η Αθήνα) άλλαξε δραματικά μέχρι το τέλος του αιώνα, χάρη στα κατασκευαστικά έργα που ξεκίνησε ο Τρικούπης. Η «Τριλογία» χτίστηκε στο κέντρο της Αθήνας: ένα συγκρότημα κτιρίων που αποτελείται από την Ακαδημία Επιστημών, την Εθνική Βιβλιοθήκη και το Πανεπιστήμιο. Η Διώρυγα της Κορίνθου παραδόθηκε το 1893 και το 1896 η Αθήνα φιλοξένησε τους πρώτους σύγχρονους Ολυμπιακούς Αγώνες. Δωρεές για την αποπεράτωση των εργασιών προήλθαν από αρκετούς Έλληνες που ζούσαν στο εξωτερικό, γεγονός που βοήθησε και στην ολοκλήρωση των Ολυμπιακών εγκαταστάσεων.

Ενώ η ανάγκη για εσωτερική ανάπτυξη ήρθε στο προσκήνιο στην ελληνική εσωτερική πολιτική το τελευταίο τρίτο του αιώνα, σημαντικές αλλαγές σημειώθηκαν στις σχέσεις εξουσίας στα Βαλκάνια. Το **Ανατολικό Ζήτημα** πέρασε σε ένα νέο κεφάλαιο με το ξέσπασμα της **Μεγάλης Βαλκανικής Κρίσης του 1875-78.** Εκμεταλλευόμενη την εξέγερση της Βοσνίας που ξέσπασε το 1875 και της Βουλγαρίας το 1876, η Ρωσία εισέβαλε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1877. Το ξέσπασμα του πολέμου προκάλεσε εσωτερική πολιτική κρίση στο εσωτερικό της ελληνικής κυβέρνησης, στο τέλος της οποίας επικράτησαν οι φιλοπόλεμες δυνάμεις. Η Ελλάδα κήρυξε τον πόλεμο κατά των Τούρκων τον Φεβρουάριο του 1878, ξεκινώντας τον στρατό της για την απελευθέρωση της Θεσσαλίας. Τότε ήταν που ο ηγεμόνας πληροφορήθηκε ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε ήδη συνάψει κατάπαυση του πυρός με τη Ρωσία τον Ιανουάριο, αναγκάζοντας τον ελληνικό στρατό να υποχωρήσει. Η σύγκρουση διευθετήθηκε τελικά σε μια Διεθνή Διάσκεψη στο Βερολίνο.

Αν και η κρίση έληξε με το Συνέδριο του Βερολίνου, η σύγκρουση μεταξύ των εθνών της χερσονήσου γινόταν όλο και πιο οξεία. Μέχρι το τελευταίο τρίτο του 19ου αιώνα, ολόκληρη η περιοχή είχε γίνει ασταθής. Λόγω του βραχύβιου σχηματισμού της Μεγάλης Βουλγαρίας, η Αθήνα δυσπιστούσε απέναντι στους Βούλγαρους από φόβο μήπως αποκτήσουν πριν από αυτήν τις βόρειες ακτές του Αιγαίου. Η Ελλάδα, εν τω μεταξύ, με την βρετανική παρέμβαση έλαβε τη Θεσσαλία το 1881 (τη δεύτερη εδαφική της αύξηση) χωρίς πόλεμο, αλλά έκτοτε ο φόβος της βουλγαρικής επέκτασης απειλούσε συνεχώς τους ηγέτες της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής (επιπλέον, οι εθνοτικές συνθήκες είχαν αλλάξει, περίπου 45.000 μουσουλμάνοι ζούσαν στη Θεσσαλία εκείνη την εποχή, αν και μόνο 3.000 από αυτούς παρέμειναν μέχρι το 1911.) Η κρίση του 1875-1878 σηματοδότησε την αρχή μιας άλλης εξέγερσης στην Ελλάδα, στην συνεχόμενα αναστατωμένη Κρήτη, με πρόθεση την ένωσή της με την Ελλάδα.

Η **Κρήτη** περιήλθε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μετά την **Ενετοκρατία από το 1204 έως το 1669**, καταλήφθηκε από την Αίγυπτο κατά τη διάρκεια του Ελληνικού Πολέμου της Ανεξαρτησίας (ιδιοκτησία του **Μεχμέτ Αλή** μεταξύ 1827 και 1840) και μόλις το 1840 το νησί επανήλθε ξανά στην επικράτεια του σουλτάνου. Από τότε, οι εξεγέρσεις ήταν

Εικόνα 62 – Η κατασκευή της διώρυγας της Κορίνθου, που παραδόθηκε το 1893. Η ιδέα της κατασκευής του καναλιού προέκυψε ήδη από την εποχή του αυτοκράτορα Νέρωνα, αλλά δεν μπόρεσε να το τελειώσει. Στα τέλη του 19ου αιώνα, η πλωτή οδός μήκους 6,3 χιλιομέτρων και πλάτους 21 μέτρων κατασκευάστηκε για λογαριασμό του ελληνικού κράτους με βάση τα σχέδια του Béla Gerster και με τη βοήθεια του István Türr. Προς τιμήν των Ούγγρων οικοδόμων, ανεγέρθηκε ένα μνημείο στην όχθη του καναλιού. Η σημασία του είναι ότι συντομεύει τη διαδρομή μεταξύ Πειραιά και Αδριατικής Θάλασσας κατά περίπου 400 χιλιόμετρα. Μετά από αυτό άρχισε η ραγδαία ανάπτυξη του Πειραιά, που σε περίπου 50 χρόνια έγινε το μεγαλύτερο λιμάνι της χώρας.

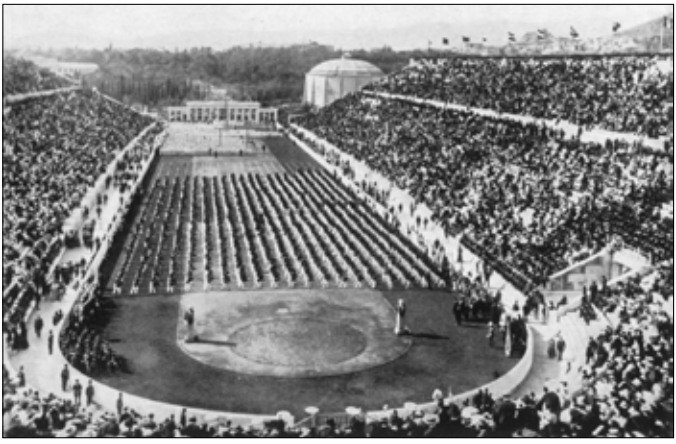

Εικόνα 63 – Εορταστικά εγκαίνια των πρώτων σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων. Το αρχαίο στάδιο ανακατασκευάστηκε χάρη στην προσφορά του μεγαλύτερου ευεργέτη, του Γεωργίου Αβέρωφ, ενός Έλληνα δισεκατομμυριούχου από την Αλεξάνδρεια, και εξοπλίστηκε με κερκίδες: 60.000 άνθρωποι μπορούσαν να καθίσουν σε 42 σειρές καθισμάτων στο μαρμάρινο Παναθηναϊκό στάδιο. Τους αγώνες άνοιξε ο βασιλιάς Γεώργιος Α' της Ελλάδας στις 25 Μαρτίου 1896 (6 Απριλίου κατά το Γρηγοριανό ημερολόγιο), την ημέρα της εθνικής εορτής των Ελλήνων, στους οποίους έλαβαν μέρος 241 (μη επαγγελματίες) αθλητές από 14 έθνη. Ο πρώτος Ούγγρος πρωταθλητής ήταν ο Alfréd Hajós, ο οποίος κατέκτησε την πρώτη θέση και στα 100 και στα 1200 μέτρα κολύμβησης. Η Ελλάδα τερμάτισε δεύτερη στον γενικό πίνακα μεταλλίων με 10 χρυσά, 17 ασημένια και 19 χάλκινα μετάλλια.

συνεχώς στην ημερήσια διάταξη (1841, 1858, 1866–1869, 1877–1878, 1888–1889, 1896–1897). Όλες αυτές οι εξεγέρσεις επιδίωκαν να προσχωρήσουν στην Ελλάδα, **την ένωση**, αλλά λόγω της αδυναμίας της εξωτερικής πολιτικής της Αθήνας και της πολιτικής τήρησης των ισορροπιών (status quot) των Μεγάλων Δυνάμεων, αυτές οι προσπάθειες απέτυχαν.

Στις 18 Οκτωβρίου 1878, όμως, ο σουλτάνος (μετά τη πρόσφατη εξέγερση) παραχώρησε στο νησί σύνταγμα με το οποίο η διοίκηση του νησιού παραδόθηκε στη χριστιανική πλειοψηφία, δίνοντας καθεστώς ημιαυτονομίας. Μια δεκαετία αργότερα, το απέσυρε, παρακινώντας και την Αθήνα να δράσει. Το 1897, επικεφαλής της ελληνικής κυβέρνησης ήταν ο Δεληγιάννης, υπέρμαχος της επεκτατικής πολιτικής, που κινητοποίησε τον ελληνικό στρατό στον απόηχο της συνεχιζόμενης κρητικής εξέγερσης (παρά τις προειδοποιήσεις περί του αντιθέτου από τις Μεγάλες Δυνάμεις). Ο διάδοχος του θρόνου, πρίγκιπας Κωνσταντίνος, ηγήθηκε των χερσαίων επιχειρήσεων και κινήθηκε βόρεια μέσω της Θεσσαλίας τον Απρίλιο, ενώ ο μικρότερος αδελφός του, πρίγκιπας Γεώργιος, αποβιβάστηκε στην Κρήτη επικεφαλής του ναυτικού. Η στρατιωτική εκστρατεία μέσα σε ένα μήνα κα-

τέληξε σε καταστροφική αποτυχία. Τα τουρκικά στρατεύματα εισέβαλαν στη χώρα από τα βόρεια και αποχώρησαν μόνο χάρη στη δράση των Μεγάλων Δυνάμεων. Με αυτό αποτράπηκε προσωρινά η δυνατότητα ένωσης της Κρήτης.

Ο απερίσκεπτος πόλεμος και η συνακόλουθη ήττα όχι μόνο πυροδότησε ένα κύμα δυσαρέσκειας εντός του στρατού, αλλά και αύξησε περαιτέρω το ελληνικό δημόσιο χρέος. Η ελληνική κυβέρνηση αναγκάστηκε το 1898 να δεχτεί τον αγγλικό και γαλλικό οικονομικό έλεγχο της χώρας. Η επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης φάνηκε καλά από το κύμα μετανάστευσης που έπληξε την Ελλάδα στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα: μεταξύ 1890 και 1914, περίπου 350.000 Έλληνες εγκατέλειψαν την πατρίδα τους, το ένα έβδομο του συνολικού πληθυσμού της εποχής. (Έτσι, μπορεί να υπολογιστεί ο πληθυσμός περίπου σε 2,5 εκατομμύρια στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα.) Η κύρια κατεύθυνση της μετανάστευσης ήταν οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Αίγυπτος (η τελευταία φιλοξενούσε περίπου 100.000 Έλληνες κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, καθιστώντας την ελληνική μειονότητα τη μεγαλύτερη της χώρας μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα.)

Η δυσαρέσκεια εντός του στρατού οδήγησε σε στρατιωτικό πραξικόπημα το 1909. Έπρεπε να προκηρυχθούν νέες εκλογές, οι οποίες μέχρι το 1910 δημιούργησαν μια εντελώς νέα πολιτική κατάσταση με τη νίκη του τότε σχηματισμένου Κόμματος των Φιλελευθέρων.

Το Φιλελεύθερο Κόμμα έφερε νέες κοινωνικές ομάδες κοντά στην εξουσία, κάτι που σήμαινε και την περιθωριοποίηση των συ-

Εικόνα 64 – Άγαλμα Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη, στην πλατεία που φέρει το όνομά του. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος (1864–1936) ο κρητικής καταγωγής Πρωθυπουργός, υπήρξε ο σημαντικότερος Έλληνας πολιτικός του πρώτου μισού του 20ού αιώνα. Έγινε πρωθυπουργός για πρώτη φορά τον Οκτώβριο του 1910 και κατέλαβε αυτή τη θέση οκτώ φορές μέχρι το θάνατό του. Το 1910 ίδρυσε το πρώτο πολιτικό κόμμα της χώρας με τη σύγχρονη έννοια, το Κόμμα των Φιλελευθέρων. Στις 29 Μαΐου 1912 εντάχθηκε στη μετέπειτα νικηφόρα Βαλκανική Συμμαχία, η οποία οργανώθηκε εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το καλοκαίρι του 1917, ο Κωνσταντίνος παραιτήθηκε από το θρόνο υπέρ του γιου του Αλέξανδρου, ο οποίος διόρισε τον Βενιζέλο πρωθυπουργό. Στη συνέχεια, ο Βενιζέλος κήρυξε τον πόλεμο στις κεντρικές δυνάμεις και από το 1919 εκπροσωπούσε την Ελλάδα στις ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις γύρω από τις Βερσαλλίες. Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, έφυγε το 1924 στο εξωτερικό, από όπου επέστρεψε το 1928, όταν επανεξελέγη πρωθυπουργός. Από την περίοδο αυτή προσπάθησε να δημιουργήσει καλές σχέσεις με τα γειτονικά κράτη και το 1930 συνήψε τη συνθήκη ελληνοτουρκικής φιλίας. Μετά τις αποτυχημένες εκλογές το 1935, επιχείρησε πραξικόπημα, αλλά μετά την αποτυχία του, έφυγε για τη Γαλλία, όπου πέθανε λίγο μετά.

Εικόνα 65 – Ο Παύλος Μελάς σε πίνακα. Ο Παύλος μελάς ήταν στρατιωτικός που έζησε μεταξύ 1870 και 1904, ένας από τους πρώτους Έλληνες που έπεσε θύμα του αγώνα για την κατάκτηση της Μακεδονίας, και έγινε σύμβολο της ελληνικής αντίστασης ως εθνικός ήρωας. Αφού διορίστηκε αρχιστράτηγος της περιοχής Μοναστηρίου-Καστοριάς, ταξίδεψε εκεί για να αρχίσει να οργανώνει την αντίσταση με το ψευδώνυμο Μίκης Ζέζας. Λίγο μετά την άφιξή του, σκοτώθηκε από Τούρκους στρατιώτες στις 13 Οκτωβρίου 1904.

ντηρητικών-βασιλικών δυνάμεων. Οι υποστηρικτές του νέου κόμματος (που ήταν και το πρώτο σύγχρονο πολιτικό κόμμα στην Ελλάδα) ήταν έμποροι, δημόσιοι υπάλληλοι και μισθωτοί. Όσον αφορά τις πολιτικές τους απόψεις, 'ταν δημοκρατικοί και εθνικιστές. Μετά τη νίκη του κόμματός του, ο **Ελευθέριος Βενιζέλος** έφτασε στον Πειραιά στις 18 Σεπτεμβρίου, όπου ένα τεράστιο πλήθος περίμενε να συνοδεύσει τον νέο πρωθυπουργό στο κέντρο της Αθήνας.

Κατά την πρώτη του πρωθυπουργική προεδρία (1910–1915), ο Βενιζέλος δημιούργησε ένα σχεδόν νέο σύνταγμα (ο γεννημένος στην Κρήτη Βενιζέλος διετέλεσε πρωθυπουργός της Ελλάδας οκτώ φορές από το 1910 έως το θάνατό του το 1936.) Συνέχισε να αναπτύσσει τον στρατό με γοργούς ρυθμούς, βοηθούμενος πολύ από το γεγονός ότι στα τέλη του 1910 η χώρα έλαβε δάνειο 1,6 εκατομμύρια λίρες από τη Βρετανία, καθώς και μια βρετανική ναυτική αντιπροσωπεία και μια γαλλική στρατιωτική αποστολή που έφτασε στο ελληνικό έδαφος. Έλληνες αξιωματικοί στάλθηκαν στη Γαλλία και την Αγγλία για εκπαίδευση, η οποία συνεχίστηκε εντατικά μέχρι το καλοκαίρι του 1912. Ως Υπουργός Πολέμου και Ναυτικού, ο Βενιζέλος ολοκλήρωσε επιτυχώς (με τη βοήθεια Άγγλων και Γάλλων) την αναδιοργάνωση και τον εκσυγχρονισμό του στρατού, που μέχρι το 1912 επέτρεψε στην Ελλάδα να μπορεί να κινητοποιήσει 200.000 άτομα και να στείλει ετοιμοπόλεμες ναυτικές μονάδες στη θάλασσα σε εμπόλεμη κατάσταση.

Μετά την αποτυχία της Κρήτης, η εξωτερική πολιτική της Αθήνας στράφηκε βόρεια προς τη Μακεδονία. Στην επικράτεια της Μακεδονίας ξεσπούσαν εθνοτικές διαμάχες από τη δεκαετία του 1870 που μέχρι το 1904 βασίζονταν κυρίως σε εκπαιδευτικούς και θρησκευτικούς λόγους, γι' αυτό και εκδηλώνονταν κυρίως με προπαγανδιστικές εκστρατείες, ενώ μεταξύ 1904 και 1908 κυριαρχούσαν οι ένοπλες συγκρούσεις. Αυτή η περίοδος ονομάζεται ως **Μακεδονικός Αγώνας**, κατά την οποία κυρίως Έλληνες και Βούλγαροι (αλλά και Σέρβοι) που ζούσαν στην περιοχή πολέμησαν μεταξύ τους για να αποκτήσουν τον έλεγχο της περιοχής. Οι Έλληνες εντάχθηκαν σε αυτόν τον αγώνα αργά, μόλις στις αρχές του 20ού αιώνα, μέχρι τότε το Κρητικό ζήτημα ήταν σε προτεραιότητα. Ωστόσο, κατόπιν της ήττας στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, μετά από μια μικρή περίοδο που εξαναγκά-

στηκε σε παθητικότητα, η απόκτηση των μακεδονικών εδαφών έγινε ο κύριος στόχος.

Η ένοπλη φάση του Μακεδονικού αγώνα υπολογίζεται βάσει της ελληνικής ιστοριογραφίας από τη δολοφονία του Έλληνα παρτιζάνου **Παύλου Μελά** στα τέλη του 1904, η οποία συνέβη στη διάρκεια της ελληνικής αντεπίθεσης κατά της βουλγαρικής επιθετικότητας. Στον αγώνα, ελληνικές και βουλγαρικές παραστρατιωτικές οργανώσεις πολέμησαν για το έδαφος που ανήκε ακόμη στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο αγώνας αυτός ανεστάλη το 1908.

Τον Οκτώβριο του 1908, ο Σουλτάνος εξέδωσε σύνταγμα που παραχωρούσε ισότητα και ανεξιθρησκεία σε όλους τους υπηκόους της αυτοκρατορίας, συμπεριλαμβανομένων των Ελλήνων. Ωστόσο, αυτό βελτίωσε μόνο προσωρινά την κατάστασή τους, επειδή η αντίσταση στον Σουλτάνο, ένα χρόνο αργότερα, οδήγησε στην κατάργηση του συντάγματος και σε μια βίαιη πολιτική διαδοχής. Αυτό ώθησε τη Σερβία, τη Βουλγαρία και την Ελλάδα να προσπαθήσουν να ενωθούν και να εκδιώξουν από κοινού τους Τούρκους από την Ευρώπη και στη συνέχεια να διαιρέσουν τα ανακτημένα εδάφη. Αυτό σηματοδότησε την έναρξη του πρώτου Βαλκανικού πολέμου, ο οποίος σηματοδότησε την έναρξη μιας περιόδου σχεδόν δέκα ετών πολέμου για την Αθήνα.

Βασικές έννοιες

Φιλική Εταιρεία: μυστική εταιρεία που ιδρύθηκε στην Οδησσό το 1814 με σκοπό την ίδρυση μιας ανεξάρτητης Ελλάδας.

Ανατολικό ζήτημα: Ένα ζήτημα που σχετίζεται με την παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τις φιλοδοξίες ανεξαρτησίας των εθνών που ζούσαν στην επικράτειά της και τη δράση των Μεγάλων Δυνάμεων στην ανατολική Μεσόγειο από τη δεκαετία του 1770 έως το 1923, όταν η αυτοκρατορία διαλύθηκε.

Κλέφτης: ληστής. Είναι το όνομα των Ελλήνων που κατέφυγαν στα βουνά κυνηγημένοι από τις τουρκικές αρχές και έτσι έγιναν παράνομοι, όπως οι Ούγγροι παράνομοι, και που κατά τον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας μετατράπηκαν σε σύμβολα του Αγώνα.

Μακεδονικός Αγώνας: ο αγώνας μεταξύ 1904 και 1908 για την απόκτηση μακεδονικών εδαφών που ανήκουν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Μεγάλη Ιδέα: Η κατεύθυνση της εξωτερικής πολιτικής της μικρής ανεξάρτητης Ελλάδας μεταξύ 1844 και 1923, που στοχεύει να ενώσει τους Έλληνες που ζούσαν στα παράλια του Αιγαίου.

Σουλιώτες: Η φυλή των Σουλιωτών πήρε το όνομά της από την πόλη Σούλι στα βουνά ανάμεσα στα Ιωάννινα και την Άρτα. Τα μέλη της σχημάτισαν μια μαχητική, κλειστή, σχεδόν εντελώς ανεξάρτητη Ορθόδοξη Χριστιανική κοινότητα. (Αρχικά ορθόδοξοι χριστιανοί αλβανικής καταγωγής, αλλά από τον 19ο αιώνα είχαν ελληνική ταυτότητα.) Από το 1821, πολλοί πολέμησαν εναντίον των Τούρκων στον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας και το όνομά τους έγινε έννοια στην Ελλάδα λόγω του ηρωισμού τους.

VI. 1912-1949: Η ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ

19. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι

Λόγω της καταστολής των Ορθοδόξων που ζούσαν στην τουρκική επικράτεια, το Μαυροβούνιο, η Σερβία, η Βουλγαρία και η Ελλάδα δημιούργησαν ένα συμμαχικό σύστημα μέχρι το 1912. Η Ελλάδα σύναψε άμεση συμμαχία με τη Βουλγαρία μόλις στις 30 Μαΐου 1912, αλλά ένα σοβαρό μειονέκτημα της συμμαχικής συνθήκης ήταν ότι δεν περιείχε καμία συγκεκριμένη συμφωνία για τη διαίρεση των εδαφών που αποκτήθηκαν αργότερα.

Ο **πρώτος Βαλκανικός πόλεμος** ξεκίνησε με την εισβολή στο Μαυροβούνιο στις **8 Οκτωβρίου 1912** και στη συνέχεια η Βουλγαρία και η Σερβία άρχισαν τις εχθροπραξίες εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο Βενιζέλος, μετά την είσοδο της

Εικόνα 66 – Ελληνικά απελευθερωτικά στρατεύματα μπροστά από τον Λευκό Πύργο της Θεσσαλονίκης στις 26 Οκτωβρίου 1912 (8 Νοεμβρίου κατά το Ιουλιανό ημερολόγιο), ημέρα του πολιούχου της πόλης, του Αγίου Δημητρίου.

Εικόνα 67 – Εδάφη που καταλήφθηκαν κατά τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο, μέχρι τον Απρίλιο του 1913. Η Ελλάδα αναγκάστηκε να αποχωρήσει από τη Βόρεια Ήπειρο μετά τον πόλεμο, αλλά έλαβε την Ανατολική Μακεδονία με την πόλη της Καβάλας από τους Βούλγαρους.

Εικόνα 68 – Τα Σύνορα μετά την Ειρήνη του Βουκουρεστίου της 10ης Αυγούστου 1913, που έληξε τον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο.

Βουλγαρίας και της Σερβίας στον πόλεμο, κήρυξε επίσης τον πόλεμο. Το ξέσπασμα του πολέμου κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας συνοδεύτηκε από την υποστήριξη ολόκληρου του ελληνικού έθνους, με την συμμετοχή μεγάλου αριθμού εθελοντών από όλη την ελληνική διασπορά: Κύπρο, Αίγυπτο, Αμερική, Αγγλία, όπου δημιουργήθηκαν διάφορες πατριωτικές εταιρείες για να βοηθήσουν τον ελληνικό αγώνα.

Οι εθνικοί στρατοί προσπάθησαν να καλύψουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερη επικράτεια κατά τη διάρκεια των επιθέσεων τους, προκειμένου να δημιουργήσουν ευνοϊκές διαπραγματευτικές θέσεις για μια μεταπολεμική διευθέτηση. Λόγω της γεωγραφικής τους θέσης, οι Έλληνες ήταν σε καλύτερη θέση στη νότια Μακεδονία από τους άλλους, έτσι μπήκαν με επιτυχία στη Θεσσαλονίκη στις 26 Οκτωβρίου, αποκτώντας ένα από τα σημαντικότερα λιμάνια της χερσονήσου. Ωστόσο, οι εδαφικές απαιτήσεις δεν βοήθησαν την συνεννόηση μεταξύ τους κατά τη διάρκεια του πολέμου. Οι Βούλγαροι εξακολουθούσαν να θέλουν να παραχωρήσουν μόνο τα νησιά του Αιγαίου στους Έλληνες, οπότε ξεκίνησε μια Σερβοελληνική προσέγγιση για να περιοριστούν οι βουλγαρικές εδαφικές διεκδικήσεις.

Ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος έληξε με την ήττα των Οθωμανών και την υπογραφή της

Εικόνα 69 – Η Μάχη του Κιλκίς. Από ελληνικής πλευράς, μια από τις σημαντικότερες μάχες του Β' Βαλκανικού Πολέμου έλαβε χώρα μεταξύ 19 και 21 Ιουνίου 1913. Εδώ οι ελληνικές ομάδες κέρδισαν καθοριστική νίκη επί των Βουλγάρων.

Συνθήκης Ειρήνης του Λονδίνου στις 30 Μαΐου 1913. Σύμφωνα με αυτή, η μεγαλύτερη (παραθαλάσσια) περιοχή της Μακεδονίας δόθηκε στην Ελλάδα μαζί με την Ήπειρο και το νησί της Κρήτης, οι Βούλγαροι απέκτησαν σημαντικό τμήμα της Θράκης με έξοδο στο Αιγαίο Πέλαγος (Καβάλα και τα περίχωρά της), ενώ οι Σέρβοι κατέλαβαν την περιοχή των Σκοπίων (Βαρδάρη-Μακεδονία). Επιπλέον, δημιουργήθηκε μια ανεξάρτητη αλλά μικρής έκτασης Αλβανία (για να αποτρέψει τη Σερβία να αποκτήσει πρόσβαση στη θάλασσα), έτσι ώστε οι Τούρκοι ουσιαστικά να απωθηθούν από την Ευρώπη. Ωστόσο, η συνθήκη ειρήνης απέτυχε να διευθετήσει οριστικά τις εδαφικές διεκδικήσεις και ένα μήνα αργότερα ξεκίνησε μια άλλη ένοπλη σύγκρουση, ο **δεύτερος Βαλκανικός πόλεμος**. Η Σερβία και η Ελλάδα έχουν σχηματίσει αμυντική συμμαχία υπό τον φόβο περαιτέρω βουλγαρικής επέκτασης. Οι Βούλγαροι το ερμήνευσαν αυτό ως πρόκληση και έτσι επιτέθηκαν στη Σερβία στις 27 Ιουνίου.

Εκτός από τους Σέρβους, στον πόλεμο κατά της Σόφιας μπήκαν η Ελλάδα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία και η Ρουμανία, με αποτέλεσμα τη βαριά ήττα της Βουλγαρίας. **Η Ειρήνη του Βουκουρεστίου,** που υπογράφηκε στις **10 Αυγούστου 1913**, οριστικοποίησε την απώλεια σχεδόν όλων των ευρωπαϊκών εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (αν και ανέ-

κτησε την Ανατολική Θράκη: την πόλη της Αδριανούπολης και τα περίχωρά της). Με αυτήν, τα βαλκανικά κράτη διατύπωσαν τις εδαφικές τους απαιτήσεις πρωτίστως μεταξύ τους. Η κύρια ένταση μεταξύ Βουλγαρίας και Ελλάδας οφείλεται σε δύο λόγους. Αφενός, η βουλγαρική κυβέρνηση θεώρησε ότι οι εδαφικές της ανάγκες δεν είχαν ληφθεί επαρκώς υπόψη (σε βάρος της Ελλάδας ήθελε να επεκταθεί στην περιοχή του Αιγαίου) και αφετέρου, προέκυψε σύγκρουση μεταξύ των δύο κρατών σε σχέση με την κατάσταση των μειονοτήτων στο έδαφος της άλλης χώρας, και άρχισε η περίπου δεκαετής μετανάστευση των προσφύγων μετά τα νέα σύνορα.

Εδαφικές αλλαγές της Βαλκανικής Χερσονήσου μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους

	Έκταση (1000 τετραγωνικά χιλιόμετρα)			Πληθυσμός (1000 άτομα)	
	πριν τον πόλεμο	μετά τον πόλεμο	κέρδος	πριν τον πόλεμο	μετά τον πόλεμο
Ρουμανία	131	138,5	7,5	7260	7440
Βουλγαρία	96,3	121,5	25,2	4100	4590
Σερβία	48,9	83,8	35,5	2950	4240
Ελλάδα	64	120	56	2800	4700

(Gábor Demeter: Οι επιδιώξεις των μικρών κρατών και τα συμφέροντα των μεγάλων δυνάμεων κατά τους Βαλκανικούς πολέμους (1912-1913). Εκδοτικός Οίκος Hungarovox, Βουδαπέστη, 2007, σελ. 424.)

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι του 1912-1913 έφεραν στην Ελλάδα το μεγαλύτερο εδαφικό όφελος μέχρι σήμερα, επεκτείνοντας τα σύνορά της γύρω από τη Θεσσαλονίκη, τη βόρεια ακτή του Αιγαίου Πελάγους (παράκτια Μακεδονία), την Ήπειρο και την Κρήτη. Η επιτυχία δικαίωσε την εθνικιστική πολιτική, αλλά ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος έφερε την ελληνική πολιτική ζωή σε δύσκολη θέση. Το Κόμμα των Φιλελευθέρων, με επικεφαλής τον πρωθυπουργό Βενιζέλο, είδε τον πόλεμο ως ευκαιρία για να πραγματοποιήσει τη Μεγάλη Ιδέα, γι' αυτό θέλησε να συνεχίσει την εκστρατεία που ξεκίνησε το 1912. Αυτό θα περιλάμβανε συμμαχία με την Αντάντ και συμμετοχή στον πόλεμο. Ωστόσο, ο βασιλιάς **Κωνσταντίνος Α'** (Έλληνας ηγεμόνας μεταξύ 1913 και 1917 και 1920 και 1922) και οι υποστηρικτές του έκριναν την κατάσταση εντελώς διαφορετικά: ήθελαν να παραμείνουν ουδέτεροι. Αυτό οδήγησε σε μια εσωτερική πολιτική κρίση και μία εθνική ρήξη κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου.

20. Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και ο Εθνικός Διχασμός

Τον Αύγουστο του 1914 ξεκίνησε ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος μεταξύ των δύο ομοσπονδιακών συστημάτων, των Κεντρικών Δυνάμεων και της Αντάντ. Στην πρώτη συμμαχία προσχώρησαν η Οθωμανική Αυτοκρατορία και η Βουλγαρία από το φθινόπωρο του

Εικόνα 70 – Αφίσα κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο με την επιγραφή «Το Όνειρο του Στρατού μας». Στο βάθος η Αγία Σοφία στην Κωνσταντινούπολη ως πολυπόθητος προορισμός.

1914 και του 1915, αντίστοιχα. Η Βρετανία και η Γαλλία ξεκίνησαν την Επιχείρηση Καλλίπολη στις αρχές του 1915 για να βελτιώσουν τις θέσεις τους στα Βαλκάνια και να βοηθήσουν τη σύμμαχό τους, τη Ρωσία. Ο στόχος ήταν τα στρατεύματα της Αντάντ να καταλάβουν την Κωνσταντινούπολη επιτιθέμενα από τη χερσόνησο της Καλλίπολης. Η επιχείρηση οδήγησε σε ανοιχτή ρήξη μεταξύ του Βενιζέλου και του βασιλιά Κωνσταντίνου Α', καθώς ο τελευταίος δεν δέχτηκε να ενταχθεί καν στην επιχείρηση της Αντάντ, που αργότερα απέτυχε παταγωδώς, ούτε με αντάλλαγμα τη Μικρά Ασία και την Κύπρο. Ο Βενιζέλος παραιτήθηκε στις αρχές του 1915.

Ωστόσο, η πολιτική στρατιωτικής δράσης του Βενιζέλου γίνεται όλο και πιο δημοφιλής, κυρίως λόγω της εντατικοποίησης της βουλγαρικής δραστηριότητας. Το καλοκαίρι του 1916, ο βουλγαρικός στρατός κατέλαβε την περιοχή της Δράμας και των Σερρών, που είχαν χαθεί για τους Βούλγαρους χάρη των Ελλήνων κατά τον Β' Βαλκανικό Πόλεμο, αποκτώντας τις εκεί καπνοφυτείες. Η Ελλάδα παρακολουθούσε με πλήρη παθητικότητα, αλλά ο πληθυσμός των βόρειων εδαφών ήταν αποφασισμένος να αναλάβει δράση. Το φθινόπωρο του 1916, με την υποστήριξη της Αντάντ (κυρίως της Γαλλίας), ο Βενιζέλος σχημάτισε προσωρινή κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη με τη βοήθεια του ναυάρχου Κουντουριώτη και του στρατηγού Δαγκλή, αναλαμβάνοντας τον πολιτικό και διοικητικό έλεγχο της βόρειας Ελλάδας. Η χώρα είναι πλέον εδαφικά διχασμένη. Ο πληθυσμός των εδαφών που ανεξαρτητοποιήθηκαν το 1830

Εικόνα 71 – Παρέλαση Ελλήνων στρατιωτών κάτω από την Αψίδα του Θριάμβου στο Παρίσι το 1919, μετά το νικηφόρο τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου.

(η Πελοπόννησος και η περιοχή της Αθήνας) ήταν σε μεγάλο βαθμό μη φιλοπόλεμη και φιλικά κείμενη προς τον βασιλιά, ενώ ο πληθυσμός των εδαφών που αποκτήθηκαν το 1912–13 (Κρήτη και βόρεια Ελλάδα) υποστήριζε τον Βενιζέλο και την Μεγάλη Ιδέα.

Ο Εθνικός Διχασμός δεν επιλύθηκε ούτε με την παραίτηση του Κωνσταντίνου, ο οποίος είχε αναλάβει το θρόνο πριν από τέσσερα χρόνια (υπό την πίεση της Αντάντ), υπέρ του γιου του Αλέξανδρου (Έλληνας ηγεμόνας μεταξύ 1917 και 1920), που διόρισε επίσημα τον Βενιζέλο πρωθυπουργό. Σε αντάλλαγμα για τις εδαφικές υποσχέσεις της Αντάντ (η Ελλάδα θα μπορούσε να αποκτήσει τις δυτικές ακτές της Μικράς Ασίας και την Ανατολική Θράκη), ο Πρωθυπουργός προσχώρησε στη Συμμαχία της Αντάντ στις 27 Ιουνίου 1917. Έτσι, το 1918, η Αθήνα τερμάτισε τον πόλεμο στη νικήτρια πλευρά και απαίτησε τα εδάφη που της είχε υποσχεθεί προηγουμένως η Βρετανία.

Η Ελλάδα ένιωσε ότι είχε έρθει η πολυαναμενόμενη στιγμή για την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας. Ο πρωθυπουργός Βενιζέλος προσκλήθηκε επίσης στις ειρηνευτικές συνομιλίες γύρω από το Παρίσι, ζητώντας μια διευθέτηση σύμφωνα με τις προηγούμενες αγγλικές υποσχέσεις: διατήρησε τις διεκδικήσεις της Ελλάδας για τη δυτική ακτή της Μικράς Ασίας και την Ανατολική Θράκη μαζί με την πόλη της Κωνσταντινούπολης.

Ο Βενιζέλος είχε ήδη λάβει την άδεια κατά τις ειρηνευτικές συνομιλίες για τον ελληνικό στρατό, ώστε να βαδίσει γύρω από τη Σμύρνη (Izmir στα τουρκικά), η οποία αργότερα προοριζόταν επίσημα για την Ελλάδα. Κατόπιν τούτου, **στις 15 Μαΐου 1919, τα ελληνικά στρατεύματα εξαπέλυσαν επίθεση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία** και κατέλαβαν την πόλη της Σμύρνης. Ο σουλτάνος δεν είχε καμία πραγματική εξουσία εκείνη την εποχή και τα ιταλικά και ελληνικά στρατεύματα βρίσκονταν ήδη σε περιοχές που κατοικούνταν από Τούρκους. Ωστόσο, οι νεαροί Τούρκοι εθνικιστές που ήταν αντίθετοι με την πλήρη διαίρεση της αυτοκρατορίας οργάνωσαν την αντίστασή τους. Για να προστατεύσει την περιοχή που κατοικούσαν οι Τούρκοι, ο **Μουσταφά Κεμάλ** συγκάλεσε το **πρώτο Τουρκικό Εθνικό Συνέδριο** στην πόλη Ερζερούμ στην ανατολική Τουρκία στις **23 Ιουλίου 1919**, όπου οργάνωσε αγώνα αυτοάμυνας υπό τη στρατιωτική του ηγεσία.

Ο Κεμάλ αδιαφορούσε για τις αποφάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων. Αρνήθηκε τους προϋπάρχοντες όρους και τον Ιανουάριο του 1920 συγκάλεσε άλλο ένα Εθνικό Συνέδριο, στερώντας την εξουσία του σουλτάνου. Τα μέλη του Κογκρέσου δήλωσαν ότι είναι ο μόνος νόμιμος εκπρόσωπος του τουρκικού λαού, αποδεχόμενος το Εθνικό Σύμφωνο. Το γνωστό και ως Πρόγραμμα έξι σημείων του Σίβας είχε ως στόχο την ανάκτηση όλης της γης, που κατοικούνταν κυρίως από Τούρκους, που περιλάμβανε την Ανατολική Θράκη και τη Μικρά Ασία.

Παρόλα αυτά, τον Ιούνιο του 1920, τα ελληνικά στρατεύματα εξαπέλυσαν επίθεση και κατέλαβαν τη Αδριανούπολη (Edirne, την δεύτερη πρωτεύουσα των Οθωμανών) και την πόλη Μπουργκάς (το πρώτο κέντρο των Οθωμανών). Εν τω μεταξύ, στις **10 Αυγούστου 1920**, οι Μεγάλες Δυνάμεις υπέγραψαν με τον σουλτάνο, ο οποίος δεν κατείχε ουσιαστικά καμία εξουσία, τη **Συνθήκη Ειρήνης των Σεβρών**. Η συνθήκη ειρήνης ήταν εξαιρετικά αυστηρή για τους Τούρκους, κατακερματίζοντας ουσιαστικά την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι Έλληνες έλαβαν την Ανατολική Θράκη (η Δυτική Θράκη

αποκτήθηκε ένα χρόνο νωρίτερα από τη Βουλγαρία) και τα νησιά του Αιγαίου (εκτός από τα Δωδεκάνησα που παρέμειναν σε ιταλικά χέρια), καθώς και την πόλη της Σμύρνης με τα περίχωρά της για πέντε χρόνια, οπότε και επρόκειτο να γίνει δημοψήφισμα για να αποφασισθεί που θα ανήκει.

Εικόνα 72 – Σμύρνη στις 12 Σεπτεμβρίου 1922, η εκκένωση του ελληνικού πληθυσμού. Η Σμύρνη είναι μια κοσμοπολίτικη πόλη στα παράλια του Αιγαίου, ο μεγαλύτερος πληθυσμός της οποίας ήταν ελληνικός. Εκτός από αυτούς και τους Τούρκους, ζούσαν εκεί σε μεγάλους αριθμούς Εβραίοι και Αρμένιοι, καθώς και πολλές άλλες εθνότητες.

21. Η Μικρασιατική καταστροφή

Ως απάντηση στη συνθήκη ειρήνης και τις ελληνικές επιτυχίες, ο Κεμάλ ξεκίνησε στρατιωτική δράση. Τον Ιανουάριο του 1921, υπό την ηγεσία του Πασά Ισμέτ, τα τουρκικά στρατεύματα νίκησαν τους Έλληνες κοντά στο Ινονού(Inönü). Σε απάντηση, την άνοιξη του 1921, ξεκίνησε η δεύτερη μεγάλη επίθεση των Ελλήνων με τη συμμετοχή 35.000 στρατιωτών. Η τελική μάχη έγινε μεταξύ 24 Αυγούστου και 16 Σεπτεμβρίου 1921, στον ποταμό Σαγγάριο, 75 χιλιόμετρα από την Άγκυρα, όπου οι Τούρκοι κέρδισαν μια αποφασιστική νίκη. Αυτή η εκστρατεία στη Μικρά Ασία έληξε με καταστροφική ήττα: οι Έλληνες αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν και ακόμη να εκκενώσουν και την πόλη της Σμύρνης. Τα ελληνικά στρατεύματα εγκατέλειψαν το **λιμάνι της Σμύρνη**ς μεταξύ 9 και 11 Σεπτεμβρίου 1922. Μετά από αυτό, οι Τούρκοι εισέβαλαν και πήραν εκδίκηση για την ελληνική εκστρατεία επί του ντόπιου ελληνικού πληθυσμού. Στις 13 Σεπτεμβρίου, μια τεράστια πυρκαγιά κατέστρεψε 2.000 σπίτια στις ελληνικές συνοικίες της πόλης, ενώ συνεχίζονταν οι επιθέσεις των Τούρκων έναντι των Ελλήνων κατοίκων. Από τις φρικαλεότητες περ. 200.000 Έλληνες

Εικόνα 73 – Η ελληνική συνοικία της Σμύρνης μετά την πυρκαγιά.

Εικόνα 74 – Το κτίριο του Ελληνικού Κολλεγίου στην Τραπεζούντα (την κεντρική πόλη του Πόντου, σήμερα τμήμα της Τουρκίας με το όνομα Trabzon). Το Κολλέγιο λειτουργούσε από τα τέλη του 17ου αιώνα, όπου δίδαξαν καθηγητές από την Αθήνα μετά την αναδιοργάνωσή του στα μέσα του 19ου αιώνα. Στις αρχές της δεκαετίας του 1920, οι κάτοικοι εδώ αναγκάστηκαν επίσης να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους, πολλοί εγκαταστάθηκαν στη Βόρεια Ελλάδα, αλλά κάποιοι κατέφυγαν στη ρωσική επικράτεια και μετακόμισαν στην Ελλάδα μόνο χρόνια (ή δεκαετίες) αργότερα.

κατέφυγαν στην Ελλάδα. Στις 19 Οκτωβρίου, υπό την ηγεσία του Κεμάλ, τα τουρκικά στρατεύματα εισήλθαν στην Κωνσταντινούπολη, έτσι η ισορροπία δυνάμεων άλλαξε εντελώς σε δύο χρόνια.

Από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο η περιοχή του Πόντου έγινε επίσης πεδίο μάχης. Μπορεί το 1914 να υπήρχαν περίπου 400.000 Έλληνες στον Πόντο, αλλά από το 1916 ο Πασάς Ενβέρ άρχισε να τους μετεγκαθιστά στο εσωτερικό της Ανατολίας. Με την αποχώρηση των ρωσικών στρατευμάτων (1917-1918), σχεδόν 100.000 άνθρωποι εγκατέλειψαν τα σπίτια τους και διέφυγαν προς το ρωσικό έδαφος, και αφού ο Μουσταφά Κεμάλ συνέχισε τις διώξεις τους από το 1919, ο αριθμός των προσφύγων συνέχισε να αυξάνεται.

Κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, παράλληλα με τη συνεχιζόμενη αποδυνάμωση του τουρκικού στρατού, οι Έλληνες της Μαύρης Θάλασσας οργανώνονταν όλο και περισσότερο για να υπερασπιστούν τους εθνικούς τους στόχους. Μέχρι το 1918, ως αποτέλεσμα της τουρκικής ήττας, το σχέδιο ενός ανεξάρτητου ελληνικού κράτους είχε παγειωθεί. Ωστόσο, από το καλοκαίρι του 1919, οι Τούρκοι εθνικιστές άρχισαν να ενεργούν εναντίον τους όπως είχε προγραμματιστεί. Ο Κεμάλ έστειλε επίσης δύο σώματα στην περιοχή στις 30 Απριλίου 1919, για να ασκήσει άμεση επιτήρηση στην περιοχή, και στη συνέχεια στις 19 Μαΐου, τέσσερις ημέρες μετά την απόβαση των Ελλήνων στη Σμύρνη, έφτασε ο ίδιος στη Σαμψούντα, μια πόλη-λιμάνι της νότιας Μαύρης Θάλασσας. Η επιθετικότητα κατά των Ελλήνων εντάθηκε στην είδηση της κατάληψης της Σμύρνης. Εν τω μεταξύ, εν αναμονή της απόφασης της ειρηνευτικής διάσκεψης, οι Έλληνες ανακήρυξαν το ανεξάρτητο ελληνικό κράτος του Πόντου στις αρχές της δεκαετίας του 1920.

Ωστόσο, οι τουρκικές στρατιωτικές επιτυχίες στη Μικρά Ασία καθώς και οι ήττες της Ελλάδας σφράγισαν και τη μοίρα της ελληνικής αντίστασης στον Πόντο. Ως απάντηση στην ελληνική επίθεση στη Μικρά Ασία, η κυβέρνηση της Άγκυρας διέταξε τον εγκλεισμό όλων των Ελλήνων ανδρών μεταξύ 15 και 55 ετών στην περιοχή της Σαμψούντας, επικαλούμενη πιθανή απόβαση των Ελλήνων. Και στα μέσα Ιουνίου, κήρυξε ολόκληρη την περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, μαζί με τις εκεί πόλεις, εμπόλεμη ζώνη, επιτρέποντας την αυτοσχέδια εκδίκαση και τη λειτουργία ενός στρατοδικείου. Ως αποτέλεσμα των σφαγών και των διωγμών, μέχρι τα τέλη του 1922, η συντριπτική πλειοψηφία των

Εικόνα 75 – Εκπρόσωποι του είδους του ρεμπέτικου που άκμασε μεταξύ των δύο παγκοσμίων πολέμων στον Πειραιά. Το είδος της ρεμπέτικης μουσικής προέκυψε από την επιβίωση της μικρασιατικής δημοτικής μουσικής στις ελληνικές πόλεις μεταξύ των δύο παγκοσμίων πολέμων. Το είδος που εκφράζει τον πόνο και τη θλίψη άνθισε πάνω από όλα στον Πειραιά.

Ελλήνων είχε καταφύγει σε ρωσικό ή ελληνικό έδαφος. Σύμφωνα με τις ελληνικές στατιστικές, κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, περ. 200.000 άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους, ενώ μεταξύ 1922 και 1924 ο αριθμός των νεκρών αυξήθηκε κατά άλλους 50.000. Περίπου 180.000 άνθρωποι εισήλθαν στην ελληνική επικράτεια ως αποτέλεσμα της πληθυσμιακής ανταλλαγής, από την οποία δεν μπόρεσαν ποτέ να επιστρέψουν στην πατρίδα τους, ενώ υπήρχαν και εκείνοι που κατέφυγαν αρχικά στη Σοβιετική Ένωση και εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα μόλις στα τέλη της δεκαετίας του 1920. Η έναρξη της τουρκικής σφαγής κατά των Ελλήνων του Πόντου συνδέθηκε με την άφιξη του Μουσταφά Κεμάλ (19 Μαΐου 1919), ημέρα που ανακηρύχθηκε επίσημα από το Ελληνικό Κοινοβούλιο το 1994 ως Ημέρα Μνήμης της Γενοκτονίας των Ελλήνων.

Τα τουρκικά στρατεύματα με επικεφαλής τον Μουσταφά Κεμάλ νίκησαν την Ελλάδα και οι ντόπιοι Έλληνες εξοντώθηκαν ή εκδιώχθηκαν. Μετά από αυτό, μόνο οι Τούρκοι πέτυχαν να αλλάξουν και να αναθεωρήσουν τη συνθήκη ειρήνης του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου μεταξύ των χαμένων εθνών. Η νέα διάσκεψη ειρήνης συνήλθε στις 21 Νοεμβρίου 1922 στη Λωζάνη.

Μετά από μακρές διαπραγματεύσεις, υπογράφηκε η **Συνθήκη της Λωζάνης στις 24 Ιουλίου 1923**, τροποποιώντας τη Συμφωνία των Σεβρών από πολλές απόψεις. Από ελληνικής πλευράς, οι σημαντικότερες εδαφικές διατάξεις ήταν:

- Η Τουρκία μπόρεσε να ανακτήσει την Ανατολική Θράκη με την Αδριανούπολη, τα ελληνοτουρκικά σύνορα έγιναν ο ποταμός Έβρος (Marica στα βουλγαρικά).
- Η Τουρκία ανέκτησε την πόλη της Σμύρνης και τα περίχωρά της.

- Η Ελλάδα μπόρεσε να διατηρήσει στην κατοχή της τα νησιά του Αιγαίου εκτός από δύο νησιά. Τα νησιά Ίμβρος (Gökçeada) και Τένεδος (Bozcaada), που βρίσκονται στην είσοδο των Δαρδανελίων, περιήλθαν στους Τούρκους από στρατηγικό ενδιαφέρον. (Τα Δωδεκάνησα παρέμειναν σε ιταλικά χέρια μέχρι το 1947.)

- Η πόλη της Κωνσταντινούπολης περιήλθε ξανά στην Τουρκία. (Μεταξύ 1918 και 1920, η Αντάντ έλεγχε την πόλη και κηρύχθηκε διεθνής αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη με τη Συνθήκη Ειρήνης των Σεβρών το 1920, επανήλθε στην Τουρκία από το 1923.)

Εικόνα 76 – Πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία το φθινόπωρο του 1925 γύρω από το ιερό του Ηφαίστου στο κέντρο της Αθήνας.

77-78. Σχήμα – Οικόσημα των αθλητικών σωματείων ΑΕΚ Αθηνών και ΠΑΟΚ Θεσσαλονίκης. Αθλητική Ένωσις Κωνσταντινουπόλεως και Πανθεσσαλονίκειος Αθλητικός Όμιλος Κωνσταντινουπολιτών. Και οι δύο σύλλογοι ιδρύθηκαν από πρόσφυγες από την Κωνσταντινούπολη το 1924 και το 1926, αντίστοιχα. Ο βυζαντινός δικέφαλος αετός ήταν από τότε στο οικόσημό τους.

Η συνθήκη ειρήνης είχε επίσης μια ειδική διάταξη: μια **συμφωνία ανταλλαγής πληθυσμών** που απαιτούσε από όλους τους μουσουλμάνους στην Ελλάδα και τους ορθόδοξους στην Τουρκία να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους και να μετεγκατασταθούν στο γειτονικό κράτος. Απόρροια αυτού, περίπου. 1.300.000 Έλληνες μετεγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα και περίπου. 500.000 Τούρκοι στην Τουρκία. (Σε μικρότερο βαθμό, Έλληνες από τη Βουλγαρία και τη Σοβιετική Ένωση έφτασαν στην ηπειρωτική χώρα εκείνη την εποχή, περίπου 100.000, αλλά και Βούλγαροι εγκαταστάθηκαν στη Βουλγαρία, επίσης περίπου 100.000.)

Η ανταλλαγή πληθυσμών προέβλεπε επίσης τις λεγόμενες απαλλασσόμενες κατηγορίες: Μουσουλμάνοι που ζουν στη Δυτική Θράκη και στην Ήπειρο, Ορθόδοξοι που ζούσαν στην Κωνσταντινούπολη και στα νησιά Ίμβρο και Τένεδο επετράπη να παραμείνουν στα σπίτια τους. Έτσι, εξαιρέθηκαν περίπου 100.000 μουσουλμάνοι (περίπου το 30% του πληθυσμού της περιοχής) που ζούσαν σε τρεις νομούς της δυτικής Θράκης, την Ξάνθη, τη Ροδόπη και την Κομοτηνή.

Η πολυετής διαδικασία της πληθυσμιακής ανταλλαγής υποβοηθήθηκε από την Επιτροπή Επανεγκατάστασης στην Ελλάδα από τον Σεπτέμβριο του 1923 έως τα τέλη του 1930, η οποία ακόμη και το 1928 χρειάστηκε να αντιμετωπίσει μια μικρότερη εισροή εποίκων.

Αυτό σήμανε το τέλος όχι μόνο του ελληνοτουρκικού πολέμου, αλλά και της συνεχιζόμενης ελληνικής παρουσίας στη Μικρά Ασία και τον Πόντο για σχεδόν τρεις χιλιάδες χρόνια. Σύμφωνα με την ελληνική απογραφή του 1928, 626.954 πρόσφυγες ήρθαν από τη Μικρά Ασία, 256.653 από τη Θράκη και 182.168 από τον Πόντο.

Ο ελληνικός πληθυσμός σχεδόν ενάμιση εκατομμυρίου εγκαταστάθηκε σε σύντομο χρονικό διάστημα στην Ελλάδα, που ήταν μόλις πέντε εκατομμύρια τότε, προκαλώντας ένα σχεδόν άλυτο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό πρόβλημα. Τέτοια μεγάλης κλίμακας μετανάστευση και εγκατάσταση προσφύγων άλλαξε και τον κοινωνικό ιστό της χώρας. Οι περισσότεροι από αυτούς εγκαταστάθηκαν στις πρώην κατοικημένες περιοχές των εκτοπισμένων μουσουλμάνων στη βόρεια Ελλάδα, καθώς και στις εξωτερικές συνοικίες των μεγάλων πόλεων, κυρίως του Πειραιά.

Έτσι, οι έποικοι βρήκαν νέα σπίτια κυρίως στη Μακεδονία και σχημάτισαν νέες γειτονιές στις μεγάλες πόλεις. Ένα καλό παράδειγμα είναι η Θεσσαλονίκη, όπου έφτασαν 92.000 πρόσφυγες, δημιουργώντας σχεδόν μια νέα πόλη έξω από τα τείχη της πόλης. (Ενώ το 1913 το 73% του πληθυσμού ζούσε εντός των τειχών της πόλης, μέχρι το 1932 το ποσοστό αυτό είχε πέσει κάτω από το 50% χάρη σε 36 συνοικισμούς που ιδρύθηκαν από πρόσφυγες που είχαν επεκτείνει τα όρια της πόλης κατά 16 χιλιόμετρα.) Αυτές είναι οι νέες γειτονιές: Καλαμαριά, το ανατολικό προάστιο, όπου εγκαταστάθηκαν 20.000 πρόσφυγες, η Τούμπα στα υψώματα, οι Σαράντα Εκκλησιές που ιδρύθηκαν από πρόσφυγες από την ανατολική Θράκη κ.ο.κ. (Το τελευταίο όνομα παραπέμπει στο όνομα της πατρίδας των μεταναστών, γιατί όχι μακριά από τη σημερινή Αδριανούπολη, στα νότια, ήταν ο οικισμός που έφερε αρχικά αυτό το όνομα και από τον οποίο μετακόμισαν οι κάτοικοί του. Εκτός από τις νέες συνοικίες, τα ονόματα των καφενείων και των ταβερνών διατήρησαν επίσης τη μνήμη της πρώην πατρίδας). Παρόμοια ήταν η διαδικασία σε όλους σχεδόν τους νομούς της Μακεδονίας, αλλά και στην Αθήνα και τον Πειραιά. Πολλοί από τους αποίκους δεν μιλούσαν ελληνικά, ή μόνο μια διάλεκτο (περιοχή του Πόντου) που ήταν δυσνόητη στην επικράτεια του Βασιλείου της Ελλάδας. Εκτός από τις οικονομικές δυσκολίες, πολλά προβλήματα προκαλούσε και η αμοιβαία δυσπιστία και εκφράστηκαν προκαταλήψεις για τη χριστιανική πίστη των αποίκων. Από την άλλη πλευρά, ένα σημαντικό μέρος των εποίκων προέρχονταν από μεγάλες πόλεις (Σμύρνη, Τραπεζούντα), έτσι ήταν συνηθισμένοι σε ένα πολύ πιο ανεπτυγμένο οικονομικό και πολιτιστικό επίπεδο, και γι' αυτό το λόγο έβλεπαν υποτιμητικά, ως «επαρχιακές «, τις συνθήκες της νέας τους πατρίδας. Αυτό είναι κατανοητό, καθώς πολλοί λειτουργούσαν σοβαρές επιχειρήσεις στην πρώην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ταυτόχρονα, η μετανάστευση είχε μεγάλο αντίκτυπο και με την πνευματική έννοια: έφτασαν επίσης συγγραφείς, ποιητές και διανοούμενοι, οι οποίοι διαδραμάτισαν επίσης σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της πολιτιστικής ζωής. Οι πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, για παράδειγμα, έχουν εισαγάγει ένα από τα αγαπημένα μουσικά στυλ μέχρι σήμερα, **το ρεμπέτικο**. (Το ρεμπέτικο μουσικό είδος χρονολογείται από τον 19ο αιώνα και ήταν τα τραγούδια της φυλακής, των Ελλήνων που ήταν φυλακισμένοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, στα οποία τραγουδούσαν τα βάσανά τους.) Επίσης από τον κόσμο του αθλητισμού: το όνομα ενός

από τους μεγαλύτερους αθλητικούς συλλόγους της Αθήνας , η ΑΕΚ (Αθλητικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως) και ο μεγαλύτερος σύλλογος της Θεσσαλονίκης, ο ΠΑΟΚ (Πανθεσσαλονίκειος Αθλητικός Όμιλος Κωνσταντινουπολιτών), αναφέρεται επίσης σε Έλληνες Κωνσταντινουπολίτικης καταγωγής.

Εικόνα 79 – Ιωάννης Μεταξάς (1871-1941), στρατιωτικός, δικτάτορας της Ελλάδας μεταξύ 1936 και 1941. Σπούδασε στην Πρωσική Στρατιωτική Ακαδημία στο Βερολίνο, και τον Μάρτιο του 1936 ο βασιλιάς Γεώργιος Β' τον διόρισε Υπουργό Πολέμου και στη συνέχεια Πρωθυπουργό. Επικαλούμενος την κομμουνιστική απειλή, αυτοανακηρύχθηκε δικτάτορας στις 4 Αυγούστου 1936 (καθεστώς 4 Αυγούστου). Ο βασιλιάς το ενέκρινε αυτό, παρέχοντας έτσι ένα νομικό πλαίσιο για τη δικτατορία. Ο Μεταξάς, που έφερε τον τίτλο του Διοικητή (Αρχηγός), πέθανε τον Ιανουάριο του 1941, τρεις μήνες πριν από την έναρξη της γερμανικής εισβολής.

Ως αποτέλεσμα των πληθυσμιακών ανταλλαγών, η εθνοτική σύνθεση των βόρειων περιοχών έχει αλλάξει σημαντικά σε μια δεκαετία. Κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο πληθυσμός της Δυτικής Θράκης ήταν μόνο περίπου κατά 20% ελληνικής υπηκοότητας, ενώ σύμφωνα με την απογραφή του 1928, ο αριθμός αυτός ξεπερνούσε το 60%. Η Ελλάδα έχει γίνει ένα ομοιογενές έθνος-κράτος, με το ποσοστό των Μουσουλμάνων (κυρίως Τούρκων), Σλαβομακεδόνων, Βλάχων και Αλβανών να πέφτει κάτω από το 10% του συνολικού πληθυσμού της χώρας. Παράλληλα, διαλύθηκε το ενδεχόμενο υλοποίησης της Μεγάλης Ιδέας, καθώς μετά το 1923 δεν είχε νόημα να γίνεται λόγος για ένωση των Ελλήνων.

22. Η Ελλάδα μεταξύ των δύο παγκοσμίων πολέμων

Στα χρόνια του πολέμου σημειώθηκαν σημαντικές αλλαγές και στην ελληνική εσωτερική πολιτική. Ο ελληνισμός, κουρασμένος από τους πολέμους, καταψήφισε τον Βενιζέλο στις εκλογές του 1920. Το Λαϊκό Κόμμα που υποστήριζε την βασιλεία με την αντιπολεμική του συνθηματολογία κέρδισε, αλλά και εκείνοι αναγκάστηκαν να συνεχίσουν την εκστρατεία που ξεκίνησε την εποχή του Βενιζέλου στη Μικρά Ασία. Έτσι, με τη σειρά τους, έχασαν τον ελληνοτουρκικό πόλεμο και το ελληνικό κοινό τους θεώρησε υπεύθυνους για τη Μικρασιατική καταστροφή.

Λόγω της εθνικής τραγωδίας, η δεκαετία του 1920 έφερε μια εξαιρετικά ασταθή πολιτική κατάσταση: μεταξύ 1924 και 1928, άλλαξαν 11 κυβερνήσεις, προκηρύχθηκαν 3 εκλογές, έγιναν 11 πραξικοπήματα και δύο στρατιωτικές δικτατορίες, ενώ επανήλθε στην κανονικότητα μόνο με την επιστροφή του Βενιζέλου το 1928, ο οποίος μεταξύ 1928 και 1932 διορίστηκε ξανά πρωθυπουργός της Ελλάδας.

Ο Πρωθυπουργός έφερε μια ριζικά νέα προσέγγιση στην εξωτερική πολιτική. Αφενός

άλλαξε την παθητικότητα της στρατιωτικής ήττας μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, αφετέρου όμως δεν επέστρεψε στην ενεργό επεκτατική πολιτική της αλλαγής του αιώνα. Έκανε μια προσπάθεια να οικοδομήσει φιλικές σχέσεις με τα πρώην εχθρικά κράτη. Έτσι, υπέγραψε συμφωνίες με την Ιταλία, την Τουρκία και τη Γιουγκοσλαβία (μέχρι τον Οκτώβριο του 1929 Βασίλειο Σερβίας-Κροατίας-Σλοβενίας) για τη βελτίωση των διμερών σχέσεων. Έγινε μάλιστα προσπάθεια δημιουργίας Βαλκανικής Συμμαχίας, αλλά το Βαλκανικό Σύμφωνο του 1934 απέτυχε να λειτουργήσει αποτελεσματικά και αποδοτικά λόγω της απουσίας της Βουλγαρίας και της Αλβανίας.

Ωστόσο, η πολιτική του για εσωτερική πολιτική σταθεροποίηση ήταν ανεπιτυχής και μεταξύ 1932 και 1935 η χώρα βυθίστηκε ξανά στο πολιτικό χάος λόγω της αντίθεσης του Βενιζέλου και του Λαϊκού Κόμματος. Μετά το δημοψήφισμα του 1935, επέστρεψε ο Γεώργιος Β', ο οποίος, μετά τη βασιλεία του από το 1922 έως το 1923, έγινε ξανά βασιλιάς της Ελλάδας από το 1935 έως το 1947. (Μεταξύ 1924 και 1935, η χώρα λειτουργούσε ως δημοκρατία.)

Τα δύο επί του παρόντος μεγάλα κόμματα (το Κόμμα των Φιλελευθέρων και το Λαϊκό Κόμμα) έχουν χάσει σημαντική βάση ψηφοφόρων στον ολοένα και πιο σκληρό πολιτικό αγώνα, ο οποίος έχει δημιουργήσει έναν κενό χώρο εξουσίας. Δεδομένου ότι ούτε το 1935 μπορούσε να σχηματιστεί βιώσιμη κυβέρνηση, ο βασιλιάς παρενέβη στην πολιτική ζωή, αναθέτοντας στον στρατηγό **Ιωάννη Μεταξά** τον σχηματισμό κυβέρνησης. Ο ακροδεξιός στρατιωτικός αξιωματικός άδραξε την ευκαιρία να οικοδομήσει ένα δικτατορικό σύστημα που κράτησε από τις 4 Αυγούστου 1936 μέχρι τον θάνατό του στις 29 Ιανουαρίου 1941. (Μια δικτατορία που αποδέχτηκε ο βασιλιάς και ονομάζεται επίσης **Καθεστώς της 4ης Αυγούστου**).

80. ábra – Ο ιταλοελληνικός πόλεμος 1940-1941 με την ελληνική αντεπίθεση.

Το σύστημά του έχει πολλές ομοιότητες με τα ακροδεξιά συστήματα που αναπτύχθηκαν μεταξύ των δύο παγκοσμίων πολέμων (το ιταλικό του Μουσολίνι, το γερμανικό του Χίτλερ, ακόμη και το ισπανικό κράτος του Φράνκο), δηλαδή στηρίζεται στην οικοδόμηση δύναμης και ενότητας στην προσπάθεια επίλυσης των εσωτερικών πολιτικών προβλημάτων, καθώς επίσης καθιστά ως βασικό στόχο την αποκατάσταση του μεγαλείου του έθνους. Διέλυσε το κοινοβούλιο, έθεσε εκτός

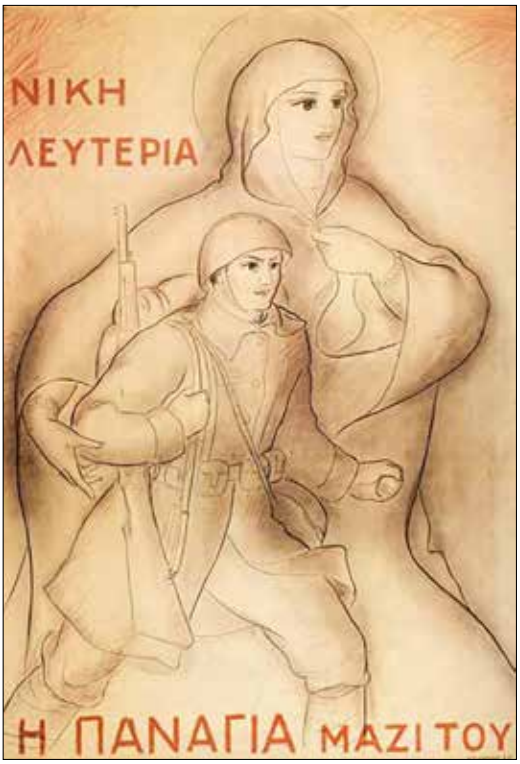

Εικόνα 81 – Αφίσα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου με έναν στρατιώτη και την επιγραφή: «Νίκη, Ελευθερία, η Παναγία είναι μαζί τους!». Οι Έλληνες ενισχύθηκαν και από τη θρησκευτική τους πίστη στον αγώνα αυτοάμυνας, η «Παναγία μαζί τους!» ως κώδικας αναφερόταν και στα γεγονότα του Δεκαπενταύγουστου, όπως η βοήθεια της Παναγίας στους Έλληνες.

νόμου τα πολιτικά κόμματα, απαγόρευσε το Κομμουνιστικό Κόμμα και κρατούσε αρχεία των μελών και των υποστηρικτών του. Ανέλαβε τον τίτλο του **Αρχηγού**, και συγκέντρωσε στο πρόσωπό του τα χαρτοφυλάκια του Πρωθυπουργού, του Υπουργού Πολέμου και του Υπουργού Εξωτερικών. Διακήρυξε την ιδέα του **Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού**, ο οποίος θα αποτελούσε την συνέχεια, στην εποχή του, του πολιτισμού της αρχαίας Ελλάδας (ιδίως της Σπάρτης) και της μεσαιωνικής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Επεδίωκε να αναλάβει πολλά χαρακτηριστικά των δύο εξαιρετικών περιόδων και να τα συγκεντρώσει για να αποκαταστήσει το μεγαλείο της Ελλάδας. Το σύστημά του στηριζόταν σε μεγάλο βαθμό στον ελληνικό εθνικισμό, αλλά δεν χαρακτηριζόταν από φυλετικές διακρίσεις και διώξεις των Εβραίων. Ταυτόχρονα, θέσπισε νόμους για να επιταχύνει τον εξελληνισμό των μη ελληνόφωνων κοινοτήτων, όπως η μετονομασία τοπωνυμίων που προέρχονται από τη Σλαβομακεδονική στη βόρεια περιοχή και η απαγόρευση της χρήσης γλωσσών από μη ελληνόφωνες κοινότητες. (Αυτά τα μέτρα επηρέασαν κυρίως τις σλαβικές, αρβανίτικες-αλβανικές και βλάχικες ομάδες.)

Τα αλβανικά μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν μόνο εντός της οικογένειας, στο σπίτι (όπως και η Σλαβομακεδονική), όλοι έπρεπε να μάθουν ελληνικά ανεξάρτητα από τη μητρική τους γλώσσα, ενώ υπήρχε συστηματική ελληνική εγκατάσταση στην περιοχή της Ηπείρου και τα αλβανικά τοπωνύμια μετονομάστηκαν στα ελληνικά.

Παρά την άκρως δεξιά εθνικιστική ιδεολογία του, με το ξέσπασμα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου το 1939, ο Μεταξάς παρέμεινε ουδέτερος και προσπάθησε να διατηρήσει αυτό το καθεστώς. (Δεν ήθελε να κάνει συμμαχία ούτε με τη φασιστική Ιταλία ούτε με τη ναζιστική Γερμανία.) Αυτό δεν αποτέλεσε πρόβλημα στην πρώτη φάση του πολέμου, έως ότου η Ιταλία προχώρησε σε μια επιθετική εκστρατεία.

Η Ιταλία κατέλαβε την Αλβανία το 1939, ακόμη πριν από το ξέσπασμα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, και ο Βασιλιάς της Ιταλίας ανέλαβε τον τίτλο του Βασιλιά της Αλβανίας. Ως αποτέλεσμα των γρήγορων νικών του Χίτλερ, ο Μουσολίνι ήθελε επίσης να επιδείξει τις δικές

του στρατιωτικές επιτυχίες στον Γερμανό σύμμαχό του το 1940, γι' αυτό ξεκίνησε την εκστρατεία στα Βαλκάνια που θεωρούσε ως σφαίρα συμφερόντων του. Στις 15 Αυγούστου 1940, το Ιταλικό Ναυτικό τορπίλισε το ελληνικό καταδρομικό" Έλλη", που ήταν αγκυροβολημένο στα ανοιχτά του νησιού της Τήνου, και έφτασε στο νησί για μια από τις πιο σημαντικές θρησκευτικές γιορτές των Ελλήνων: για τον εορτασμό της Κοίμησης της Θεοτόκου. (Η εικόνα της θαυματουργής Παναγίας βρίσκεται στην Τήνο, καθιστώντας την εκκλησία ιερό σε όλη την Ελλάδα, όπου ακόμα ανθεί η λατρεία της Παναγίας.) Η ιταλική επίθεση, από το ιταλικό υποβρύχιο Delfin που έπλευσε από το νησί της Λήμνου, ήταν μια ξεκάθαρη πρόκληση για να μπει η Ελλάδα στον πόλεμο. Η επίθεση, που στοίχισε τη ζωή εννέα Ελλήνων ναυτικών, είχε έντονη απήχηση (επιδεινώθηκε από την παραβίαση της θρησκευτικής εορτής), αλλά η Αθήνα δεν κήρυξε τον πόλεμο.

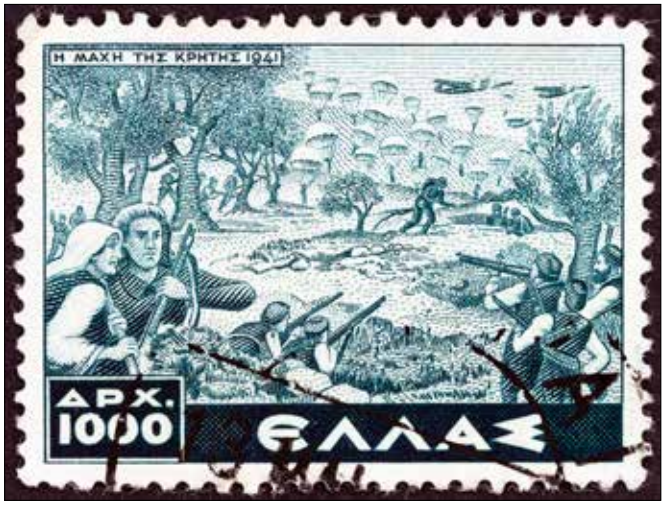

82. ábra – Γραμματόσημο που εκδόθηκε για την 5η επέτειο της Μάχης της Κρήτης (20 Μαΐου – 1 Ιουνίου 1941). Η μάχη ήταν η μεγαλύτερη αερομεταφερόμενη επιχείρηση του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, όπου οι Γερμανοί έριξαν 25.000 στρατιώτες και κατέλαβαν την Κρήτη σε 12 ημέρες. Η μάχη είχε εξαιρετικά βαριές απώλειες και από τις δύο πλευρές (περίπου 30.000 νεκροί συνολικά), γι' αυτό ο Χίτλερ δεν επιχείρησε να ξεκινήσει παρόμοια επιχείρηση στο υπόλοιπο του πολέμου.

Ο Μουσολίνι δεν ικανοποιήθηκε με την κατάσταση, ήθελε οπωσδήποτε να προκαλέσει πόλεμο με την Αθήνα. Στις 28 Οκτωβρίου 1940 έστειλε τελεσίγραφο ζητώντας, μεταξύ άλλων, ελεύθερη διέλευση από την Ελλάδα. Ο Μεταξάς το αρνήθηκε, δηλαδή είπε «όχι» (εξ ου και μέχρι σήμερα, μια από τις ελληνικές εθνικές εορτές είναι η «Ημέρα του Όχι» στις 28 Οκτωβρίου). Ως απάντηση στην άρνηση, η Ιταλία επιτέθηκε στην Ελλάδα από την Αλβανία. Οι Ιταλοί περίμεναν μια γρήγορη νίκη βάσει του σχεδίου Guzzoni που είχε εκπονηθεί το 1939, αλλά η γραμμή άμυνας που έχτισε ο Μεταξάς και ο αγώνας αυτοθυσίας των Ελλήνων σταμάτησαν τα ιταλικά στρατεύματα στις 13 Νοεμβρίου.

Τη παρεμπόδιση της προέλασης των Ιταλών ακολούθησε η αντεπίθεση του ελληνικού στρατού. Οι Έλληνες έφτασαν σύντομα στα αλβανικά σύνορα, καταλαμβάνοντας τη νότια Αλβανία (Ελληνική Ήπειρο) μέχρι το τέλος του έτους. Σε ελληνικά χέρια έπεσαν επίσης οι Άγιοι Σαράντα (Sarandë στα αλβανικά), το Αργυρόκαστρο (Girokastër στα αλβανικά) και η Κορυτσά (Koritsa, Korça ή Korca στα αλβανικά). Μετά τον θάνατο του Μεταξά στις 29 Ιανουαρίου, τον διαδέχθηκε στον πρωθυπουργικό θώκο ο Αλέξανδρος Κορυζής, ο οποίος ήδη αντιμετώπιζε μια μεγαλύτερη πρόκληση: την επίθεση της Γερμανίας.

Εικόνα 83 – Το μνημείο της σφαγής του Διστόμου. Στις 10 Ιουνίου 1944, τα γερμανικά στρατεύματα κατοχής έσφαξαν 228 πολίτες, άνδρες, γυναίκες και παιδιά σε έναν οικισμό κοντά στους Δελφούς ως αντίποινα για τις προηγούμενες αντιναζιστικές δραστηριότητες των ντόπιων αντιστασιακών.

23. Β' Παγκόσμιος Πόλεμος: Γερμανική κατοχή

Αφού οι θέσεις της Γερμανίας κλονίστηκαν έντονα στην περιοχή λόγω της ήττας της Ιταλίας και της προσέγγισης της Γιουγκοσλαβίας με την Αγγλία, η **εκστρατεία της Γερμανίας στα Βαλκάνια** ξεκίνησε στις **6 Απριλίου 1941**. Τα γερμανο-ουγγρικά στρατεύματα ξεκίνησαν για τη Βοϊβοντίνα και κατόπιν τα γερμανικά τμήματα βάδισαν προς το Βελιγράδι και την Αθήνα μέσα σε ένα μήνα.

Στις 19 Απριλίου, όταν εμφανίστηκαν τα γερμανικά στρατεύματα, ο πρωθυπουργός Κορυζής αυτοκτόνησε. Ο διάδοχός του Εμμανουήλ Τσουδέρος, χρίστηκε επικεφαλής της εξόριστης κυβέρνησης, αρχικά στην Κρήτη και στη συνέχεια στην Αγγλία. Ο βασιλιάς Γεώργιος Β' και η αυλή του κατέφυγαν στο Κάιρο, όπου σχηματίστηκε μια άλλη εξόριστη ελληνική κυβέρνηση. Μετά τη γερμανική εισβολή εισήχθη ένα σύστημα συλλογικής ευθύνης και ομηρίας και στις 29 Απριλίου σχηματίστηκε **κυβέρνηση** αν-

Εικόνα 84 – Ζώνες κατοχής της Ελλάδας κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Πράσινο: Βουλγαρική, κόκκινο: Γερμανική, μπλε: Ιταλική. Το αρχιπέλαγος των Δωδεκανήσων βρισκόταν υπό ιταλική κυριαρχία και πριν από τον πόλεμο.

Εικόνα 85 – Παρατηρητήριο Belvedere στην Ακρόπολη τη στιγμή της ύψωσης της ναζιστικής σημαίας, με φόντο τον Παρθενώνα.

δρείκελων (συνεργαζόμενη κυβέρνηση) υπό την ηγεσία του **Τσολάκογλου**.

Εν τω μεταξύ, η στρατιωτική δραστηριότητα έχει επίσης ενταθεί στη Μεσόγειο, με τους Βρετανούς να ενισχύουν τη βάση τους στην Κρήτη ενάντια στις ιταλικές επιθετικές (επεκτατικές) βλέψεις. Προκειμένου ο Χίτλερ να βελτιώσει τη θέση της Γερμανίας στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου, εξέδωσε διαταγή για την κατάληψη του νησιού στις 25 Απριλίου (**Επιχείρηση Ερμής**) μετά την ελληνική συνθηκολόγηση. Η συντονισμένη επιχείρηση, με βάση το Ναυτικό και την Πολεμική Αεροπορία, ξεκίνησε στις **20 Μαΐου 1941**, κατά την οποία αναπτύχθηκε για πρώτη φορά ένα πλήρες τμήμα αλεξιπτωτιστών (το νεότερο όπλο της εποχής). Ήδη την πρώτη μέρα οι Γερμανοί έριξαν περίπου 10.000 αλεξιπτωτιστές και κέρδισαν τη **Μάχη της Κρήτης** στις 31 Μαΐου, καταλαμβάνοντας το νησί. (Από τη γερμανική πλευρά, οι απώλειες ζωών ήταν τόσο μεγάλες, περίπου 17.000 στρατιώτες, που ο Χίτλερ δεν προχώρησε εκ νέου σε επιχείρηση με αλεξιπτωτιστές κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.)

Μέχρι τον Απρίλιο του 1941, ολόκληρη η ηπειρωτική Ελλάδα βρισκόταν υπό γερμανο-ιταλο-βουλγαρική κατοχή, όπου ελέγχονταν πρωτίστως το οδικό δίκτυο και οι πόλεις, αντιθέτως δεν είχε εγκατασταθεί από τους κατακτητές ένα σύστημα εποπτείας στις ορεινές περιοχές. (Η κατάσταση ήταν παρόμοια και στη Γιουγκοσλαβία.) Οι Γερμανοί κατέλαβαν το έδαφος της Μακεδονίας και της Κρήτης, και έλεγχαν τις μεγά-

Εικόνα 86 – Ο Μανόλης Γλέζος σε γραμματόσημο που εκδόθηκε το 2016 για την 75η επέτειο από την ίδρυση της αριστερής αντιστασιακής οργάνωσης του ΕΑΜ. Ο Μανόλης Γλέζος (1922–2020) ήδη είχε ενταχθεί κατά τα πανεπιστημιακά του χρόνια στην αντιφασιστική ομάδα κατά των Ιταλών και έκανε αίτηση να ενταχθεί στον ελληνικό στρατό πολεμώντας ενάντια στα ιταλικά στρατεύματα, αλλά απορρίφθηκε λόγω νεαρής ηλικίας. Το βράδυ της 30ης προς 31η Μαΐου 1941 προχώρησε στην υποστολή της ναζιστικής σημαίας από τον λόφο της Ακρόπολης για να υψώσει την ελληνική εθνική σημαία. Φυλακίστηκε και βασανίστηκε από τους Γερμανούς. Το 1951 εξελέγη βουλευτής με τα χρώματα της ΕΔΑ (Ενωμένη Δημοκρατική Αριστερά) και στη συνέχεια κατά τη διάρκεια της δεξιάς δικτατορίας των συνταγματαρχών, το 1967, φυλακίστηκε για 4 χρόνια λόγω των αριστερών του φρονημάτων. Το 1981 εξελέγη βουλευτής του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος (ΠΑΣΟΚ) και στη συνέχεια ευρωβουλευτής. Είναι μέλος του κόμματος ΣΥΡΙΖΑ από το 2004, βουλευτής του το 2012 και από το 2014 (σε ηλικία 91 ετών) είναι ο γηραιότερος εκπρόσωπος του ΣΥΡΙΖΑ στο Ευρωκοινοβούλιο. Έφυγε από τη ζωή στις 30 Μαρτίου 2020.

Εικόνα 87 – Εβραϊκή κοινότητα που διαβάζει εφημερίδα στη Θεσσαλονίκη, 1916. Κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, μεταξύ Μαρτίου και Αυγούστου 1943, οι Ναζί μετέφεραν σε Στρατόπεδα Συγκέντρωσης 46.000 Εβραίους, εκμηδενίζοντας έτσι τον σεφαραδικής καταγωγής πληθυσμό της πόλης.

λες πόλεις, την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη. Βουλγαρικά στρατεύματα βάδισαν στη Θράκη και Ιταλοί στην υπόλοιπη χώρα.

Όπως και σε άλλα μέρη των Βαλκανίων, γεωγραφικοί παράγοντες (ορεινοί όγκοι) επέτρεψαν στις πρώτες ομάδες αντίστασης να υποχωρήσουν στα βουνά παράλληλα με τη γερμανική κατοχή. Τον Σεπτέμβριο του 1941 δημιουργήθηκε το **ΕΑΜ (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο)** και ακολούθησε η στρατιωτική πτέρυγά του ο **ΕΛΑΣ (Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός)** και ο κύριος αντίπαλός του, η δεξιά οργάνωση **ΕΔΕΣ (Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος).** Η αρχή μιας πιο σοβαρής ένοπλης αντιστασιακής δραστηριότητας εντοπίζεται στις 25 Νοεμβρίου 1942, όταν πραγματοποιήθηκε η πρώτη μεγάλη στρατιωτική ενέργεια, η ανατίναξη της γέφυρα του **Γεροποτάμου,** σημαντικό σημείο της σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης-Αθηνών. Ως απάντηση στη δραστηριότητα των αντιστασιακών κινημάτων, οι Γερμανοί εισήγαγαν νόμο αυστηρών αντιποίνων: 50 Έλληνες πολίτες εκτελούταν από τον πληθυσμό για κάθε νεκρό Γερμανό στρατιώτη. (Στη Γιουγκοσλαβία, επίσης, έγιναν προσπάθειες να μειωθεί η δραστηριότητα των παρτιζάνων κατά τον ίδιο τρόπο.)

Κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής, ακραίος λιμός έπληξε την Ελλάδα: τον χειμώνα του 1941-1942 στην Αθήνα, περ. 300 άνθρωποι πέθαιναν καθημερινά από την πείνα, η τιμή ενός κιλού ψωμιού από 10 δραχμές ανέβηκε στα 34 εκατομμύρια δραχμές μέσα σε τέσσερα χρόνια. Η μαύρη αγορά ανθούσε, αλλά οι περισσότεροι λιμοκτονούσαν. Ο ηρωισμός και η αποφασιστικότητα της αντίστασης μπορεί να εξηγηθεί και από τις φρικτές συνθήκες, όπως αποδεικνύεται από το περιστατικό της 30ης Μαΐου 1941: ο **Λάκης (Απόστολος) Σάντας** και ο **Μανώλης Γλέζος**, δύο αριστεροί Έλληνες αντιστασιακοί, σκαρφάλωσαν στους βράχους της Ακρόπολης, κατέβασαν τη ναζιστική σημαία και ύψωσαν την ελληνική εθνική σημαία. Σε ανάμνηση αυτού, από την απελευθέρωση από τη γερμανική κατοχή, η ελληνική εθνική σημαία κυματίζει συνεχώς στο Belvedere. Ο Γλέζος έγινε εθνικός ήρωας, αλλά μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο φυλακίστηκε για τις κομμουνιστικές του απόψεις.

Μία από τις τραγικές συνέπειες της γερμανικής κατοχής ήταν ο οργανωμένος διαχωρισμός των Εβραίων και η μεταφορά τους σε στρατόπεδα συγκέντρωσης (κυρίως στο Άουσβιτς) από τις αρχές του 1943. (Τον Ιανουάριο του 1942 πραγματοποιήθηκε στη Γερμανία η περιβόητη **Διάσκεψη της Βάνζεε**, όπου διατυπώθηκαν και σχεδιάστηκαν οι λεπτομέρειες της **«Τελικής Λύσης στο Εβραϊκό Ζήτημα».** Μετά από αυτό άρχισε η συγκέντρωση του εβραϊκού πληθυσμού των κατεχομένων και η μεταφορά τους σε στρατόπεδα εργασίας και στρατόπεδα εξόντωσης.) Περίπου το 80% του εβραϊκού πληθυσμού στη χώρα έχασε τη ζωή του κατά τη διάρ-

κεια της γερμανικής κατοχής (περίπου 70.000 άτομα). Τα περισσότερα από αυτά μεταφέρθηκαν από την πόλη της Θεσσαλονίκης, από όπου περ. 50.000 Εβραίοι, περίπου το 1/5 του συνολικού πληθυσμού της πόλης, οδηγήθηκαν σε στρατόπεδα εξόντωσης.

Εικόνα 88 – Δεκεμβριανά: Βρετανικό τανκ Sherman κατά τη διάρκεια της βρετανικής επιχείρησης κατά του ΕΛΑΣ. Τα Δεκεμβριάνα, η αιματηρή περίοδος του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, ξεκίνησε στις 3 Δεκεμβρίου 1944, όταν η υποστηριζόμενη από τους Βρετανούς δεξιά πυροβόλησε σε μια ειρηνική διαδήλωση 200.000 στην πλατεία Συντάγματος. Εκτός από τους 28 νεκρούς, περίπου 150 άνθρωποι τραυματίστηκαν. Μετά από αυτό οξύνθηκαν τα πνεύματα και ξέσπασε θανάσιμος αγώνας μεταξύ του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και των βρετανικών και κυβερνητικών στρατευμάτων.

24. Ο Εμφύλιος Πόλεμος

Ο αγώνας κατά των Γερμανών κατακτητών συνεχίστηκε παρά τα αντίποινα, αλλά ο ανταγωνισμός μεταξύ των δύο μεγάλων αντιστασιακών οργανώσεων, του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ, έγινε πιο έντονος. Καθώς ο πρώτος ήταν υπό κομμουνιστική κυριαρχία και υποσχόταν ριζικές κοινωνικές αλλαγές, οι Βρετανοί, που έλεγχαν τις στρατιωτικές και πολιτικές αποφάσεις της χώρας, υποστήριξαν τον ΕΔΕΣ. Μέχρι το 1943, όμως, το ΕΑΜ είχε στην κατοχή του άφθονα όπλα από τους Ιταλούς κατακτητές, έτσι οι ηγέτες του ήταν αποφασισμένοι να πάρουν τον έλεγχο της χώρας πριν από μια πιθανή βρετανική στρατιωτική κατοχή. (Τα γερμανο-ιταλικά στρατεύματα, εν τω μεταξύ, ηττήθηκαν στη Βόρεια Αφρική, εκτοπίστηκαν εντελώς και μάλιστα τα συμμαχικά στρατεύματα αποβιβάστηκαν στη Σικελία το καλοκαίρι του 1943, ξεκινώντας την απελευθέρωση της Ιταλίας, την επιχείρηση των σαλιγκαριών.)

Εικόνα 89 – Στρατιώτες του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ στα βόρεια υψίπεδα.

Ο Εμφύλιος Πόλεμος μπορεί, στην πραγματικότητα, να χωριστεί σε τρία διακριτά αλλά στενά συνδεδεμένα στάδια. Το πρώτο έλαβε χώρα το 1943, όταν τα στρατεύματα αντίστασης που στάθμευαν στα βουνά ξεκίνησαν ένοπλες συγκρούσεις μεταξύ τους. Έφερε ένα άλλο στάδιο το 1944, με τις μάχες της Ηπείρου και της Αθήνας, και ακολούθησε η πιο αιματηρή, η πιο καταστροφική περίοδος του Εμφυλίου Πολέμου από το 1946 έως το 1949.

Ο ΕΛΑΣ εξαπέλυσε την πρώτη του επίθεση τον Οκτώβριο του 1943, αλλά δεν σημείωσε σημαντική επιτυχία, οπότε συνήφθη κατάπαυση του πυρός τον Φεβρουάριο του 1944 με βρετα-

Εικόνα 90 – Ελληνόπουλα προσφύγων στο δρόμο τους για το νέο τους σπίτι, την Ουγγαρία. Την περίοδο 1948-1949 έφτασαν στη χώρα μας περίπου 7.000 παιδιά, τα περισσότερα χωρίς γονείς. Το πρώτο τρένο που μετέφερε παιδιά έφτασε στο σιδηροδρομικό σταθμό Keleti στις 7 Απριλίου 1948.

νική μεσολάβηση. Στις 27 Σεπτεμβρίου 1944 υπογράφηκε κοντά στη Νάπολη η **Συμφωνία της Καζέρτας**, η οποία όριζε ότι όλοι οι κομματικοί σχηματισμοί θα τελούσαν υπό τον έλεγχο του αρχηγού της εξόριστης κυβέρνησης Γεωργίου Παπανδρέου. (Υπό τον Παπανδρέου, η εξόριστη κυβέρνηση και οι κομμουνιστές θα σχημάτιζαν μια Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας με κατά το ένα τέταρτο κομμουνιστικής συμμετοχής. Συμφωνήθηκε ότι οι στρατοί τους θα διαλυθούν και όλες οι αντιστασιακές ομάδες θα τεθούν υπό τη διοίκηση ενός Βρετανού αξιωματικού, του στρατηγού Ronald Scobie.) Συμφωνήθηκε επιπλέον τα στρατεύματα του ΕΛΑΣ να μην εμφανίζονται στις πόλεις της Αθήνας, του Πειραιά και των Ιωαννίνων.

Στις αρχές Σεπτεμβρίου 1944, οι Γερμανοί άρχισαν να αποχωρούν από την Ελλάδα, στις 4 Οκτωβρίου, τα βρετανικά στρατεύματα αποβιβάστηκαν στην Πελοπόννησο και στις 13, οι αλεξιπτωτιστές αποβιβάστηκαν κοντά στην πρωτεύουσα και στη συνέχεια βάδισαν στην Αθήνα. Λίγες μέρες αργότερα, βρετανικά πολεμικά πλοία έφτασαν στο λιμάνι του Πειραιά και στις 18 επαναπατρίστηκε η εξόριστη κυβέρνηση υπό την ηγεσία του Παπανδρέου. Στις 2 Νοεμβρίου 1944, η Ελλάδα απελευθερώθηκε από τη γερμανική κατοχή, αλλά οι Βρετανοί δεν μπόρεσαν να ελέγξουν την αριστερή αντίσταση που διέθετε μεγαλύτερη ένοπλη δύναμη, αυξάνοντας έτσι τη στρατιωτική δραστηριότητα. Αρκετές στρατιωτικές μεραρχίες του ΕΛΑΣ δεν δέχτηκαν την αναδιοργάνωση υπό την ηγεσία των Βρετανών και βάδισαν στην πόλη των Αθηνών. Αυτό προέκυψε μετά από την αιματη-

91. ábra – Ελληνόπουλα στο Tótkomlós Το καλοκαίρι του 1949, περισσότερα από 150 Ελληνόπουλα απολάμβαναν τη φιλοξενία των σλοβακικών οικογενειών στο Tótkomlós. Σε πολλές περιπτώσεις, η σχέση αγάπης μεταξύ των οικογενειών υποδοχής και των παιδιών έχει διαρκέσει για δεκαετίες. Το 2013, η ιστορία της υποδοχής τους παρουσιάστηκε στην έκθεση «Three Months of Love».

ρή καταστολή της συγκέντρωσης που οργανώθηκε από το ΕΑΜ στις αρχές Δεκεμβρίου, όπου εκατοντάδες χιλιάδες διαμαρτύρονταν ζητώντας την αποχώρηση των Βρετανών (τα λεγόμενα **Δεκεμβριανά**.) Τον Δεκέμβριο του 1944 έγιναν αρκετές συγκρούσεις μεταξύ του ΕΛΑΣ και των βρετανικών στρατευμάτων.

Η μετέπειτα μοίρα της χώρας επηρεάστηκε όχι μόνο από τα γεγονότα στην επικράτειά της, αλλά και από τις πολιτικές των Μεγάλων Δυνάμεων. Τον Οκτώβριο του 1944 πραγματοποιήθηκε στη Μόσχα συνάντηση Στάλιν και Τσόρτσιλ, όπου είχαν συμφωνηθεί εκ των προτέρων τα όρια της ανατολικοευρωπαϊκής σφαίρας συμφερόντων. Εδώ ο Στάλιν παραιτήθηκε της Ελλάδας, καθορίζοντας το ποσοστό δικαιώματος επέμβασης των Άγγλων στην ζωή της χώρας κατά το 90%. Με αυτό αποφασίστηκε ότι η Σοβιετική Ένωση δεν θα υποστήριζε τον αγώνα της ελληνικής Αριστεράς.

Στις 12 Φεβρουαρίου 1945, ως αποτέλεσμα παλαιότερων διαπραγματεύσεων, υπογράφηκε η **Συμφωνία της Βάρκιζας**, δηλαδή η κατάπαυση του πυρός. Η συμφωνία όριζε ότι όλοι οι σχηματισμοί πρέπει να διαλυθούν, να παραδοθούν τα όπλα και σε αντάλλαγμα, θα διασφαλιζόταν η αποκατάσταση των πολιτικών δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων του συνέρχεσθε και της ελευθερίας του Τύπου, η διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών. Ο ΕΛΑΣ συμφώνησε να καταθέσει τα όπλα και να διαλυθεί (έπαιξε επίσης ρόλο στη συμφωνία το γεγονός ότι στις 4 και 11 Φεβρουαρίου πραγματοποιήθηκε η **Συμφωνία**

της Γιάλτας, στην οποία οι τρεις μεγάλες Δυνάμεις, η Σοβιετική Ένωση, οι Η.Π.Α. και το Ηνωμένο Βασίλειο, καθόρισαν τις σφαίρες επιρροής της Σοβιετικής Ένωσης , που δεν περιλάμβαναν πλέον την Ελλάδα). Οι συγκρούσεις όμως δεν τερματίστηκαν εξαιτίας του γεγονότος αυτού, αντιθέτως άρχισε μια ακόμη πιο έντονη αιματοχυσία: το τελευταίο στάδιο του ελληνικού εμφυλίου πολέμου.

Λόγω της τρομοκρατίας από μέρους της Δεξιάς, τα μέλη του ΕΛΑΣ υποχώρησαν κυρίως στις βόρειες ορεινές περιοχές, συγκροτώντας επίσημα τον **Δημοκρατικό Στρατό** υπό την ηγεσία του **Μάρκου Βαφειάδη** στις 28 Οκτωβρίου 1946. Την άνοιξη του 1947, μεγάλο μέρος της χώρας ήταν και πάλι υπό τον έλεγχό τους. Απέναντι στον ανταρτοπόλεμο, οι Βρετανοί δεν μπόρεσαν να αναλάβουν τον αγώνα αποτελεσματικά. Εν τω μεταξύ, αλλαγές έχουν σημειωθεί και στα διεθνή γεγονότα. Ο πρόεδρος των ΗΠΑ Ρούσβελτ πέθανε τον Απρίλιο του 1945, ο οποίος προσπαθούσε να οικοδομήσει την αμερικανική πολιτική στη βάση του συμβιβασμού. Ο διάδοχός του, Χάρι Τρούμαν, είχε ήδη ζητήσει ισχυρότερη δράση κατά της Σοβιετικής Ένωσης και κατ' επέκταση των κομμουνιστών, κάτι που επηρέασε και τα γεγονότα στην Ελλάδα.

Η αποτροπή της ανόδου του κομμουνισμού, εν τω μεταξύ, έχει γίνει διεθνής υπόθεση. Ως αποτέλεσμα των εσωτερικών οικονομικών και πολιτικών δυσκολιών μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η Βρετανία αποφάσισε να αποσυρθεί από τον ολοένα και πιο αιματηρό εμφύλιο πόλεμο. Οι Βρετανοί αντικαταστάθηκαν από τις Ηνωμένες Πολιτείες, όταν ο Πρόεδρος των ΗΠΑ Τρούμαν διατύπωσε για πρώτη φορά μια πολιτική ανάσχεσης του κομμουνισμού, το **Δόγμα Τρούμαν**, όπως αργότερα ονομάστηκε από αυτόν. Ως πρώτο βήμα, με την άδεια του Κογκρέσου, τον Μάρτιο του 1947, παρείχε 400 εκατομμύρια δολάρια οικονομική βοήθεια στην Ελλάδα και την Τουρκία, αντίστοιχα.

Με τις αμερικανικές αποστολές όπλων, οι Έλληνες κομμουνιστές δεν ήταν πλέον σε θέση να ανταγωνιστούν, παρόλο που μπορούσαν να βασίζονται σε σοβαρή βοήθεια από τα γύρω σοσιαλιστικά κράτη κατά τη διάρκεια του πολέμου. Αυτή η υποστήριξη έληξε το 1948, όταν ο Στάλιν απέκλεισε τον Τίτο από το κομμουνιστικό στρατόπεδο μετά τη σοβιετική-γιουγκοσλαβική διαμάχη. (Το γιουγκοσλαβικό μοντέλο του αυτοδιοικούμενου κομμουνισμού δεν ήταν αποδεκτό από το σταλινικό καθεστώς. Μετά την ανοιχτή ρήξη, ο Τίτο κινήθηκε προς τη Δύση και προς το «Κίνημα των Αδέσμευτων Χωρών».) Η γιουγκοσλαβική υποστήριξη σταμάτησε εντελώς τον Ιούλιο του 1949 όταν ο Τίτο διέταξε επίσης το κλείσιμο του συνοριακού τμήματος με την Ελλάδα, μειώνοντας έτσι τον ανεφοδιασμό και την δυνατότητα υποχώρησης των ανταρτών. Αυτό άφησε την ελληνική αριστερή αντίσταση εντελώς μόνη. Οι μάχες τελείωσαν τον Σεπτέμβριο και **ο Δημοκρατικός Στρατός κατέθεσε τα όπλα στις 15 Οκτωβρίου 1949**. Αυτό τερμάτισε επίσημα τον Εμφύλιο Πόλεμο, αλλά τα αποτελέσματά του ήταν ακόμα αισθητά για δεκαετίες.

Ένας σημαντικός αριθμός κομμουνιστών αντιστασιακών και τα μέλη των οικογενειών τους, που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους, κατέφυγαν στην Αλβανία και τη Γιουγκοσλαβία με την πεποίθηση ότι θα μπορούσαν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους σε λίγους μήνες. Συνολικά περίπου 120.000 άνθρωποι εγκαταστάθηκαν στις

Λαϊκές Δημοκρατίες της Ανατολικής Ευρώπης και της Σοβιετικής Ένωσης, οι περισσότεροι από αυτούς (περίπου 60.000) στη Γιουγκοσλαβία. Τότε ήρθαν και στην Ουγγαρία περίπου 7.000 άνθρωποι, οι περισσότεροι ξεκινώντας μια νέα ζωή στη Βουδαπέστη (στο κτίριο της πρώην Καπνοβιομηχανίας) και στο τότε ιδρυθέν Ελληνικό χωριό (στον οικισμό „Μπελογιάννης" από το 1952).

Η δεκαετία του 1940 ήταν η πιο τραγική δεκαετία στη σύγχρονη ελληνική ιστορία, όταν μόνο στον Εμφύλιο Πόλεμο περίπου 100.000 άνθρωποι (από μερικούς υπολογίζονται και σε 160.000) έχουν χάσει τη ζωή τους. Ωστόσο, ο εμφύλιος είχε σοβαρές συνέπειες για την ελληνική κοινωνία στο σύνολό της: ένα άλλο εθνικό ρήγμα, που ορίζεται από τη στάση απέναντι στον εμφύλιο. Λόγω της ήττας της Αριστεράς, μόνο δεξιές κυβερνήσεις μπόρεσαν να έρθουν στην εξουσία τις δύο και πλέον δεκαετίες μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ενώ οι υποστηρικτές του κομμουνισμού καταγράφηκαν και εκδιώχθηκαν. Αυτό το σύστημα απέτυχε να φέρει πραγματική σταθερότητα στην ελληνική πολιτική, οικονομική και κοινωνική ζωή, οδηγώντας σε ένα άλλο στρατιωτικό πραξικόπημα το 1967.

Βασικές έννοιες

Αρχηγός: Το όνομα του δικτάτορα επί του Καθεστώτος που κυβερνούσε ο Ιωάννης Μεταξάς από τις 4 Αυγούστου 1940.

Κυβέρνηση μαριονέτα (Συνεργατική Κυβέρνηση): Όνομα της δωσίλογης κυβέρνησης που υπηρετεί τη γερμανική κατοχή κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο από τον Απρίλιο του 1941 έως τον Νοέμβριο του 1944.

Πρώτος Βαλκανικός Πόλεμος: Ο πόλεμος από τον Οκτώβριο του 1912 έως τη Συνθήκη Ειρήνης που υπογράφηκε στο Λονδίνο στις 30 Μαΐου 1913, στον οποίο η Ελλάδα, η Σερβία, η Βουλγαρία και το Μαυροβούνιο νίκησαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία και στη συνέχεια χώρισαν τα ευρωπαϊκά της εδάφη.

Δεύτερος Βαλκανικός Πόλεμος: Ο πόλεμος του Ιουλίου του 1913, ο οποίος έληξε στις 10 Αυγούστου 1913 με την Ειρήνη του Βουκουρεστίου. Εκτός από την Ελλάδα και τη Σερβία, η Οθωμανική Αυτοκρατορία και η Ρουμανία συμμετείχαν στην επίθεση κατά της Βουλγαρίας.

ΕΑΜ-ΕΛΑΣ: Το κομμουνιστικό Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο, που ιδρύθηκε το 1941, και η στρατιωτική του πτέρυγα, ο Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός, που ιδρύθηκε τον Φεβρουάριο του 1942, η σημαντικότερη οργάνωση της εθνικής αντίστασης, εναντιώθηκαν επίσης στις βρετανικές μονάδες τον Δεκέμβριο του 1944.

ΕΔΕΣ: Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος. Ιδρύθηκε ως αντιστασιακή οργάνωση υπό την ηγεσία του συνταγματάρχη Ζέρβα, την οποία υποστήριξαν η εξόριστη κυβέρνηση και η Βρετανία κατά του ΕΑΜ.

Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος: Ο πόλεμος μεταξύ των δύο μεγάλων ελληνικών αντιστασιακών οργανώσεων, που σχηματίστηκαν κατά τη γερμανική κατοχή: το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και ο

ΕΔΕΣ, για να αποκτήσουν την εξουσία μεταξύ 1944 και 1945, ακολουθούμενος από την διαμάχη της υποστηριζόμενης από την Γιουγκοσλαβία ελληνικής Αριστεράς και της υποστηριζόμενης από τους Βρετανούς (κατόπιν από τις ΗΠΑ) Δεξιάς, μεταξύ 1946 και 1949. Με μια στενότερη έννοια, διήρκεσε από το 1946 έως το 1949 και κατέληξε με την ήττα των κομμουνιστών.

Ελληνοτουρκικός Πόλεμος: Στρατιωτική σύγκρουση μεταξύ 1920 και 1922 μεταξύ των ελληνικών και τουρκικών δυνάμεων με επικεφαλής τον Μουσταφά Κεμάλ, η οποία κατέληξε σε τουρκική νίκη.

Σύμβαση ελληνοτουρκικής ανταλλαγής πληθυσμού: Σύμβαση που υπογράφηκε ως παράρτημα της Συνθήκης Ειρήνης της Λωζάνης του 1923, η οποία απαιτούσε από όλους τους Μουσουλμάνους στην Ελλάδα και τους Ορθόδοξους στην Τουρκία να μετακινηθούν στο γειτονικό κράτος. Αφορούσε σε περίπου 1,3 εκατομμύρια Έλληνες και 500.000 Τούρκους. Στον τόπο διαμονής τους παρέμειναν μόνο οι λεγόμενες εξαιρούμενες κατηγορίες (Μουσουλμάνοι στη δυτική Θράκη και Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης και των νησιών Ίμβρου και Τένεδου).

Μικρασιατική Καταστροφή: Όρος που χρησιμοποιείται για να περιγράψει την τραγωδία της μετεγκατάστασης του ελληνικού πληθυσμού που αναγκάστηκε να φύγει λόγω του ελληνοτουρκικού πολέμου που χάθηκε το 1922 και των συνακόλουθων τουρκικών διώξεων, καθώς και της Συμφωνίας Ανταλλαγής πληθυσμών που υπογράφηκε το 1923.

Μάχη της Κρήτης / Επιχείρηση Mercury: Μάχη των γερμανικών ναυτικών και αερομεταφερόμενων επιχειρήσεων μεταξύ 20 και 31 Μαΐου 1941, κατά την οποία οι Γερμανοί κατέλαβαν το νησί.

Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάνης: Μια νέα συνθήκη ειρήνης που υπογράφηκε από τον Μουσταφά Κεμάλ, το καλοκαίρι του 1923, και η οποία επέτρεψε στους Τούρκους να αλλάξουν (αναθεωρήσουν) την προηγούμενη συνθήκη του 1920. Πήραν πίσω την Ανατολική Θράκη και την περιοχή γύρω από τη Σμύρνη.

Ιταλοελληνικός πόλεμος (1940-1941): Αθήνα. Στις 28 Οκτωβρίου 1940, η Αθήνα απάντησε στο ιταλικό τελεσίγραφο με „Όχι", μετά το οποίο η Ρώμη επιτέθηκε στην Ελλάδα από την Αλβανία. Ο ηρωικός αγώνας σταμάτησε την ιταλική προέλαση και στις αρχές του 1941 τα ελληνικά στρατεύματα είχαν καταλάβει τη νότια Αλβανία.

Συνθήκη Ειρήνης των Σεβρών: Η συνθήκη ειρήνης που υπογράφηκε στις 10 Αυγούστου 1920, τερμάτισε τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και χώρισε την επικράτειά της. Υπό αυτή την έννοια, η Ελλάδα έλαβε τη Θράκη και τα περίχωρα της πόλης της Σμύρνης στα παράλια της Μικράς Ασίας.

Συμφωνία της Βάρκιζας (κατάπαυση πυρός): η συμφωνία που υπογράφηκε στις 12 Φεβρουαρίου 1945 ως αποτέλεσμα προηγούμενων διαπραγματεύσεων, σύμφωνα με την οποία έπρεπε να εξαρθρωθούν όλες οι πρώην αντιστασιακές δυνάμεις και να παραδοθούν τα όπλα τους. Ως αντάλλαγμα, θα διασφαλιζόταν η αποκατάσταση των πολιτικών δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων του συνέρχεσθε και της ελευθερίας του Τύπου, καθώς και η διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών.

VII. Η ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΤΑ ΤΟΝ Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

25. Κυβερνήσεις της Δεξιάς: ο δρόμος προς τη δικτατορία

Η αναταραχή που ακολούθησε τον Εμφύλιο άφησε επίσης το στίγμα της στην πολιτική ζωή. Το Κομμουνιστικό Κόμμα τέθηκε εκτός νόμου με ένα διάταγμα του 1947, έτσι η Αριστερά δεν μπορούσε να προτείνει υποψηφίους από τις εκλογές του 1950. Εν τω μεταξύ, το δημοψήφισμα του 1946 επανέφερε ως κρατική μορφή την μοναρχία (βασίλειο) και το σύνταγμα του 1952 προίκισε τον βασιλιά με εκτεταμένες εξουσίες, αυτός ήταν ο διοικητής του στρατεύματος, μπορούσε να διαλύσει το κοινοβούλιο, να διορίσει και να αντικαταστήσει υπουργούς.

Ο στρατός έχει γίνει ο βασικός υποστηρικτής της μοναρχίας για να εξασφαλίσει περαιτέρω τον πολιτικό της ρόλο. Έτσι, μετά το 1950, δημιουργήθηκε η «περιορισμένη ελληνική δημοκρατία», η οποία, επικαλούμενη την κομμουνιστική απειλή, θεωρούσε πως μόνο η ισχυρή σχέση κυβέρνησης-στρατού-βασιλιά ήταν αρκετή ώστε να διατηρηθεί η πολιτική σταθερότητα. Το νέο πολιτικό σύστημα σταθεροποιήθηκε στην Ελλάδα μεταξύ 1952 και 1963, υποστηριζόμενο από τις Ηνωμένες Πολιτείες και κρατώντας επιφυλακτική στάση έναντι της Αριστεράς, διατηρώντας την αντίθεση μεταξύ της Δεξιάς και των κομμουνιστών.

Η ενίσχυση του πολιτικού ρόλου του στρατού στη δεκαετία του 1950 προήλθε από τη μάχη κατά του κομμουνισμού, η οποία εντάθηκε μέσα στη γενική κατάσταση του Ψυχρού Πολέμου. Το κράτος περιόρισε τις ελευθερίες και τα πολιτικά δικαιώματα, απομακρύνοντας έτσι την Αριστερά από την πολιτική ζωή, ενώ διατηρούσε αρχεία για 1 εκατομμύριο ανθρώπους. Ο θεσμός του πιστοποιητικού κοινωνικών φρονημάτων που

εισήχθη στον Εμφύλιο παρέμεινε για δεκαετίες, ελλείψει τούτου δεν μπορούσαν να καλυφθούν ούτε οι απλούστερες θέσεις εργασίας (εργάτες εκφόρτωσης, οπωροπώλες κ.λπ.), αλλά φυσικά απαιτούνταν η έκδοσή του και για την πνευματική σταδιοδρομία. Η έκδοση του πιστοποιητικού ήταν προνόμιο των κρατικών αρχών και η αστυνομία εξέταζε μόνο την πολιτική «αξιοπιστία». (Η περιθωριοποίηση των κομμουνιστών από τον πνευματικό και δημόσιο βίο παρέμεινε μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980.)

Ωστόσο, οι κυβερνήσεις της Δεξιάς απέτυχαν να ανταποκριθούν στις κοινωνικές αντιθέσεις, οι οποίες έχουν ενταθεί καθώς έχει επιταχυνθεί η αστικοποίηση. Έτσι, το 1958, έγινε μια έκπληξη στις εκλογές. Η **Ε.Δ.Α**. (Ενωμένη Δημοκρατική Αριστερά, οργάνωση ομπρέλα των Κομμουνιστών) έγινε το δεύτερο ισχυρότερο πολιτικό κόμμα με 24%, αν και μεταξύ 1950 και 1990 η μέση υποστήριξη για τη ριζοσπαστική αριστερά ήταν 10-12%. Το απροσδόκητο εκλογικό αποτέλεσμα ενίσχυσε (και υποστήριξε) την ισχυρότερη παρέμβαση του δεξιού μοναρχικού στρατού στην πολιτική ζωή. Αυτό (όπως και η κλιμάκωση του Κυπριακού) οδήγησε στην ενοποίηση όλων των πολιτικών ομάδων του κέντρου, στη συγκρότηση της **Ένωσης Κέντρου** το 1961. Ο συνασπισμός του Κέντρου (πολιτικό κέντρο) δημιουργήθηκε ως απάντηση στην προέλαση των κομμουνιστών, στην πολιτική βία της δεξιάς και στην αδράνεια της δεξιάς σε σχέση με την Κύπρο. (Στην Κύπρο, η κατάσταση εκτραχύνθηκε από το 1955 με την ενέργεια του στρατηγού Γρίβα, ο οποίος κήρυξε την ένωση του νησιού με την πατρίδα. Ωστόσο, το νησί ανεξαρτητοποιήθηκε το 1960, κάτι που στην Ελλάδα αξιολογήθηκε ως η απώλεια της Κύπρου και σημαντικό μέρος της κοινωνίας θεωρούσε

Εικόνα 92 – Εργοτάξια και πολυκατοικίες στη Λεωφόρο Αλεξάνδρας, 1960. Το ποσοστό του αστικού πληθυσμού άρχισε να αυξάνεται σημαντικά μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Μεταξύ 1951 και 1961, ο αριθμός των ανθρώπων που ζούσαν στους 10 πολυπληθέστερους οικισμούς αυξήθηκε από 2 εκατομμύρια σε 2,7 εκατομμύρια και στη συνέχεια αυτή η τάση συνεχίστηκε. (Μεταξύ 1951 και 1981, ο πληθυσμός της Αθήνας αυξήθηκε από 1,4 εκατομμύρια σε 3 και της Θεσσαλονίκης από 300.000 σε 700.000.)

τη δεξιά πτέρυγα: τον Καραμανλή και τον στρατό ως αποδιοπομπαίο τράγο.)

Αν και η πολιτική ζωή κρατήθηκε υπό τον έλεγχο της Δεξιάς, αυτή μπόρεσε να διατηρήσει την εξουσία στις εκλογές του 1961 μόνο μέσω νοθείας και βίας, γεγονός που σηματοδότησε την αδυναμία του συστήματος. Ωστόσο, το 1961 ήταν μια επιτυχημένη χρονιά για τον πρωθυπουργό Καραμανλή, καθώς μέσα σ' αυτόν τον χρόνο η Ελλάδα υπέγραψε συμφωνία σύνδεσης με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, συνεχίζοντας τη διαδικασία ολοκλήρωσης της χώρας που ξεκίνησε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Η οικονομική ζωή επηρεάστηκε επίσης σοβαρά από τις καταστροφές των πολέμων της δεκαετίας του 1940: η γεωργία μόλις που αναπτύχθηκε κατά την διάρκεια του 20ού αιώνα και η έλλειψη νερού ήταν μια σημαντική ανησυχία. Έγιναν προσπάθειες για να βελτιωθεί αυτή η κατάσταση με τη βοήθεια του Ευρωπαϊκού Προγράμματος Ανασυγκρότησης. Μεταξύ 1946 και 1960, ελήφθησαν 3,1 δισεκατομμύρια δολάρια από τις Ηνωμένες Πολιτείες στο πλαίσιο του **Σχεδίου Μάρσαλ**. Μεγάλο μέρος των χρημάτων χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή συστημάτων άρδευσης και αποστράγγισης βάλτων. Επιπλέον, ξεκίνησαν τεράστια κατασκευαστικά έργα. Κτίστηκαν νέες προαστιακές γειτονιές με εκατοντάδες πολυκατοικίες, ενώ παράλληλα με αυτό παρατηρήθηκε μια σταθερή αύξηση του ποσοστού του αστικού πληθυσμού στην κοινωνία. Η Ελλάδα, στο μεταξύ, προσδέθηκε ολοένα και περισσότερο με τα δυτικά κράτη, κάτι που αντικατοπτρίστηκε όχι μόνο στις οικονομικές σχέσεις αλλά και στην εξωτερική πολιτική. Σύμφωνα με το **Δόγμα Τρούμαν**, μεταξύ 1947 και 1966, οι Η.Π.Α. έστειλαν 2 δισεκατομμύρια δολάρια για την επίτευξη στρατιωτικών στόχων. Η σχέση έγινε ακόμη πιο στενή όταν η Ελλάδα έγινε δεκτή στο ΝΑΤΟ το 1952.

Η επιτυχία του Κέντρου στις εκλογές του 1963 έβαλε τέλος στην κυριαρχία του συνασπισμού κυβέρνησης-στρατού-βασιλιά, καθώς ήρθαν στην εξουσία με τις δικές τους δυνάμεις και όχι με την υποστήριξη του στρατού και του παλατιού (με νοθεία, με βία). Υπονόμευσε επίσης τη δύναμη του στρατού. Η ακροδεξιά ενεργοποιήθηκε για να εμποδίσει την άνοδο του Κέντρου και την επιτυχία της Ε.Δ.Α.: το καλοκαίρι του 1963 δολοφονήθηκε ο αριστερός βουλευτής **Γρηγόρης Λαμπράκης**, ο οποίος μιλούσε σε αντιπολεμική συγκέντρωση στη Θεσσαλονίκη στις 22 Μαΐου 1963, όπου σκοτώθηκε σε μια προσχεδιασμένη δολοφονία από το εξαγριωμένο πλήθος (η αστυνομία είχε προσλάβει τους φτωχούς λιμενεργάτες της πόλης). Στη συνέχεια, οργανώθηκε διαμαρτυρία 500.000 ατόμων στην

Εικόνα 93 – Μελβούρνη, Παρέλαση Εθνικής Επετείου της 25ης Μαρτίου το 2018. Η Μελβούρνη αποκαλείται και η «τρίτη σε πληθυσμό ελληνική πόλη», γιατί με τους περίπου 50.000 Έλληνες είναι η μεγαλύτερη κοινότητα της διασποράς. Λόγω της επιδείνωσης της οικονομικής κατάστασης, μεταξύ 1950 και 1980, περίπου το 12% του πληθυσμού της Ελλάδας μετανάστευσε, εγκατεστημένοι κυρίως στη Γερμανία, τις ΗΠΑ, τον Καναδά και την Αυστραλία.

Αθήνα κατά της δεξιάς κυβέρνησης, του βασιλικού οίκου και του στρατού. Αποδείχθηκε ότι η μεταμφιεσμένη σε ατύχημα δολοφονία οργανώθηκε από ανώτατους κύκλους που προσπάθησαν να την καλύψουν με αυτόν τον τρόπο. Ο Καραμανλής παραιτήθηκε στις 11 Ιουνίου και στη συνέχεια μετέβη στο εξωτερικό, ενώ ο βασιλιάς προκήρυξε νέες εκλογές τον Νοέμβριο. Μέσα σε αυτό το πολιτικό κλίμα έγιναν οι εκλογές του 1963, με την Ένωση Κέντρου, με επικεφαλής τον **Γεώργιο Παπανδρέου**, να κερδίζει με 42%.

Η σταθερότητα της πολιτικής ζωής έτσι εξαφανίστηκε ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1960, αλλά η αποκάλυψη της κυπριακής συνωμοσίας το 1964 οδήγησε σε πλήρη πολιτική κατάρρευση. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που δόθηκαν στη δημοσιότητα, αποκαλύφθηκε μια συνωμοσία που ονομάζεται **Ασπίδα**. Σύμφωνα με αυτό, Έλληνες αξιωματούχοι στην Κύπρο συνεργάστηκαν για να βοηθήσουν μια σοσιαλιστική και με

Εικόνα 94 – Άγαλμα του Αριστοτέλη Ωνάση στο νησί της Λευκάδας, στο λιμάνι του Νυδρίου. Απέναντι βρίσκεται το νησί Σκορπιός, ιδιοκτησίας του Ωνάση μεταξύ 1963 και 2013. Ο Αριστοτέλης Ωνάσης (1906–1975) γεννήθηκε στη Σμύρνη, μετανάστευσε στη Νότια Αμερική κατόπιν της κατάληψης της πόλης από τους Τούρκους. Εκτός από τους έξυπνους γάμους του, έγινε πλούσιος χάρη στην καλή επιχειρηματική του οξυδέρκεια. Συσσώρευσε τεράστιο πλούτο κατασκευάζοντας τεράστια δεξαμενόπλοια και μεταφέροντας αργό πετρέλαιο. Ίδρυσε μάλιστα και αεροπορική εταιρεία (Olympic Airways). Εκτός από τον μυθικό πλούτο του, το όνομά του απέκτησε εννοιολογική σημασία λόγω του πολυτελούς τρόπου ζωής του.

Εικόνα 95 – Γρηγόρης Λαμπράκης (1912–1963). Γεννημένος στη χερσόνησο της Πελοποννήσου, είναι γιατρός, πολιτικός, βουλευτής και αθλητής. Ως γιατρός τηρούσε ειδική εντολή για τους φτωχούς και άπορους ασθενείς, τους οποίους φρόντιζε δωρεάν. Οι ειρηνιστικές του απόψεις ενισχύθηκαν εξαιτίας του πολέμου του Βιετνάμ και στη συνέχεια εντάχθηκε στην ΕΔΑ (Ενωμένη Δημοκρατική Αριστερά). Στις 22 Μαΐου 1963 ύψωσε τη φωνή του ενάντια σε κάθε μορφή καταπίεσης ως ομιλητής σε αντιπολεμική συγκέντρωση στη Θεσσαλονίκη, όπου και δολοφονήθηκε. Κάθε χρόνο τον Νοέμβριο διοργανώνεται Πορεία Ειρήνης μεταξύ Μαραθώνα και Αθήνας στη μνήμη της „Μαραθώνιας" πορείας ειρήνης που οργάνωσε.

Εικόνα 96 – Γυάρος Στρατόπεδο Συγκέντρωσης. Η Γυάρος είναι ένα άγονο νησί με έκταση 24 τετραγωνικών χιλιομέτρων που βρίσκεται ανατολικά της χερσονήσου της Πελοποννήσου. Οι πολιτικοί κρατούμενοι βρίσκονται φυλακισμένοι στο προηγουμένως (αλλά και σήμερα) ακατοίκητο νησί υπό τη δικτατορία των συνταγματαρχών.

ουδέτερη εξωτερική πολιτική κυβέρνηση (που θα καταγγέλλει το ΝΑΤΟ) να έρθει στην εξουσία στην Αθήνα. Ο πρωθυπουργός και αρκετοί βουλευτές κατηγορήθηκαν για ανάμειξη, με την υποψία ότι οργάνωσαν μυστική συνωμοσία εντός του στρατού για την ανατροπή της μοναρχίας. Αν και η συμμετοχή τους δεν μπορούσε να αποδειχθεί, μια σειρά από πολιτικές συγκρούσεις έχουν ξεκινήσει. Ως αποτέλεσμα της κρίσης, προκηρύχθηκαν νέες εκλογές για τον Μάιο του 1967, αλλά λίγες μέρες πριν από την προγραμματισμένη ημερομηνία της ψηφοφορίας, έγινε στρατιωτικό πραξικόπημα στις 21 Απριλίου, όταν συνταγματάρχες κατέλαβαν την εξουσία. Ο λόγος του πραξικοπήματος ήταν ότι η ενδυνάμωση της Αριστεράς έθεσε σε κίνδυνο τη χώρα, οπότε έπρεπε να αναληφθεί η εξουσία για να την αποτρέψουν από το να το κάνει αυτή.

25. Η Δικτατορία των Συνταγματαρχών

Το πραξικόπημα έλαβε χώρα στις **21 Απριλίου 1967** από κάποιους κατώτερους στρατιωτικούς με επικεφαλής τον **συνταγματάρχη Γεώργιο Παπαδόπουλο**. Πίσω από το πραξικόπημα βρισκόταν η στρατιωτική οργάνωση **ΙΔΕΑ** (**Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών**) που σχηματίστηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, τα μέλη της οποίας θεωρούσαν τους εαυτούς τους υπερασπιστές των αληθινών ελληνικών αξιών. Ο ραδιοφωνικός σταθμός του στρατού ανακοίνωσε στις 5:40 π.μ. ότι μετά από αίτημα του βασιλιά, ο στρατός είχε αναλάβει τον έλεγχο της χώρας. Στη συνέχεια, ανεστάλη το Σύνταγμα και κηρύχθηκε κατάσταση έκτακτης ανάγκης. Ο στρατός κατέλαβε βασικά κτίρια, διέλυσε το κοινοβούλιο και απαγόρευσε κάθε πολιτική δραστηριότητα. Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος Β' (ο τελευταίος

βασιλιάς της Ελλάδας μεταξύ 1964 και 1973) νομιμοποίησε τη δικτατορία στις 22 Απριλίου και ανέστειλε το Σύνταγμα του 1952. Ως αποτέλεσμα της παρενόχλησης κατά του άμαχου πληθυσμού, η μετανάστευση έχει γίνει ευρέως διαδεδομένη. (Λόγω οικονομικών δυσκολιών και της πολιτικής κατάστασης, μεταξύ 1951 και 1980, το 12% του πληθυσμού μετακόμισε στο εξωτερικό, οι περισσότεροι στον Καναδά, τις Ηνωμένες Πολιτείες, την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία Γερμανίας και την Αυστραλία.)

Εικόνα 97 – Το νησί της Μακρονήσου. Είναι ένα άγονο νησί που βρίσκεται στη νότια ακτή της Αττικής χερσονήσου, όπου ιδρύθηκε Στρατόπεδο Συγκέντρωσης πολιτικών κρατουμένων κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου. Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας των συνταγματαρχών, πολλοί άνθρωποι ήταν φυλακισμένοι εδώ, όπως για παράδειγμα ο Μίκης Θεοδωράκης.

Από αυτούς που παρέμειναν στα σπίτια τους, περίπου 10.000 άνθρωποι φυλακίστηκαν και 50.000 τέθηκαν υπό τακτική παρακολούθηση. Έφτιαξαν ακόμη και στρατόπεδα συγκέντρωσης (κομμουνιστές συγκεντρώθηκαν και μεταφέρθηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης). Τα πιο αξιοσημείωτα ήταν αυτά που είχαν εγκατασταθεί στα άγονα νησιά, τη Γιάρο και τη Λέρο, και το στρατόπεδο γυναικών στο νησί της Αλικαρνασσού.

Εικόνα 98 – Η φοιτητική εξέγερση της 17ης Νοεμβρίου 1973 στην Αθήνα. Η μεγαλύτερη διαμαρτυρία ενάντια στη δικτατορία των συνταγματαρχών ήταν η πανεπιστημιακή εξέγερση στις 17 Νοεμβρίου. Η κυβέρνηση μπόρεσε να καταστείλει τους φοιτητές του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου μόνο με την επέμβαση των τανκς.

Η κάθαρση έφτασε και στον στρατό. Από τον συνολικό αριθμό των αξιωματικών, περίπου το 20% απολύθηκε (αυτοί που θεωρήθηκαν ως αναξιόπιστοι ή ύποπτοι), έτσι η δυσαρέσκεια συνέχισε να αυξάνεται ακόμη και εντός του στρατού. Η στρατιωτική χούντα (στρατιωτική εξουσία) μπόρεσε να διατηρήσει την εξουσία της βασιζόμενη κυρίως στη μυστική αστυνομία με επικεφαλής τον **Δημήτριο Ιωαννίδη**, καθώς δεν ήταν σε θέση να δημιουργήσει καθόλου μαζική υποστήριξη. Η δράση κατά των κομμουνιστών συνεπάγονταν συνεχείς συλλήψεις. Στις μεγαλύτερες πόλεις, έχουν δημιουργηθεί σημεία συγκέντρωσης, όπου μεταφέρουν κρατούμενους με πολιτικά κριτήρια

99. ábra – Μίκης Θεοδωράκης (1925–2021). Ο διεθνούς φήμης μαέστρος και συνθέτης γεννημένος στη Χίο, που φυλακίστηκε και βασανίστηκε πολλές φορές λόγω της αριστερής του σκέψης. Ως αποτέλεσμα της διεθνούς διαμαρτυρίας, του επετράπη να πάει στο Παρίσι το 1970, από όπου μπόρεσε να επιστρέψει στην Ελλάδα μόνο το 1974.

και τους οποίους, με βασανιστήρια, προσπαθούν να πείσουν για τις εσφαλμένες απόψεις τους. Συνελήφθη και ο Μανώλης Γλέζος, ο εθνικός ήρωας του 1941, που κατέβασε τη ναζιστική σημαία από την Ακρόπολη. Πλέον έχει γίνει εχθρός λόγω των αριστερών του φρονημάτων, όπως ακριβώς συνελήφθη για τις αριστερές του απόψεις ο διεθνούς φήμης τότε συνθέτης **Μίκης Θεοδωράκης**.

Οι συνταγματάρχες διατηρούσαν στενή επαφή με τους υψηλούς οικονομικούς κύκλους, συμπεριλαμβανομένων του διοικητή της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, καθώς και των σημαντικότερων Ελλήνων εφοπλιστών, που λάμβαναν συνεχώς κρατικές εντολές. Ανάμεσά τους ξεχώριζε ο Αριστοτέλης Ωνάσης, του οποίου ο πλούτος έγινε έννοια.

Οι συνταγματάρχες, όχι μόνο διατήρησαν καλές σχέσεις με τους διαχειριστές της διεθνούς ναυτιλίας και διαμετακόμισης, αλλά και δεν έκαναν καμία αλλαγή στην κατεύθυνση του προσανατολισμού της εξωτερικής πολιτικής. Οι ΗΠΑ συνέχισαν να είναι βασικός στρατηγικός (και οικονομικός) εταίρος, με την Ουάσιγκτον να συνεχίζει να εκταμιεύει επιχορηγήσεις και δάνεια. Τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων έκαναν αποδεκτή τη δεξιά στρατιωτική δικτατορία, εφόσον αυτή εξυπηρετούσε τα αμερικανικά συμφέροντα. Αυτό μπορεί επίσης να σχετίζεται και με τις διεθνείς εξελίξεις, καθώς οι πρώην αποικίες στην αφρικανική ήπειρο και τη Μέση Ανατολή, τις δεκαετίες του 1950 και του 1960, απέκτησαν μαζικά την ανεξαρτησία τους, όπου η Σοβιετική Ένωση προσπάθησε να χρησιμοποιήσει τη δυσπιστία τους προς τους πρώην αποικιστές για να αυξήσει την επιρροή της. Οι ΗΠΑ δεν μπορούσαν να μείνουν αμέτοχες: έχουν διατυπώσει επανειλημμένα μια πολιτική παρεμπόδισης του κομμουνισμού, επεκτείνοντας τη σφαίρα επιρροής των συμφερόντων τους σε μια ευρύτερη γεωγραφική περιοχή. (Δόγμα Τρούμαν για την Ελλάδα και την Τουρκία το 1947· Δόγμα Αϊζενχάουερ για τη Μέση Ανατολή το 1957· Δόγμα Κάρτερ για τη Νότια Ασία το 1980.) Σε αυτή τη διεθνή - Ψυχροπολεμική - κατάσταση, ήταν πιο αποδεκτή από τις Ηνωμένες Πολιτείες μια δεξιά στρατιωτική δικτατορία από μια πιθανή άνοδο της Αριστεράς. Το ΝΑΤΟ δεν επενέβη για παρόμοιους λόγους, παρόλο που γνώριζε τις προετοιμασίες για το πραξικόπημα.

Ωστόσο, η εσωτερική βάση της δικτατορίας δεν αναπτύχθηκε και η δυσαρέσκεια στο εσωτερικό της χώρας δυνάμωσε. Μέχρι το 1973, διοργανώνονται συνεχείς διαμαρτυρίες, ταραχές και διαδηλώσεις. Το πιο σημαντικό κίνημα πραγματοποιήθηκε στις **17 Νοεμβρίου**

1973, υπό την ηγεσία των φοιτητών του Πολυτεχνείου, το οποίο ο στρατός κατέστειλε με ωμή σκληρότητα και τανκς. Τα αντίποινα που οδήγησαν στον θάνατο 20 φοιτητών προκάλεσαν εθνική οργή, οδηγώντας στην πτώση του Παπαδόπουλου. Τον διαδέχθηκε ο μισητός αρχηγός της στρατιωτικής αστυνομίας, ταξίαρχος Ιωαννίδης, αλλά και η δική του θέση του γινόταν όλο και πιο επισφαλής. Ολόκληρο το δικτατορικό σύστημα κλονίστηκε και μια άλλη κρίση στην Κύπρο τον Ιούλιο του 1974 έφερε την πτώση της δικτατορίας. (Το βόρειο τμήμα της Κύπρου καταλήφθηκε από τον τουρκικό στρατό. Η ελληνική κοινή γνώμη κατηγόρησε τους συνταγματάρχες ότι δεν έπραξαν τίποτα για να σώσουν τον ελληνισμό της Κύπρου.)

27. Το Κυπριακό Ζήτημα

Εικόνα 100 – Το ανθελληνικό πογκρόμ στις 6-7 Σεπτεμβρίου 1955 στην Κωνσταντινούπολη. Ως αποτέλεσμα της αυξανόμενης εθνοτικής έντασης στην Κύπρο, οι Τούρκοι στην Κωνσταντινούπολη στράφηκαν εναντίον των Ελλήνων που ζούσαν εκεί. Περισσότερα από 4.000 καταστήματα, 100 ξενοδοχεία και εστιατόρια και 70 εκκλησίες βανδαλίστηκαν και καταστράφηκαν σύμφωνα με το πνεύμα του Μουσταφά Κεμάλ.

Με έκταση μόλις 92.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα και περίπου 1 εκατομμύριο πληθυσμό το νησί βρίσκεται στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου. Το ιστορικό παρελθόν και η σημασία του είναι εξαιρετικά, καθώς βρίσκεται στη συμβολή τριών ηπείρων, επομένως η ανάπτυξή του διαμορφώνεται από διαφορετικούς πολιτισμούς εδώ και χιλιάδες χρόνια. (Ο ρόλος του διαπολιτισμικού μεσολαβητή φαίνεται καλά από το γεγονός ότι απέχει μόλις 75 χλμ. από την Τουρκία, περίπου 100 χλμ. από τη Συρία και 380 χλμ. από το νησί της Ρόδου.) Είναι πιθανό οι πρώτοι άποικοι να ήταν οι Έλληνες Μυκηναίοι 3.400 χρόνια πριν. Από τότε η περιοχή κατοικούνταν συνεχώς, η οποία μέχρι σήμερα έχει διατηρήσει τον ελληνικό της χαρακτήρα παρά την εγκατάσταση διαφόρων λαών.

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει παραπάνω, βρισκόταν υπό την κατοχή των Φράγκων και της Βενετίας για αιώνες και στη συνέχεια κατελήφθη από τους Τούρκους. Από το 1570 έως το 1878 ήταν μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (νομικά μέχρι το 1914) και στη συνέχεια υπό βρετανική κυριαρχία, καθώς κατά τη διάρκεια της βαλκανικής κρίσης του 1875-78 η Βρετανία κέρδισε επίσημα το νησί στο Συνέδριο του Βερολίνου για τη βοήθειά της προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Βάσει της Κυπριακής Συνθήκης της 4ης Ιουνίου 1878, ο σουλτάνος παραχώρησε το νησί στους Βρετανούς έναντι ετήσιου μισθώματος. Από τότε, η ιδιοκτησία του νησιού έγινε πολύ

σημαντική για τη Βρετανία, καθώς αποκτήθηκε ως ο τελευταίος ευρωπαϊκός σταθμός στο δρόμο προς την Ινδία. (Το Γιβραλτάρ παραχωρήθηκε στην Αγγλία από τους Ισπανούς με την Ειρήνη της Ουτρέχτης το 1713 και στη συνέχεια έγινε αποικία του βρετανικού στέμματος από το 1830. Η Μάλτα περιήλθε στη Βρετανία το 1815 κατόπιν εντολής του Συνεδρίου της Βιέννης, όπως και τα Ιόνια Νησιά.) Η σημασία του νησιού αυξήθηκε από το γεγονός της διάνοιξης της Διώρυγας του Σουέζ στην Αίγυπτο το 1869, και αφού οι Βρετανοί απέκτησαν την Αίγυπτο το 1882, μπόρεσαν να παράσχουν απευθείας πλωτό δρόμο προς την Ινδία.

Εικόνα 101 – Άγαλμα του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' στην Κύπρο. Ο Μακάριος Γ' (1913–1977) ήταν Αρχιεπίσκοπος Κύπρου από το 1950, τότε αρχηγός του κόμματος υπέρ της ανεξαρτησίας. Μετά την ανεξαρτησία του νησιού το 1960, ήταν ο πρώτος πρόεδρος της χώρας.

Τον Νοέμβριο του 1914, η Βρετανία προσάρτησε το νησί, οπότε δεν ανήκε πλέον νομικά στον σουλτάνο. Αυτό έφερε πιο κοντά το ενδεχόμενο ένωσης με την Ελλάδα, καθώς μάλιστα το Λονδίνο πρόσφερε το νησί στην Αθήνα το 1915 αν έμπαινε άμεσα στον πόλεμο. Καθώς αυτό δεν συνέβη, η προσφορά έληξε επίσης, με αποτέλεσμα να μην λάβει πλέον το νησί η Ελλάδα το 1917. Το γεγονός της αγγλικής κατοχής κατοχυρώθηκε νομικά στη Συνθήκη της Λωζάνης του 1923, μετά την οποία ανακηρύχθηκε αποικία του Βρετανικού Στέμματος το 1925. Τότε έφτασε ένας Βρετανός κυβερνήτης, βάζοντας για λίγο το ενδεχόμενο της ένωσης στο παρασκήνιο.

Ξεκινώντας από τη δεκαετία του 1950, μια ολοένα και πιο βίαιη σύγκρουση ξέσπασε στην Κύπρο ενάντια στην αγγλική κυριαρχία. Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1950, τρεις ομάδες είχαν σχηματιστεί και αντιμάχονταν για την επίτευξη των στόχων τους: οι υποστηρικτές του **στρατηγού Γρίβα** με στόχο την ένωση με την Ελλάδα, οι πιστοί του **Αρχιεπισκόπου Μακαρίου**, υπέρμαχοι της ανεξαρτησίας, και η τουρκική κοινότητα του νησιού που άρχισε να διατυπώνει την αρχή του Ταξίμ, δηλαδή της διχοτόμησης, βάση της οποίας το νησί πρέπει να χωριστεί σε ελληνικό και τουρκικό τμήμα. (Για αυτούς, η χειρότερη λύση θα ήταν να ενταχθούν στην Ελλάδα, καθώς δεν θα είχαν πλέον μειοψηφία 20% στο νησί, αλλά 1-2% εντός της Μεγάλης Ελλάδας.)

Το υποστηριζόμενο από τους Άγγλους Σχέδιο MacMillan του 1958 απορρίφθηκε από όλα τα εμπλεκόμενα μέρη (το νησί θα είχε τεθεί υπό αγγλο-ελληνο-τουρκικό έλεγχο), οπότε η Αγγλία δεν είδε άλλη λύση παρά να κηρύξει το νησί ανεξάρτητο. Το 1959, συνήλθε η Διάσκεψη της Ζυρίχης όπου αναγνωρίστηκε η ανεξαρτησία της. Η Κύπρος έγινε επίσημα ανεξάρτητη στις 15 Αυγούστου 1960 μετά την υπογραφή της Σύμβασης της Ζυρίχης. Η μορφή διακυβέρνησης του νησιού ορίστηκε ως προεδρική δημοκρατία, με τον πρόεδρο να είναι πάντα Έλληνας,

τον αντιπρόεδρο πάντα Τούρκος και 7 από τους υπουργούς Έλληνες και 3 Τούρκους, με την αναλογία 70-30% να εφαρμόζεται παντού στην Δημόσια Διοίκηση. Η Μεγάλη Βρετανία, η Ελλάδα, η Τουρκία και η Κύπρος υπέγραψαν συμφωνία εγγύησης που αναφέρει ότι το νησί δεν μπορεί να προσαρτηθεί στην Ελλάδα ή στην Τουρκία, ούτε να διαιρεθεί.

Με τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των μειονοτήτων, το νησί μπόρεσε να ξεκινήσει τη δική του ύπαρξη. Ο Μακάριος κέρδισε τις πρώτες προεδρικές εκλογές το 1960, καθιστώντας τον τον πρώτο Πρόεδρο της Δημοκρατίας του νησιού, ενώ ο Φαζίλ Κιουτσούκ(Fazıl Küçük) εξελέγη ηγέτης (και αντιπρόεδρος) της τουρκικής κοινότητας. Ωστόσο, οι συγκρούσεις δεν κόπασαν με την ανεξαρτησία, η ελληνοκυπριακή δεξιά επεδίωκε την ένωση με την Αθήνα, ενώ οι Τουρκοκύπριοι ήθελαν να διχοτομήσουν το νησί στα δύο. Έτσι ο Γρίβας συνέχισε να πολεμά. Πίστευε ότι η ανεξαρτησία ήταν μόνο το πρώτο βήμα, ενώ ο Μακάριος προσπάθησε να οικοδομήσει ένα συγκεντρωτικό κράτος αποκτώντας περισσότερη εξουσία.

Από το 1967 και μετά, οι πιθανότητες μιας διευθέτησης μέσω διαπραγματεύσεων μειώθηκαν, αφενός γιατί ο Ραούφ Ντενκτάς εκλέγεται στην τουρκική κοινότητα εκείνη τη χρονιά, ο οποίος κυβέρνησε σταθερά τους Τουρκοκύπριους μέχρι το 2005, αφετέρου γιατί στην Αθήνα οι Συνταγματάρχες καταλαμβάνουν την εξουσία εγκαθιδρύοντας την δεξιά στρατιωτική δικτατορία. Το 1971 οι Αθηναίοι συνταγματάρχες προσπάθησαν ακόμη και να συνάψουν μυστική συμφωνία με την Τουρκία για τη διχοτόμηση του νησιού μεταξύ των δύο χωρών, αλλά τελικά αυτό δεν πραγματοποιήθηκε.

Οι εντάσεις συνέχισαν να αυξάνονται έως ότου, το 1974, δεν μπορούσε πλέον να αποφευχθεί η χρήση βίας: στις 15 Ιουλίου, ο Μακάριος αποφάσισε να διαλύσει τις εξτρεμιστικές ελληνικές οργανώσεις, οι οποίες, ωστόσο, αποδείχθηκαν ισχυρότερες και, με την υποστήριξη της κυβέρνησης της Αθήνας, ανέτρεψαν τον πρόεδρο. Η νέα κυβέρνηση του Νικόλαου Σαμψών απέτυχε επίσης να εδραιωθεί στην εξουσία, και καθώς οι ελληνοτουρκικές συγκρούσεις έχουν ενταθεί, η τουρκική κυβέρνηση, υπό τον φόβο μήπως η ελληνοκυπριακή δεξιά ανερχόμενη στην εξουσία απαιτήσει την ένωση, εξαπέλυσε εισβολή για να προστατεύσει τον τουρκικό πληθυσμό. Στις 20 Ιουλίου, ο Ντενκτάς κάλεσε τουρκικά στρατεύματα στο νησί, επικαλούμενος παραβίαση της Σύμβασης της Ζυρίχης και την προστασία της τουρκικής κοινότητας. Κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής εισβολής («Επιχείρηση Ειρήνη στην Κύπρο» ή «Επιχείρηση Αττίλας»), ο τουρκικός στρατός κατέλαβε το 37% του βορρά του νησιού. Μέχρι τον Αύγουστο, είχε σχηματιστεί μια συνοριακή γραμμή (η «Πράσινη Γραμμή» ή Γραμμή Αττίλα από το ψευδώνυμο της εισβολής) που χωρίζει μέχρι και σήμερα το νησί στο μέσον. Οι Τούρκοι που ζουν στην Κύπρο κατέφυγαν

Εικόνα 102 – Η πόλη της Αμμοχώστου μετά τους τουρκικούς βομβαρδισμούς το 1974. Ο τουρκικός στρατός βομβάρδισε την Κύπρο το καλοκαίρι του 1974, αναγκάζοντας τον ελληνικό πληθυσμό να εγκαταλείψει την περιοχή.

Εικόνα 103 – Κύπρος «πόλη-φάντασμα»: Βαρόσια. Η νότια παραλιακή συνοικία της Αμμοχώστου, που κατέλαβαν οι Τούρκοι, είναι απαγορευμένη περιοχή από το καλοκαίρι του 1974. Ωστόσο, η παραλία του άνοιξε το φθινόπωρο του 2020 υπό τον έλεγχο των τουρκικών δυνάμεων κατοχής, παραβιάζοντας την ελληνοτουρκική συμφωνία κατάπαυσης του πυρός.

στα βόρεια και οι Έλληνες στο νότο ή στο εξωτερικό, έτσι ώστε το νησί, που μέχρι τότε είχε μεικτό πληθυσμό, διχοτομήθηκε σε δύο ομοιογενείς περιοχές.

Το 1975, οι Τουρκοκύπριοι ανακήρυξαν το ομοσπονδιακό τους κράτος ως Τουρκικό Ομοσπονδιακό Κράτος της Κύπρου υπό την προεδρία του Ντενκτάς, το οποίο δεν αναγνωρίστηκε επίσημα από κανένα κράτος εκτός από την Τουρκία. Στις 15 Νοεμβρίου 1983, ο Ντενκτάς ανακήρυξε την Τουρκική Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου, που έκτοτε αναγνωρίζεται μόνο από την Τουρκία και δεν είναι πλέον κράτος της Κύπρου αλλά ανεξάρτητο κράτος, αν και δεν θεωρείται κυρίαρχο από τη διεθνή διπλωματία.

Οι συνομιλίες διεύρυνσης για την Κύπρο ξεκίνησαν το 1997, ενώ η Τουρκία έτεινε όλο και περισσότερο να συμβιβαστεί (λόγω των δικών της διαπραγματεύσεων ένταξης με την ΕΕ). Αυτό έγινε επίσης αισθητό όταν ο Τούρκος Πρωθυπουργός Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν ξεκίνησε την εκστρατεία για το σχέδιο επανένωσης που είχε εκπονήσει ο Ειδικός Απεσταλμένος του ΟΗΕ για την Κύπρο, Αλβάρο ντε Σότο, τον Νοέμβριο του 2002. Από το 2003, τα γεγονότα επιταχύνθηκαν. Ο Ύπατος Αρμοστής του ΟΗΕ Κόφι Ανάν περιέγραψε το τρίτο του Σχέδιο διευθέτησης στους δύο Κύπριους ηγέτες, το οποίο θα έπρεπε να αποδεχθούν για να ολοκληρωθεί η επανένωση του νησιού. Το Σχέδιο προσπάθησε να προσαρμοστεί σε πολλά σημεία στις προηγούμενες θέσεις των δύο πλευρών. Στις 24 Απριλίου 2004 διεξήχθη δημοψήφισμα, στο οποίο το 75 τοις εκατό των Ελληνοκυπρίων ψήφισε όχι στην επανένωση του νησιού, έτσι το 65 τοις εκατό των Τούρκων, που αποτελούν το ένα τέταρτο του πληθυσμού, ψήφισαν μάταια τον τερματισμό της τριακονταετούς διχοτόμησης του νησιού.

Εικόνα 104 – Η διαιρεμένη Κύπρος. Στις 20 Ιουλίου 1974, ο τουρκικός στρατός ξεκίνησε την επιχείρηση Αττίλας, στο πλαίσιο της οποίας κατέλαβε στρατιωτικά περίπου το 40% της βόρειας Κύπρου. Μετά από αυτό, οι Έλληνες που ζούσαν εκεί κατέφυγαν προς τα νότια και η Πράσινη Γραμμή, η οποία εξακολουθεί να χωρίζει το νησί και την πρωτεύουσά του, τη Λευκωσία, καθιερώθηκε ως σύνορο.

Οι Ελληνοκύπριοι επέκριναν το Σχέδιο σε πολλά σημεία. Θεωρήθηκε ότι η τουρκική μειονότητα θα είχε μεγαλύτερη επιρροή στην άσκηση εξουσίας συγκρίσιμα με το ποσοστό της (θα υπήρχαν Έλληνες και Τούρκοι πρόεδροι εναλλάξ, με 50-50% εκπροσώπηση στο κοινοβούλιο). Επιπλέον, το Σχέδιο δεν προέβλεπε την αποχώρηση των εποίκων, όσοι είχαν εγκατασταθεί από την Τουρκία το 1974, ούτε αποζημίωση για τους Ελληνοκύπριους που εκδιώχθηκαν από τον Βορρά και στερήθηκαν την περιουσία τους, ούτε προέβλεπε την άμεση αποχώρηση των κατοχικών Τουρκικών δυνάμεων. Το τελευταίο θα πραγματοποιούνταν με μικρά μόνο βήματα, στο απαράδεκτα μεγάλο χρονικό διάστημα (18 χρόνια) σύμφωνα με τον ελληνικό πληθυσμό.

Ως αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος, ο Ντενκτάς (ο οποίος συνέχισε να απορρίπτει την επανένωση) ηττήθηκε στις τουρκοκυπριακές προεδρικές εκλογές του Απριλίου 2005. (Ο Ντενκτάς πέθανε στις 13 Ιανουαρίου 2012, σε ηλικία 88 ετών.)

Η Κυπριακή Δημοκρατία είναι μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης από την 1η Μαΐου 2004. Αυτό σημαίνει ότι η «Πράσινη Γραμμή», που είναι τα σύνορα ενός διεθνώς μη αναγνωρισμένου κράτους, έχει γίνει σύνορο της Ε.Ε. Την 1η Ιανουαρίου 2008, το ευρώ καθιερώθηκε ως κύριο νόμισμα. Ως αποτέλεσμα, το χάσμα μεταξύ του βόρειου και του νότιου τμήματος του νησιού έχει διευρυνθεί και η προοπτική επανένωσης έχει απομακρυνθεί.

28. Η έλευση στην εξουσία και η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ

Εικόνα 105 – Ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής (1907–1998) υπογράφει τη συνθήκη ένταξης της Ελλάδας στην ΕΕ στις 29 Μαΐου 1979, στο κτίριο του Ζάππειου στο κέντρο της Αθήνας. Σύμφωνα με τη συνθήκη, η χώρα γίνεται μέλος της Ένωσης από το 1981. Ο Καραμανλής ήταν Πρωθυπουργός της Ελλάδας μεταξύ 1955 και 1958, 1958 και 1961, 1961 και 1963 και 1974 και 1981 και Πρόεδρος της Δημοκρατίας μεταξύ 1980 και 1990. Είναι ο κυρίαρχος πολιτικός της περιόδου μετά τον εμφύλιο, έφυγε στο εξωτερικό επί δικτατορίας των συνταγματαρχών. Το 1974 ίδρυσε το δεξιό κόμμα της Νέας Δημοκρατίας, επικεφαλής του οποίου κέρδισε τις πρώτες εκλογές της μεταπολίτευσης.

Μετά την πτώση της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών, με δημοψήφισμα που πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 1974 υποστηρίχθηκε ως κρατική μορφή την Κοινοβουλευτική Δημοκρατία με αποτέλεσμα 70%, γεγονός που δεν προκαλεί έκπληξη, καθώς ο βασιλιάς έπαιξε με την εμπιστοσύνη του έθνους κατά τη διάρκεια της δικτατορίας. Τον Νοέμβριο του 1974 έγιναν εκλογές, στις οποίες κόμματα που εκπροσωπούσαν διαφορετικές πολιτικές απόψεις, όπως το ανασυσταθέν **Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας** ή το πρώτο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα, το **ΠΑΣΟΚ,** και η δεξιά **Νέα Δημοκρατία**, που είχαν επίσης ιδρυθεί αυτή την περίοδο, μπορούσαν να κατέβουν χωρίς περιορισμούς ή απαγορεύσεις. Τις εκλογές κέρδισε η Νέα Δημοκρατία και ο αρχηγός του κόμματος, **Κωνσταντίνος Καραμανλής**, έγινε ξανά

πρωθυπουργός της Ελλάδας μεταξύ 1974 και 1980. Ξεκίνησε η διαδικασία εδραίωσης της δημοκρατίας, το πρώτο βήμα της οποίας ήταν η υιοθέτηση ενός νέου Συντάγματος το 1975. Ο Καραμανλής απομάκρυνε τους υποστηρικτές και όσους υπηρέτησαν την στρατιωτική δικτατορία από την αστυνομία, τα πανεπιστήμια, τη διοίκηση και το δικαστικό σώμα.

Η πολιτειακή μορφή της Ελλάδας έχει γίνει Κοινοβουλευτική Δημοκρατία. Σύμφωνα με το νέο Σύνταγμα, όλοι οι Έλληνες πολίτες, ανεξαρτήτως εθνικότητας, γλώσσας, φυλής, θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων, έχουν πολιτικές ελευθερίες. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκλέγεται με την πλειοψηφία των δύο τρίτων του κοινοβουλίου με φανερή ψηφοφορία για πενταετή θητεία και μπορεί να επανεκλεγεί μία φορά. Δίνει εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον αρχηγό του κόμματος που κέρδισε τις εκλογές, εάν μπορεί να σχηματίσει κυβέρνηση πλειοψηφίας. Τα μέλη του μονοθεματικού κοινοβουλίου (300 μέλη) εκλέγονται για τέσσερα χρόνια με άμεση, καθολική και μυστική ψηφοφορία μεταξύ των Ελλήνων ψηφοφόρων άνω των 25 ετών. Το όριο για την είσοδο των πολιτικών κομμάτων στη Βουλή ορίστηκε στο 3%.

Το εκπαιδευτικό σύστημα αναδιοργανώθηκε επίσης μετά το 1974, αρχικά υπό την ηγεσία της Νέας Δημοκρατίας και στη συνέχεια τη δεκαετία του 1980 υπό τον ΠΑΣΟΚ. Το 1977, η διάρκεια της υποχρεωτικής εκπαίδευσης αυξήθηκε από έξι σε εννέα χρόνια και ενισχύθηκε η κατάρτιση σε τεχνικές και φυσικές επιστήμες. (Το εξατάξιο δημοτικό ακολουθεί η δευτεροβάθμια εκπαίδευση δύο βαθμίδων: 3 έτη γυμνασίου και μετά 3 έτη λυκείου). Στην εκπαίδευση έπρεπε να αναπληρωθεί το διάστημα υποχώρησης, με τα 2/3 του πληθυσμού να είναι ακόμα αναλφάβητοι μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ποσοστό που έπεσε κάτω από το 10% μέχρι τη δεκαετία του 1980.

Στις εκλογές του 1981 το ΠΑΣΟΚ, που δεν είχε κυβερνήσει ποτέ στο παρελθόν, με ποσοστό 48% κέρδισε 172 έδρες στο κοινοβούλιο. Η Νέα Δημοκρατία έλαβε το 36% των ψήφων και οι Κομμουνιστές το 11%. Έτσι, για πρώτη φορά στην ιστορία, το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα ήρθε στην εξουσία. Αυτή η μεγάλης κλίμακας νίκη οφειλόταν κυρίως στις έντονες ρητορικές προεκλογικές ομιλίες και στο φαινομενικά ριζοσπαστικό πρόγραμμα του

Εικόνα 106 – Ο Ανδρέας Παπανδρέου (1919–1996) μετά τις εκλογές του 1981. Πρωθυπουργός της Ελλάδας, από τη δεκαετία του 1970 μέχρι τον θάνατό του, ένα από τα καθοριστικά πρόσωπα της ελληνικής εσωτερικής πολιτικής. Αφού τελείωσε τις πανεπιστημιακές του σπουδές, κατέφυγε στις Ηνωμένες Πολιτείες κατά τη διάρκεια της δικτατορίας Μεταξά, όπου δίδαξε οικονομικά στο Πανεπιστήμιο του Μπέρκλεϋ, στη συνέχεια επέστρεψε στην Ελλάδα το 1961 και από το 1964 ήταν βουλευτής και στη συνέχεια υπουργός Οικονομίας στην κυβέρνηση με επικεφαλής τον πατέρα του. Φυλακίστηκε κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής δικτατορίας του 1967, αλλά αφέθηκε ελεύθερος υπό την πίεση της αμερικανικής κυβέρνησης. Έφυγε για τις ΗΠΑ, όπου ίδρυσε το Πανελλήνιο Κίνημα Αντίστασης (ΠΑΚ), για να πολεμήσει ενάντια στην ελληνική δικτατορία. Το 1974, μετά την πτώση της χούντας, επέστρεψε στην Ελλάδα, όπου ίδρυσε το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (ΠΑΣΟΚ), επικεφαλής του οποίου διατέλεσε πρωθυπουργός της χώρας μεταξύ 1981 και 1989.

αρχηγού του κόμματος **Ανδρέα Παπανδρέου**. Ταυτόχρονα, το κόμμα απευθυνόταν σε νέα στρώματα της κοινωνίας και υποστηρικτές του ήταν εκπρόσωποι των μεσαίων στρωμάτων: μικρομεσαίοι επιχειρηματίες, έμποροι και διανοούμενοι. Ομάδες που είχαν νιώσει περισσότερο την επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσής τους. Έτσι, το σύνθημα του Παπανδρέου που υπόσχεται αλλαγή έκανε το κόμμα ελκυστικό. «Η Ελλάδα ανήκει στους Έλληνες!» Το πολιτικό πρόγραμμα πίσω από το προεκλογικό σύνθημα περιείχε ολοκληρωμένες μεταρρυθμίσεις, οι οποίες αντικατοπτρίστηκαν καλά στο προεκλογικό σύνθημα: Αλλαγή!. Τα σημαντικότερα στοιχεία του οικονομικού του προγράμματος ήταν η ανάληψη της παραγωγής και των δημοσίων προμηθειών από ελληνικά χέρια, καθώς και η εξάρτηση από την οικονομική αυτάρκεια, δηλαδή ήθελε να εφαρμόσει ένα αναπτυξιακό μοντέλο που να χρησιμοποιεί εγχώριους πόρους. Στην εξωτερική του πολιτική επεδίωκε να μειώσει την αμερικανική επιρροή εξαλείφοντας τις βάσεις στη χώρα, εγκαταλείποντας το ΝΑΤΟ και λαμβάνοντας σταθερή θέση στο Κυπριακό. Ήθελε να αποδεσμευτεί από τον δυτικό προσανατολισμό, βάζοντας την ουδετερότητα στο προσκήνιο, εκπροσωπώντας έντονα τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα. Για πρώτη φορά ήρθε στο προσκήνιο η προστασία των εθνικών συμφερόντων έναντι της Τουρκίας.

Στην εσωτερική και οικονομική πολιτική του, το ΠΑΣΟΚ στόχευε στον «εκδημοκρατισμό» της εξουσίας, στην «κοινωνικοποίηση» της οικονομίας, στην ανάπτυξη των μεταφορών, στη βελτίωση της ιατρικής περίθαλψης και, ως εκ τούτου, στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και του βιοτικού επιπέδου γενικότερα. Ωστόσο, αυτοί οι στόχοι και οι στόχοι της εξωτερικής πολιτικής δεν ήταν τόσο εύκολο να επιτευχθούν, καθώς η προσχώρηση στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα που υπογράφηκε το 1981 συνεπαγόταν επίσης υποχρεώσεις.

Ο Παπανδρέου έκανε μια προσπάθεια να «ενώσει το έθνος», επιλύοντας τις αντιθέσεις που δημιουργήθηκαν από τον εμφύλιο πόλεμο. Αποκατέστησε τους συμμετέχοντες στην Εθνική Αντίσταση κατά των Γερμανών, αναγνώρισε τον πατριωτισμό τους, τον Ιανουάριο του 1983 εξέδωσε γενική αμνηστία στους αριστερούς ή στους απογόνους τους που αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου και τους επέτρεψε να επιστρέψουν στην πατρίδα τους. Εκτός από τη νομική αναγνώριση, ήταν σημαντικό να παρέχεται το απαραίτητο οικονομικό υπόβαθρο για την επανένταξή τους. (Στην περίπτωση της Ουγγαρίας, το 1984 υπογράφηκε η Ουγγρο-ελληνική Συμφωνία Κοινωνικής Ασφάλισης, η οποία διευθέτησε το συνταξιοδοτικό ζήτημα των Ελλήνων μεταναστών που επέστρεψαν στην Ελλάδα.)

Η νέα εξουσία κατήργησε οριστικά το μητρώο αριστερών πολιτών που εισήχθη επί δικτατορίας Μεταξά και την παρακολούθηση από την αστυνομία «ύποπτων» ατόμων. Κατήργησε τη δήλωση πίστης που απαιτούνταν μέχρι τότε για την πρόσληψη και απασχόληση κρατικών υπαλλήλων, στην οποία οι υποψήφιοι υπάλληλοι έπρεπε να δηλώσουν ότι δεν είχαν επαφή με το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας. Αυτό είχε επίσης σοβαρές συνέπειες στον αριθμό των δημοσίων υπαλλήλων: άρχισαν μαζικά τις προσλήψεις αριστερών που συμπεριλαμβάνονταν στην πρώην μαύρη λίστα, αλλά δεν απέλυσαν τόσα άτομα όσα είχαν προσλάβει, αυξάνοντας έτσι σημαντικά τον αριθμό των δημοσίων υπαλλήλων. Αυτό ήταν

ένα σοβαρό πρόβλημα στις αρχές της δεκαετίας του 2000, γι' αυτό και ένα από τα αιτήματα της ΕΕ ήταν να «εξορθολογιστεί» ο αριθμός των εργαζομένων, δηλαδή οι απολύσεις, εξαιτίας των οποίων έπεσαν αρκετές ελληνικές κυβερνήσεις μεταξύ 2009 και 2012.

Το όνομα του Παπανδρέου συνδέθηκε επίσης με τη νομιμοποίηση του πολιτικού γάμου και του διαζυγίου. (Αυτό αποτέλεσε σε μεγάλο μέρος της Ευρώπης ξεχωριστό κεφάλαιο στον «πολιτιστικό αγώνα» στα τέλη του 19ου αιώνα, όταν ο διαχωρισμός κράτους και εκκλησίας ολοκληρώθηκε ταυτόχρονα με τη συγκρότηση του σύγχρονου κράτους.) Στην Ελλάδα, όμως, ο ρόλος της Ορθοδοξίας - και ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών - ήταν τόσο ισχυρός που μόνο τον 21ο αιώνα πραγματοποιήθηκε ο διαχωρισμός (εκκοσμίκευση) σε όλους τους τομείς.

Εν μέρει ως αποτέλεσμα των πανεπιστημιακών διαμαρτυριών κατά της δικτατορίας το 1973 και εν μέρει ως αποτέλεσμα παρόμοιων διαδικασιών στη Δυτική Ευρώπη, ο Παπανδρέου διεύρυνε την αυτονομία των πανεπιστημίων. Στη συνέχεια, ιδρύθηκαν πανεπιστημιακές συνοικίες - πανεπιστημιουπόλεις - σε πολλά σημεία, στον χώρο των οποίων μπορεί να εισέλθει η αστυνομία μόνο με την άδεια των πρυτανικών αρχών.

Σύμφωνα με τον πρωθυπουργό, επετεύχθη η « εθνική συμφιλίωση», η οποία τελικά επέλυσε τους εθνικούς διαχωρισμούς του 1916 και του 1949, ενώνοντας ξανά το έθνος ανεξαρτήτως πολιτικών πεποιθήσεων. Ταυτόχρονα, στα μέσα της δεκαετίας του 1980, η οικονομική κατάσταση δεν έχει βελτιωθεί καθόλου, αντιθέτως έχει επιδεινωθεί με την αύξηση του ήδη προβληματικού ελλείμματος της γενικής κυβέρνησης. Το χρέος της χώρας αυξήθηκε από το γεγονός ότι ο Παπανδρέου, τηρώντας τις προεκλογικές του υποσχέσεις, αύξησε το βιοτικό επίπεδο (αυξάνοντας τους κατώτατους μισθούς, τις κοινωνικές παροχές, τις συντάξεις) ενώ δεν διέθετε τα απαραίτητα κρατικά έσοδα. Έτσι, ήρθε αμέσως αντιμέτωπος με τις προηγούμενες υποσχέσεις του και αναγκάστηκε να λάβει μέτρα λιτότητας.

Επιπλέον, τα σκάνδαλα (διαζύγιο και νέος γάμος Παπανδρέου, υποθέσεις διαφθοράς) έχουν πλήξει πολύ τη δημοτικότητα του ΠΑΣΟΚ, κάτι που αποτυπώθηκε και στα εκλογικά αποτελέσματα, καθώς τις εκλογές του 1989 κέρδισε η Νέα Δημοκρατία από το ΠΑΣΟΚ. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι η Νέα Δημοκρατία ήρθε στην εξουσία μέσω του **Κωνσταντίνου Μητσοτάκη**, η κυβέρνησή του δεν έγινε δημοφιλής κατά τα τρία χρόνια της πρωθυπουργίας του, κυρίως λόγω των μέτρων λιτότητας που έλαβε για να συμμορφωθεί με την ΕΟΚ. Ως εκ τούτου, τις εκλογές του 1993 δεν τις κέρδισε ουσιαστικά το ΠΑΣΟΚ, αλλά τις έχασε η Νέα Δημοκρατία.

Η συνεχής διακυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ μεταξύ 1981 και 2004 (με εξαίρεση τη περίοδο που ηγήθηκε η Νέα Δημοκρατία μεταξύ 1989 και 1993) έφερε όλο και περισσότερες οικονομικές και εσωτερικές πολιτικές δυσκολίες, τις οποίες το κόμμα είχε (τουλάχιστον φαινομενικά) καταφέρει να επιλύσει προς το παρόν. Ωστόσο, κατά τη μακρόχρονη διακυβέρνησή του, η υποστήριξή του μειώνεται σταθερά, καθιστώντας τις εκλογές του 2004 δυσοίωνες. Η περίοδος από τη δεκαετία του 1990 έφερε επίσης νέες προκλήσεις για την εξωτερική πολιτική.

Το αίσθημα ασφάλειας του λαού έχει επηρεαστεί όχι μόνο από την οικονομική κατάσταση, αλλά και από το σύστημα σχέσεων με την Τουρκία και την ανεξάρτητη Δημοκρατία της Μακεδονίας, καθώς επίσης και το μεταναστευτικό, το οποίο έχει εκμεταλλευτεί επανειλημ-

Εικόνα 107 – Ντόπιοι μουσουλμάνοι σε καφενείο κοντά στην πόλη της Ξάνθης στη Δυτική Θράκη. Σύμφωνα με τις εξαιρούμενες κατηγορες της Σύμβασης της Λωζάνης του 1923 για την Ανταλλαγή Πληθυσμών, στους Μουσουλμάνους που κατοικούσαν στην επικράτεια της Δυτικής Θράκης, περίπου 100.000 άτομα, επετράπη να παραμείνουν στις κατοικίες τους. Οι περισσότεροι από αυτούς εξακολουθούν να μιλούν τα τουρκικά ως μητρική τους γλώσσα, αλλά στην περιοχή ζουν επίσης 30.000 Πομάκοι (βουλγαρόφωνοι) και 20.000 Μουσουλμάνοι Τσιγγάνοι.

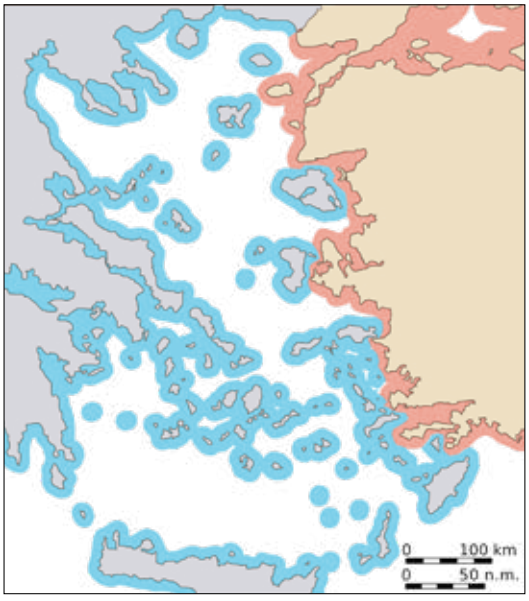

Εικόνα 108 – Ελληνικά και Τουρκικά χωρικά ύδατα 6 ναυτικών μιλίων. Η κατάσταση σύμφωνα με τους ισχύοντες κανονισμούς: Τα ελληνικά χωρικά ύδατα επισημαίνονται με μπλε και τα τουρκικά χωρικά ύδατα με κόκκινο. Οι σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών έγιναν πραγματικά τεταμένες μετά το 1974, μετά την Κυπριακή κρίση. Από εκεί και πέρα η Τουρκία δεν αναγνώριζε σε όλες τις περιπτώσεις τον εναέριο χώρο και τα χωρικά ύδατα του Αιγαίου. Η κατάσταση περιπλέκεται από το γεγονός ότι το όριο του εναέριου χώρου ορίζεται ως 10 μίλια, επομένως δεν συμπίπτει με το θαλάσσιο όριο.

μένα η ελληνική κυβέρνηση, μεταθέτοντας την προσοχή από τις εσωτερικές και οικονομικές δυσκολίες στα εξωτερικά ζητήματα (και την „προστασία" του ελληνικού έθνους).

29. «Εθνική Εξωτερική Πολιτική» στο γύρισμα της χιλιετίας

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, η ελληνική εξωτερική πολιτική επιδιώκει ολοένα και περισσότερο να υπερασπιστεί τα εθνικά συμφέροντα, συχνά αντίθετα με τις κατευθυντήριες γραμμές της ΕΕ. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο οι σχέσεις με τα κράτη που βρίσκονται σε άμεση γειτνίαση έχουν γίνει σημαντικές, αλλά δεν είναι πάντα ισορροπημένες μέχρι και σήμερα. Από τις διμερείς σχέσεις, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις είναι εχθρικές για το μεγαλύτερο διάστημα. Πέραν της κατάστασης της ελληνικής και της τουρκικής μειονότητας μεταξύ των δύο χωρών, καθώς και του Κυπριακού, οι διαφωνίες κυριαρχίας του Αιγαίου επισκιάζουν τις σχέσεις μεταξύ Αθήνας και Άγκυρας.

Το ζήτημα των μειονοτήτων είναι μόνο εν μέρει δύσκολο, καθώς στη δεκαετία του 1950 (όταν κάνουν την εμφάνισή τους οι ελληνοτουρκικές συγκρούσεις στην Κύπρο), οι Έλληνες που ζούσαν ακόμη στην τουρκική επικράτεια εκδιώχθηκαν συστηματικά από τα σπίτια τους, αφήνοντας την Κωνσταντινούπολη (και τα νησιά Ίμβρο και Τένεδο) χωρίς Ελληνικούς πληθυσμούς. Η Άγκυρα, από την άλλη, αναφέρεται τακτικά στα δικαιώματα των Τούρκων που ζουν στην Ελλάδα, απαιτώντας από την Αθήνα να αναγνωρίσει τη γλώσσα και τα μειονοτικά δικαιώματα των Τούρκων.

Η Ελλάδα αρνείται να το κάνει, καθώς δεν αναγνωρίζει καμία εθνική μειονότητα στο έδαφός της, παρά μόνο θρησκευτική (τη μουσουλμανική).

Εκτός από το θέμα των μειονοτήτων, τα συνοριακά προβλήματα επισκιάζουν και τις σχέσεις των δύο χωρών. Οι ελληνοτουρκικές συνοριακές συγκρούσεις εντοπίζονται σε τρεις βασικούς τομείς, αλλά συνδέονται στενά μεταξύ τους. Αυτό περιλαμβάνει το ζήτημα της υπαγωγής της υφαλοκρηπίδας (που είναι σημαντικό ζήτημα λόγω της εξόρυξης των ορυκτών πόρων του βυθού)· το θέμα των χωρικών υδάτων, δηλαδή η έκταση των συνόρων μιας χώρας στη θάλασσα· και το ζήτημα του εθνικού εναέριου χώρου, δηλαδή πού βρίσκονται στον αέρα τα σύνορα μεταξύ των δύο χωρών.

Οι διαφωνίες για την υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου ξεκίνησαν μόλις τη δεκαετία του 1970, όταν βρέθηκε πετρέλαιο κάτω από το Αιγαίο. Τότε έγινε ξαφνικά σημαντικό το ερώτημα σε ποιον ανήκει αυτός ο ορυκτός πλούτος, πού ανήκει δηλαδή αυτή η περιοχή. Η τουρκική κυβέρνηση έχει ερμηνεύσει το Ανατολικό Αιγαίο ως φυσική προέκταση της Μικράς Ασίας, έτσι ώστε η τουρκική (ασιατική) υφαλοκρηπίδα να εκτείνεται μέχρι το μέσο του Αιγαίου. Αυτό θεωρείται απαράδεκτο για την Αθήνα, καθώς θα έβαζε όλα τα ελληνικά νησιά του ανατολικού Αιγαίου υπό μια τουρκική υφαλοκρηπίδα. Το γεγονός ότι τα δύο μέρη δεν συμφωνούν στην οριοθέτηση των χωρικών υδάτων και του εθνικού εναέριου χώρου δυσχεραίνει περεταίρω την επίλυση του ζητήματος. Η κατάσταση δεν έχει ξεκαθαρίσει έκτοτε και το γεγονός ότι αρκετά σημαντικά κοιτάσματα φυσικού αερίου ανακαλύφθηκαν στην ανατολική Μεσόγειο τη δεκαετία του 2010, επανέφερε τις υπάρχουσες αντιθέσεις στην επιφάνεια. (Τον Αύγουστο του 2020, η Αθήνα και το Κάιρο υπέγραψαν συμφωνία για τη δημιουργία κοινής Αποκλειστικής Οικονομικής Ζώνης σύμφωνα με την οποία μπορούν να προχωρήσουν στην από κοινού εξόρυξη κοιτασμάτων. Αυτό ακυρώνει παρόμοια συμφωνία που είχε υπογράψει προηγουμένως

Εικόνα 109 – Ελληνοτουρκικό επεισόδιο στο Αιγαίο Πέλαγος: Τουρκικά πολεμικά πλοία συνοδεύουν το σεισμογραφικό τουρκικό σκάφος. Την περίοδο από τις 10 Αυγούστου έως τα μέσα Σεπτεμβρίου 2020, το τουρκικό πλοίο Oruç Reis διεξήγαγε έρευνα σε ύδατα που ανήκουν στην ελληνική οικονομική ζώνη, κατά την οποία αναζήτησε κοιτάσματα φυσικού αερίου. Με αυτό, η τουρκική κυβέρνηση αμφισβήτησε την έκταση της ελληνικής υφαλοκρηπίδας.

Εικόνα 110 – Η διαδήλωση της 14ης Φεβρουαρίου 1992 στη Θεσσαλονίκη, όταν εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι (σύμφωνα με ορισμένες εκτιμήσεις, περίπου 1 εκατομμύριο) βγήκαν στους δρόμους με το σύνθημα « Η Μακεδονία είναι Ελληνική », διαμαρτυρόμενοι για τη χρήση του ονόματος της Δημοκρατίας της Μακεδονίας, που ανακηρύχθηκε μετά τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας

η Τουρκία και η Λιβύη. Η Άγκυρα απάντησε πραγματοποιώντας έρευνες στα ελληνικά ύδατα μεταξύ των νησιών του Καστελόριζου και της Ρόδου, καθώς και στη βόρεια ακτή της Κύπρου, ανεβάζοντας το επίπεδο της σύγκρουσης μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας σε σχεδόν πολεμικό επίπεδο.)

Το πρόβλημα του ορισμού της παράκτιας θάλασσας (χωρικά ύδατα) προκαλεί επίσης εντάσεις μεταξύ των δύο χωρών. Τα χωρικά ύδατα είναι μια παράκτια ζώνη που ανήκει στην επικράτεια ενός δεδομένου κράτους, η οποία εκτείνεται μέχρι τα εδαφικά σύνορα του κράτους. Η ζώνη αυτή, γενικά αναγνωρισμένη από το διεθνές δίκαιο, εκτείνεται έως και 12 ναυτικά μίλια. Ωστόσο, στην περίπτωση της Ελλάδας έχει οριστεί στα 6 ναυτικά μίλια από το 1936, λόγω της ειδικής κατάστασης που οφείλεται στα πολλά νησιά, και αυτό ισχύει επίσημα μέχρι και σήμερα. Η εδαφική διαμάχη και σε αυτή την υπόθεση ξεκίνησε το 1973 με την εμφάνιση του Κυπριακού και την ανακοίνωση των εδαφικών διεκδικήσεων από μέρους της Τουρκίας. Όταν η τουρκική κυβέρνηση θέλησε να ελέγξει το όριο της υφαλοκρηπίδας σχεδιάζοντας μια διαχωριστική γραμμή, η Ελλάδα άρχισε να αντιμετωπίζει την ιδέα της διεύρυνσης των χωρικών της υδάτων στα διεθνώς συμφωνημένα 12 ναυτικά μίλια. Με αυτόν τον τρόπο, προσπάθησε να περιορίσει τις τουρκικές απαιτήσεις στο Αιγαίο.

Παρά την ελληνική εισήγηση, ακόμη και η ελληνική κυβέρνηση δεν έχει πάρει στα σοβαρά (και δεν αναμένεται να πάρει στα σοβαρά) την ιδέα της επέκτασης των χωρικών υδάτων, αλλά το θέμα μπορεί να παίξει πιο σοβαρό ρόλο στο ευρύτερο πλαίσιο των συνόρων του Αιγαίου: τον ορισμό του εθνικού εναέριου χώρου. Ο ελληνικός εθνικός εναέριος χώρος πάνω από το Αιγαίο Πέλαγος δεν συμπίπτει (σχεδόν μοναδικά) με το όριο της παράκτιας θάλασσας (χωρικά ύδατα) κάτω από αυτό. Το όριο του εθνικού εναέριου χώρου ορίστηκε το 1931 (για αστυνομικό έλεγχο) στα 10 ναυτικά μίλια. Αυτό επιβεβαιώθηκε το 1958 στη Γενεύη, όπου η Τουρκία το δέχτηκε χωρίς επιφυλάξεις. Ωστόσο, το 1974 (αμέσως μετά τα γεγονότα στην Κύπρο) η Άγκυρα αμφισβήτησε αυτή τη γραμμή. Έκτοτε, παραβιάζει συστηματικά και συνεχώς τον ελληνικό εθνικό εναέριο χώρο, αλλά στις περισσότερες περιπτώσεις μόνο στην αχαρτογράφητη εμβέλεια των 6 έως 10 μιλίων.

Η Τουρκία θέλει να διασφαλίσει ότι ο ελληνικός εναέριος χώρος θα περιορίζεται στα όρια των 6 ναυτικών μιλίων των χωρικών υδάτων, δηλαδή δεν θα εκτείνεται πάνω από τα διεθνή ύδατα.

Η συζήτηση μεταξύ των δύο χωρών είναι ακόμη και σήμερα έντονη, και επιδεινώνεται από την κατάσταση του μεταναστευτικού ζητήματος των τελευταίων δύο δεκαετιών, καθώς σημαντικό ποσοστό μεταναστών έρχεται στην Ελλάδα από την Τουρκία. Το γεγονός ότι η Τουρκία δεν είναι πολύ πρόθυμη να συμβιβαστεί σε προσφυγικά ή εδαφικά ζητήματα καθιστά πολύ δύσκολη την επίλυση τυχόν επίμαχων ζητημάτων. Επιπλέον, το καλοκαίρι του 2020, ο Τούρκος πρόεδρος ανακοίνωσε την κήρυξη του καθεδρικού ναού της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη ως τζαμί, γεγονός που προκάλεσε σφοδρές διαμαρτυρίες στην Ελλάδα, καθώς η Εκκλησία της Αγίας Σοφίας εξακολουθεί να τιμάται ως ιερός χώρος της Ορθοδοξίας.

Η άλλη μεγάλη πρόκληση της εξωτερικής πολιτικής της αλλαγής της χιλιετίας ξεκίνησε με τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας και τον σχηματισμό ενός ανεξάρτητου μακεδονικού κράτους. Το πρώτο πρόβλημα προκαλείται από το ίδιο το όνομα, η ονομασία Μακεδονία, γιατί σύμφωνα με τους Έλληνες η Μακεδονία είναι μια βόρεια περιοχή της Ελλάδας με κέντρο τη Θεσσαλονίκη. (Η μεταγραφή του γράμματος «c» στα ουγγρικά είναι κατάλληλη για να διακρίνει τη χώρα που κατοικείται σήμερα κατά πλειοψηφία από Σλάβους από την αυτοκρατορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου και τη βόρεια περιοχή της Ελλάδας.)

Εικόνα 111 – Η Συμφωνία των Πρεσπών, 12 Ιουνίου 2018. Ο Έλληνας Πρωθυπουργός Αλέξης Τσίπρας (2015-2019) και ο πρωθυπουργός της ΠΓΔΜ Ζόραν Ζάεφ διευθέτησαν την 27χρονη διαφωνία του ονόματος στον οικισμό των Ψαράδων στις όχθες της λίμνης Πρέσπας. Τα εμπόδια για την ένταξη του κράτους σε διεθνείς οργανισμούς, εφεξής γνωστή ως Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας, αφαιρέθηκαν. Ο Τσίπρας κέρδισε τις εκλογές του 2015 ως επικεφαλής του Συνασπισμού της Ριζοσπαστικής Αριστεράς (ΣΥΡΙΖΑ), που ιδρύθηκε το 2004.

Έτσι, το όνομα είναι ήδη κατειλημμένο, και το πρόσφατα ανεξάρτητο κράτος δεν μπορούσε να το χρησιμοποιήσει. Η κύρια ένσταση της Αθήνας ήταν ότι δεν μπορούσε να οικειοποιηθεί το όνομα μιας περιοχής της Ελλάδας στο νοτιοσλαβικό κράτος και να καθιερώσει το έθνος της ως απόγονο των αρχαίων Μακεδόνων. Επιπλέον, η ελληνική θέση δεν αναγνωρίζει την ύπαρξη ενός τέτοιου σλαβικού έθνους. Η σοβαρότητα της κατάστασης φαίνεται από το γεγονός ότι τον Φεβρουάριο του 1994 η Ελλάδα κήρυξε μερικό εμπάργκο στη Μακεδονία (το οποίο δεν κάλυπτε μόνο τρόφιμα και φάρμακα) μέχρι το φθινόπωρο του 1995 για να την αναγκάσει να υποχωρήσει.

Το άλλο αίτημα της Αθήνας κατά των Σκοπίων ήταν να αφαιρεθεί το αστέρι της Βεργίνας από τη σημαία της ΠΓΔΜ, που ήταν σύμβολο της μακεδονικής αυτοκρατορίας του Μεγάλου Αλεξάνδρου. (Πρόκειται για ένα στυλιζαρισμένο ηλιακό δίσκο 16 κλάδων που ήταν σύμβολο της αρχαίας μακεδονικής δυναστείας και χρησιμοποιείται τώρα ως σύμβολο από τη βόρεια Ελλάδα.) Τελικά, οι δύο πλευρές κατέληξαν σε συμβιβασμό: τα Σκόπια εγκατέλειψαν τη χρήση του αστεριού της Βεργίνας, αντικαθιστώντας το με ένα στιλιζαρισμένο ήλιο 8 κλάδων στη μέση της ήδη κόκκινης σημαίας. Σύμφωνα με την Ενδιάμεση Συμφωνία που υπογράφηκε στη Νέα Υόρκη τον Σεπτέμβριο του 1995, τα Σκόπια υποσχέθηκαν να μην βλάψουν τα ελληνικά συμφέροντα, ενώ η Αθήνα δεν απέκλεισε την ένταξη της ΠΓΔΜ σε διεθνείς οργανισμούς. Στη συνέχεια, η συζήτηση για τη χρήση του ονόματος επισκίαζε μόνο τη σχέση μεταξύ των δύο χωρών (και εθνών).

Δεν βοήθησε στην προσέγγιση των δύο κρατών το γεγονός ότι η κυβέρνηση της ΠΓΔΜ ανακοίνωσε το «Σκόπια 2014 Project» το 2010, στο πνεύμα του οποίου διακόσμησαν το κέντρο της πόλης σε ιστορικό ύφος. Ανεγέρθηκαν νέα δημόσια κτίρια (Υπουργείο Εξωτερικών, Αρχαιολογικό Μουσείο, Μουσείο Μακεδονικού Πολέμου κ.λπ.) με αρχαία μακεδονική διακόσμηση και μοτίβα, δημόσια γλυπτά από το ένδοξο «μακεδονικό παρελθόν» και ένα χάλκινο άγαλμα του Μεγάλου Αλεξάνδρου ύψους 22 μέτρων με βάθρο ένα μαρμάρινο σιντριβάνι. (Η Ελλάδα διαμαρτυρήθηκε και για το τελευταίο, καθώς για τους Έλληνες το «άγαλμα του Μεγάλου Αλεξάνδρου» βρίσκεται στην παραλιακή λεωφόρο της Θεσσαλονίκης, το οποίο, ωστόσο, είναι μικρότερου μεγέθους)

Η συζήτηση ολοκληρώθηκε στις 17 Ιουνίου 2018. Σύμφωνα με τη Συμφωνία των Πρεσπών, που υπέγραψαν οι πρωθυπουργοί της ΠΓΔΜ και της Ελλάδας, Ζόραν Ζάεφ και Αλέξης Τσίπρας, η χώρα μετονομάστηκε από τότε σε Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας. Τέθηκε επίσημα σε ισχύ μετά την επικύρωσή του και από τα δύο κοινοβούλια. Μετά την επίλυση της διαφοράς για το όνομα, τα Σκόπια έγιναν μέλος του ΝΑΤΟ τον Μάρτιο του 2020, αλλά το ελληνικό κοινό εξακολουθεί να μην αποδέχεται το νέο όνομα της χώρας.

Συνοπτικά, οι δυσκολίες στην εξωτερική πολιτική αυξήθηκαν με την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων: το αλβανικό καθεστώς έστειλε εκατοντάδες χιλιάδες Αλβανούς ως μετανάστες εργάτες στην Ελλάδα και η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας συνοδεύτηκε από την ίδρυση του αυτοαποκαλούμενου κράτους της Δημοκρατίας της Μακεδονίας, με το οποίο η Αθήνα είχε μια σοβαρή διπλωματική συζήτηση για δεκαετίες. Επιπλέον, με την ενίσχυση της Τουρκίας μέχρι το τέλος της χιλιετίας, οι ελληνοτουρκικές διαφορές

Εικόνα 112 – Η γέφυρα Ρίου–Αντιρρίου. Μεταξύ 1997 και 2004 κατασκευάστηκε η γέφυρα μήκους 2,5 χιλιομέτρων, που συνδέει τη χερσόνησο της Πελοποννήσου με τη Στερεά Ελλάδα βόρεια της Πάτρας, με κόστος 800 εκατ. ευρώ. Πριν από τους Ολυμπιακούς Αγώνες έγιναν αμέτρητες επενδύσεις υποδομής (π.χ. το διεθνές αεροδρόμιο Ελευθέριος Βενιζέλος, η περιφερειακή οδός Αθηνών με κατεύθυνση προς Κόρινθο, δύο νέες γραμμές μετρό και 24 χιλιόμετρα γραμμές τραμ στην πρωτεύουσα).

που υπήρχαν από το 1974 έχουν ενταθεί. Ωστόσο, εκτός από την εξωτερική πολιτική, υπήρξαν και εσωτερικές και οικονομικές δυσκολίες, κυρίως λόγω της μετανάστευσης και των μέτρων λιτότητας.

30. Οι νέες προκλήσεις της χιλιετίας

Στις αρχές του 21ου αιώνα, η Ελλάδα είχε να αντιμετωπίσει νέες, αλλά ακόμη πιο σοβαρές, προκλήσεις που δεν είχε ακόμη καταφέρει να ανταποκριθεί ικανοποιητικά. Ένα από τα πιο πιεστικά ζητήματα σχετίζεται με το προσφυγικό, εξαιτίας του οποίου η χώρα γνωρίζει ραγδαία πληθυσμιακή αύξηση από τη δεκαετία του 1990.

Το θέμα της μετανάστευσης είναι πολύπλοκο στην Ελλάδα για διάφορους λόγους. Αφενός, η ύπαρξη εθνικών μειονοτήτων στη χώρα δεν αναγνωρίζεται ακόμη μέχρι και σήμερα, οπότε μέχρι τη δεκαετία του 1980 ο πληθυσμός της ήταν αμιγώς ελληνικός, τουλάχιστον επίσημα. Αν και εξακολουθούν να ζουν σήμερα Μακεδόνες, Τούρκοι, Βλάχοι και Πομάκοι στο βορρά. Ακριβείς στατιστικές για τον αριθμό των μη Ελλήνων δεν έχουν πραγματοποιηθεί, μόνο για τους μουσουλμάνους υπάρχουν καταγραφές (σύμφωνα με τη θρησκεία τους, υπολογίζονται σε περίπου 120.000 άτομα).

Από την άλλη, μέχρι πρόσφατα, δεν υπήρχε μαζική εισροή μη Ελλήνων στην Ελλάδα.

Εικόνα 113 – Το κέρμα των 2 ευρώ που εκδόθηκε για τους Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας 2004 με την εικόνα του δισκοβόλου.

Οι νέες προκλήσεις στο μεταναστευτικό μπορούν επομένως να εξηγηθούν και από το γεγονός ότι μέχρι τη δεκαετία του 1980 γίνεται λόγος μόνο για τη μετανάστευση των Ελλήνων στο εξωτερικό, ενώ η Ελλάδα μετατράπηκε σε χώρα προορισμού μετά την ένταξή της στην ΕΕ. Η λαθρομετανάστευση γίνεται ευρέως διαδεδομένη από τη δεκαετία του 1990 ως αποτέλεσμα της διάλυσης της Σοβιετικής Ένωσης και της κατάρρευσης της αλβανικής δικτατορίας. Η αλβανική μετανάστευση αυξήθηκε περαιτέρω λόγω του πολέμου του Κοσσυφοπεδίου το 1999. Οι μεταναστευτικές ροές δεν έχουν εκλείψει

Γράφημα 1: Εξέλιξη του ποσοστού (%) ανεργίας κατά μήνα, Οκτώβριος 2004 – 2020

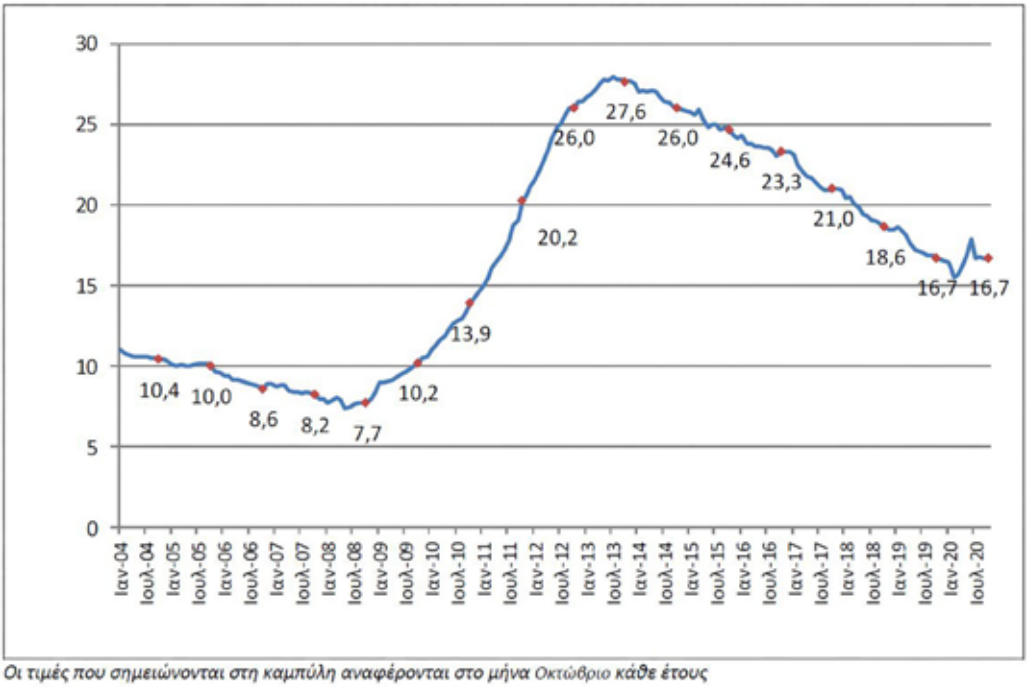

Οι τιμές που σημειώνονται στη καμπύλη αναφέρονται στο μήνα Οκτώβριο κάθε έτους

Διάγραμμα 114 – Διάγραμμα: Η εξέλιξη της ανεργίας στην Ελλάδα μεταξύ Ιανουαρίου 2004 και Ιουλίου 2020, με τα δεδομένα να μετρώνται κάθε έξι μήνες (Ιανουάριος και Ιούλιος). Η παγκόσμια κρίση έπληξε σκληρά την Ελλάδα, όπως φαίνεται στο διάγραμμα: μεταξύ 2009 και 2014, το ποσοστό ανεργίας αυξήθηκε σχεδόν 3,5 φορές, ξεπερνώντας το 27%. Αυτό οδήγησε σε μια σοβαρή εσωτερική πολιτική κρίση και στην ενίσχυση της ακροδεξιάς.

τον 21ο αιώνα, αντιθέτως μάλιστα αυξάνονται με μεγαλύτερα ποσοστά. Ωστόσο, η κατεύθυνσή τους έχει αλλάξει, καθώς πυροδοτήθηκαν από τον υπερπληθυσμό και τις πολεμικές συγκρούσεις στη Μέση Ανατολή (Ιράκ, Λιβύη, Συρία). Μέχρι τον 21ο αιώνα, οι μη Έλληνες μετανάστες αριθμούν τουλάχιστον 1 εκατομμύριο, εξαλείφοντας τη σχετική θρησκευτική και εθνική ομοιογένεια της κοινωνίας. (Οι περισσότεροι από αυτούς προσπαθούν να ευδοκιμήσουν σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη.)

Παρά τα προβλήματα, η είσοδος στον 21ο αιώνα πραγματοποιείται με ένα εθνικό γεγονός: τους Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας το 2004. Περισσότεροι από 10.000 αθλητές από 201 έθνη συμμετείχαν στους Ολυμπιακούς Αγώνες. Σχεδόν τόσες χώρες εκπροσωπήθηκαν όσοι και οι αγωνιζόμενοι στους πρώτους σύγχρονους Ολυμπιακούς Αγώνες στην Αθήνα το 1896. Ως προς τις αναλογίες, οι κατασκευές έφεραν επίσης τουλάχιστον τόσες αλλαγές όσες αυτές του τέλους του 19ου αιώνα, σε μια πόλη τότε περίπου 120.000 κατοίκων. Ωστόσο, σημαντικό μέρος των επενδύσεων δεν απέδωσε, επιδεινώνοντας περαιτέρω την οικονομική κρίση.

Το 2008, η παγκόσμια οικονομική κρίση στις Ηνωμένες Πολιτείες έπληξε σκληρά την Ελλάδα, προκαλώντας χρόνια κακουχιών. Η ελληνική κυβέρνηση είχε επίσης προβλήματα με την αποπληρωμή μεγάλων δανείων που είχαν συναφθεί νωρίτερα καθώς η οικονομία βυθίστηκε σε ύφεση (η εγχώρια παραγωγή μειώθηκε). Η ανεργία αυξήθηκε

Εικόνα 115 – Νέου τύπου προκλήσεις: ο προσφυγικός καταυλισμός της Μόριας στο νησί της Μυτιλήνης (Λέσβος). Περισσότεροι από 7.000 πρόσφυγες βρίσκονται στον Καταυλισμό Προσφύγων της Μόριας, που βρίσκεται 2,5 χιλιόμετρα από την πόλη της Μυτιλήνης, στο Καρά Τεπέ (Μαύρο Όρος) τον Ιανουάριο του 2021.

ως αποτέλεσμα της μείωσης της παραγωγής, κι έτσι μειώθηκε το ποσοστό του ελεύθερα διαθέσιμου εισοδήματος του πληθυσμού και, μαζί με αυτό, υποχώρησε και η εγχώρια ζήτηση. Αυτό οδήγησε σε περαιτέρω μείωση της παραγωγής και περαιτέρω απολύσεις, οδηγώντας σε μια αυξανόμενη ύφεση. Στο απόγειο της κρίσης, γύρω στο 2015, το δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ ήταν γύρω στο 180% και η ανεργία έφτασε στο 27%. Λόγω της δραστικής μείωσης της κατανάλωσης των νοικοκυριών, οι πόροι της ελληνικής οικονομίας εξαντλήθηκαν και το έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης διευρύνθηκε, ενώ η χώρα αναγκάστηκε να αναζητήσει οικονομικό πακέτο διάσωσης από την Ευρωπαϊκή Ένωση, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ). (Στα ελληνικά μέσα και την κοινή γλώσσα, το συλλογικό τους όνομα έγινε Τρόικα). Η Ελλάδα έπρεπε να πληροί αυστηρούς όρους για το δάνειο, το οποίο συνοδεύτηκε από περικοπές στον προϋπολογισμό, μέτρα λιτότητας και περικοπές μισθών, επιδεινώνοντας περαιτέρω την οικονομική ύφεση και την κοινωνική δυσαρέσκεια. Η επιδείνωση του κλίματος που προκλήθηκε από την ταχεία πτώση του βιοτικού επιπέδου το 2010 οδήγησε σε δυσπιστία προς τα μεγάλα πολιτικά κόμματα και σε πολιτική κρίση.

Τα προβλήματα που προκλήθηκαν από το μεταναστευτικό, μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες, επιδεινώθηκαν από την οικονομική κρίση και την αύξηση της ανεργίας, που έστρεψε την προσοχή της ελληνικής κοινωνίας όλο και περισσότερο στους μετανάστες, οδηγώντας σε πολιτική κρίση. Ως αποτέλεσμα, στις αρχές του 2010, η υποστήριξη προς τα δύο μεγάλα κόμματα (Νέα Δημοκρατία και ΠΑΣΟΚ) είχε μειωθεί. Προηγουμένως, λάμβαναν το 80-90% των ψήφων, άρα το πολιτικό σύστημα ήταν προβλέψιμο και λίγα κόμματα εισέρχονταν στη Βουλή. Ωστόσο, η παρατεταμένη οικονομική κρίση (σε συνδυασμό με τις κοινωνικές εντάσεις που προκαλούνται από τη μετανάστευση) επέφερε πλήρη αναδιοργάνωση της πολιτικής δομής. Μέχρι το 2012, η εκλογική βάση του ΠΑΣΟΚ και της Νέας Δημοκρατίας είχε μειωθεί δραστικά (λαμβάνοντας συνολικά το 32%) και νέες πολιτικές ομάδες ενισχύονται. Αυτή η ριζική πτώση οφείλεται όχι μόνο στα παραπάνω αλλά και στα σκάνδαλα διαφθοράς που έβλαψαν το κύρος των πολιτικών αρχηγών.

Εικόνα 116 – Χρυσή Αυγή: Η προέλαση της ακροδεξιάς τη δεκαετία του 2010. Η υποστήριξη του κόμματος της Χρυσής Αυγής, με νεοναζιστική ιδεολογία, που ιδρύθηκε από τον Νικόλαο Μιχαλολιάκο το 1993, ήταν η ισχυρότερη στις εκλογές του 2012 (έφθασε στο 7%, συγκεντρώνοντας 440.000 ψήφους). Αυτό οφειλόταν στην έντονη ρητορική του που συνδύαζε δράση κατά της λιτότητας και κατά της μετανάστευσης. Ωστόσο, τον Οκτώβριο του 2020, το Κακουργιοδικείο Αθηνών την χαρακτήρισε ως εγκληματική οργάνωση.

Μετά τις εκλογές του 2007, δύο νέα κόμματα έφτασαν το απαραίτητο ποσοστό που οδηγεί στο κατώφλι για την είσοδο στο κοινοβούλιο: ο **Συνασπισμός**

Ριζοσπαστικής Αριστεράς και Προόδου (**ΣΥ.ΡΙΖ.Α.**, λαμβάνοντας 5%) και το ακροδεξιό κόμμα του **Λαϊκού Ορθόδοξου Συναγερμού** (**ΛΑ.Ο.Σ.**) με 4%. Αυτό το αποτέλεσμα έδειξε όχι μόνο πολιτικές διακυμάνσεις, αλλά σηματοδότησε και μια νέα τάση: την ενίσχυση της ακροδεξιάς και της ριζοσπαστικής αριστεράς. Μέχρι το 2012, ωστόσο, ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α. κατέστη το δεύτερο ισχυρότερο κόμμα, ενώ ο ΛΑ.Ο.Σ. παραμερίστηκε από το κοινοβούλιο από ένα ακόμη πιο ριζοσπαστικό κόμμα, με νεοναζιστική ιδεολογία, την **Χρυσή Αυγή**, κερδίζοντας το 7% των ψήφων.

Μεταξύ 2010 και 2012, η κυβέρνηση λαμβάνει όλο και περισσότερα μέτρα λιτότητας, ενισχύοντας τις φωνές των Ελλήνων που ζητούσαν ισχυρότερη δράση κατά των μεταναστών. Η σταθερή αύξηση της ανεργίας οδήγησε και στην ενίσχυση του εξτρεμισμού: με την ανεργία να αυξάνεται από 8% τον Νοέμβριο του 2008 σε 20,8% τον Νοέμβριο του 2011 και 27% τον Νοέμβριο του 2012, παραμένοντας στάσιμη για χρόνια, και ούτε υποχώρησε οριστικά κάτω από το 15% πριν από την πανδημία του 2020.

Το κόμμα με την επωνυμία Χρυσή Αυγή ιδρύθηκε από τον Νικόλαο Μιχαλολιάκο το 1993, με σκοπό πρωτίστως να λάβει ισχυρότερα μέτρα κατά των μεταναστών. Στις εκλογές του 2009 έλαβε λιγότερο από 1% των ψήφων, αλλά αυξάνει σταθερά το ποσοστό της εξαιτίας της εντεινόμενης ξενοφοβίας, ειδικά στις γειτονιές της Αθήνας όπου ζουν οι μετανάστες. Στη ρητορική του, το κόμμα δρα για την προστασία και το συμφέρον του φτωχού ελληνικού λαού και θεωρεί τον εαυτό του σωτήρα του έθνους, συνεπώς μπορεί να θεωρηθεί ξεκάθαρα ως νεοναζιστικό κόμμα, χαρακτηρισμό τον οποίο απορρίπτουν και το προσδιορίζουν ως πατριωτικό. Σε δηλώσεις του ο Μιχαλολιάκος συχνά αναφέρεται

Εικόνα 117 – Επένδυση για το μέλλον: Ηλιακό πάρκο κοντά στην Κοζάνη Δυτικής Μακεδονίας. Η εγκατάσταση, που παραδόθηκε τον Απρίλιο του 2022, είναι η μεγαλύτερη ηλιακή φάρμα στην Ευρώπη, όπου μισό εκατομμύριο πάνελ παράγουν ηλεκτρική ενέργεια και από τις δύο πλευρές, και η οποία μπορεί να παρέχει την ετήσια παροχή ηλεκτρικής ενέργειας σε 75.000 νοικοκυριά. Η Ελλάδα δίνει ομοίως μεγάλη έμφαση στην εκμετάλλευση της αιολικής ενέργειας. Στόχος είναι η παραγωγή ενέργειας με χρήση ανανεώσιμων πηγών να καλύπτει το 35% των ενεργειακών αναγκών της χώρας έως το 2030.

επίσης στη βοήθεια προς τους εξαπατημένους Έλληνες και την υπεράσπιση των εθνικών συμφερόντων, ενώ η προσωπική λατρεία γύρω από τον ίδιο και τα σύμβολα που συνδέονται με το κόμμα θυμίζουν το ναζιστικό κόμμα. Η υποστήριξη προς το κόμμα συνέχισε να αυξάνεται μέχρι το 2012. Σύμφωνα με έρευνα που δημοσιεύτηκε τον Νοέμβριο του 2012, η Χρυσή Αυγή ήταν ήδη το τρίτο ισχυρότερο κόμμα στην Ελλάδα με 13,5%, σχεδόν διπλασιάζοντας τη στήριξή της μέσα σε έξι μήνες. (Τον Οκτώβριο του 2020, στο τέλος μιας πενταετούς δίκης, το αρμόδιο ελληνικό δικαστήριο χαρακτήρισε το κόμμα ως εγκληματική οργάνωση και καταδίκασε τον αρχηγό του και έξι πρώην εκπροσώπους του για σύσταση και διεύθυνση εγκληματικής οργάνωσης.)

Στις εκλογές του 2015 ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α. κέρδισε με 36%, η Νέα Δημοκρατία ήρθε δεύτερη με 28% και τρίτη η Χρυσή Αυγή με 6%. Μέχρι το 2019, το αποτέλεσμα έχει αντιστραφεί: η Νέα Δημοκρατία κέρδισε με 40% μπροστά από τον ΣΥ.ΡΙΖ.Α., ο οποίος κατέχει το 36%, ενώ η Χρυσή Αυγή δεν έχει πλέον περάσει το όριο για να μπει στο κοινοβούλιο. Η ακροδεξιά υποχωρεί. Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι ξενοφοβικές πολιτικές ομάδες μπόρεσαν να κερδίσουν υποστήριξη μόνο για μικρό χρονικό διάστημα. Η ελληνική κοινωνία προσαρμόστηκε γρήγορα μετά την ξαφνική κρίση και δεν έδωσε χώρο στον εξτρεμισμό. Από την άλλη πλευρά, υποστήριξε τον ΣΥ.ΡΙΖ.Α., ο οποίος αντιπροσωπεύει μια νέα προσέγγιση και υιοθετεί αριστερές αξίες, δίνοντας λαϊκίστικες υποσχέσεις για την επίλυση της κρίσης.

Ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α. σχηματίστηκε το 2004 ως συνασπισμός ριζοσπαστικών αριστερών πολιτικών κομμάτων. Το κόμμα τάχθηκε κυρίως στο πλευρό των κοινωνικά και οικονομικά μειονεκτούντων ατόμων, εκπροσωπώντας τις παραδοσιακές αριστερές αξίες. Ωστόσο, παρά την τεράστια κοινωνική στήριξή του, μετά την άνοδό του στην εξουσία, σύντομα έγινε φανερό ότι δεν ήταν δυνατό να κερδίσει την ελληνική κοινωνία με φτηνές υποσχέσεις και να ανταποκριθεί στις προσδοκίες των διεθνών εταίρων που κρατούσαν την ελληνική οικονομία ζωντανή με πιστώσεις.

Μεταξύ 2015 και 2019, ο **Αλέξης Τσίπρας**, ως αρχηγός του κόμματος και Έλληνας πρωθυπουργός, αντιμετώπισε γρήγορα τη μείωση των περιθωρίων των ελιγμών του. Δεν μπόρεσε να εκπληρώσει τις προεκλογικές του υποσχέσεις και μάλιστα αναγκάστηκε να κυβερνήσει τη χώρα σύμφωνα με τις προηγούμενες συμφωνίες με την «Τρόικα», γιατί η φερεγγυότητα της Ελλάδας θα είχε καταρρεύσει χωρίς τα εκταμιευμένα δάνεια. Αν και ο Τσίπρας μάταια προσπάθησε να βελτιώσει το βιοτικό επίπεδο και τους δείκτες απασχόλησης με κοινωνικά μέτρα, δεν είχε τις οικονομικές προϋποθέσεις γι' αυτό και τα νέα δάνεια περιείχαν όλο και πιο αυστηρές απαιτήσεις. Σε αυτή την κατάσταση, η ανεξάρτητη πολιτική και η λήψη αποφάσεων περιορίζονταν όλο και περισσότερο και η Αθήνα εξαρτιόταν από τους πιστωτές και τα δυτικά κράτη. Το διαισθάνθηκε και η ελληνική κοινωνία, η οποία απογοητευμένη απέσυρε τη στήριξη που είχε προηγουμένως χορηγήσει στον ΣΥ.ΡΙΖ.Α.. Εκτός από τα μέτρα που ελήφθησαν για την αντιμετώπιση της έκτακτης οικονομικής κατάστασης, η συμφωνία των Πρεσπών με την αποδοχή της ονομασίας Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας, την οποία πολλοί δεν μπορούσαν να αποδεχτούν, έβλαψε πολύ το κύρος του Τσίπρα. Σε τέσσερα χρόνια, η πολιτική ισορροπία

δυνάμεων άλλαξε ριζικά. Ο Τσίπρας έχασε τις εκλογές του 2019, και με τη νίκη της Νέας Δημοκρατίας πρωθυπουργός έγινε ο αρχηγός του κόμματος **Κυριάκος Μητσοτάκης**.

Αναμένεται ότι και ο Μητσοτάκης θα έχει δύσκολα χρόνια μπροστά του. Η χώρα δεν έχει ανακάμψει ακόμη από την κρίση της δεκαετίας του 2010 (τα δάνεια μόνο προσωρινά την έσωσαν από την κατάρρευση), ενώ η πτώση του βιοτικού επιπέδου είναι ακόμα αισθητή και σήμερα. Επιπλέον, λόγω της πανδημίας που προκαλεί ο κορωνοϊός, αναμένεται οικονομική ύφεση και μείωση των εσόδων από τον τουρισμό. (Αυτό μπορεί να καταστήσει την ανάκαμψη ιδιαίτερα δύσκολη για μια χώρα όπου περίπου το 20% του εγχώριου ΑΕΠ προέρχεται από τον τουρισμό, περίπου 700.000 άνθρωποι εργάζονται στον τουρισμό και όπου 33 εκατομμύρια τουρίστες που επισκέφθηκαν την χώρα το έτος 2019 απέφεραν έσοδα στο κράτος ύψους 19 δισεκατομμυρίων ευρώ.)

Δεν χρειάζεται μεγάλη προνοητικότητα για να δεις ότι η Ελλάδα αντιμετωπίζει δύσκολα χρόνια. Οι επεκτατικές φιλοδοξίες της Τουρκίας, οι μεταναστευτικές ροές λόγω της αστάθειας στη Μέση Ανατολή, το σχεδόν μη διαχειρίσιμο υψηλό επίπεδο χρέους, η πανδημία που έχει ανακόψει την αργή οικονομική ανάκαμψη και τα μέτρα λιτότητας που εφαρμόζονται εδώ και πολλά χρόνια , σε αντίθεση με τις προεκλογικές υποσχέσεις, παρουσιάζουν σοβαρές προκλήσεις για την κοινωνία. Ωστόσο, μπορούμε να πιστέψουμε ότι η προνοητική, περήφανη και με αγάπη για τη ζωή νοοτροπία του ελληνικού λαού μπορεί να βοηθήσει στην επίλυση των προβλημάτων, και είναι αλήθεια αυτό που λένε τόσοι πολλοί στην Ελλάδα: «αφού επιζήσαμε ύστερα από πεντακόσια χρόνια τουρκικής κυριαρχίας, θα ξεπεράσουμε και αυτές τις δυσκολίες».

Βασικές έννοιες

Χρυσή Αυγή: ακροδεξιό πολιτικό κόμμα που ιδρύθηκε από τον Νικόλαο Μιχαλολιάκο με πρόγραμμα βασισμένο στη δραστική λύση της οικονομικής κρίσης και της κρίσης που προκάλεσε η μετανάστευση.

Δικτατορία των Συνταγματαρχών: η ακροδεξιά δικτατορία στην Ελλάδα μεταξύ 1967 και 1974.

Σχέδιο Μάρσαλ(Marshall Aid): Στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Προγράμματος Ανασυγκρότησης, έχουν γίνει προσπάθειες να βοηθηθούν τα ευρωπαϊκά κράτη με τη βοήθεια των Ηνωμένων Πολιτειών. Μεταξύ 1946 και 1960, 3,1 δισεκατομμύρια δολάρια έφτασαν στην Αθήνα από τις Ηνωμένες Πολιτείες.

ΠΑ.ΣΟ.Κ.: Το **Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα**, το πρώτο σοσιαλδημοκρατικό κόμμα στην Ελλάδα, που ιδρύθηκε από τον Ανδρέα Παπανδρέου και ανέβηκε για πρώτη φορά στην εξουσία το 1981.

ΣΥ.ΡΙΖ.Α. (Συνασπισμός της Αριστεράς και της Προόδου): Ένας αριστερός κομματικός συνασπισμός που ιδρύθηκε το 2004 και κυβέρνησε την Ελλάδα την περίοδο 2015-2019 υπό την προεδρία του Αλέξη Τσίπρα.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Περί το 2600-2000 π.Χ.: Η άνθηση του Κυκλαδικού πολιτισμού.
Αρχές 2ης χιλιετίας π.Χ.: Εγκατάσταση Αχαϊκών φυλών στην Πελοπόννησο.
1600–1150 π.Χ.: Μυκηναϊκή Εποχή.
1580-1100 π.Χ.: Μινωικός πολιτισμός στην Κρήτη.
Γύρω στο 1500 π.Χ.: Έκρηξη ηφαιστείου και καταστροφικό τσουνάμι στη Θήρα (σημερινή Σαντορίνη), τέφρα στην Κρήτη.
1300-1200 π.Χ.: Τρωικός πόλεμος, όπου οι Μυκήνες και οι ελληνικές πόλεις-κράτη νίκησαν την πόλη της Τροίας.
1200 π.Χ.: Κάθοδος των Δωρικών φύλων στην Πελοπόννησο.
1100 π.Χ.-800 π.Χ.: Σκοτεινή / Μεταβατική περίοδος.
750 π.Χ.-500 π.Χ.: Αρχαϊκή Εποχή
8-7 αιώνας π.Χ.: Η περίοδος του μεγάλου ελληνικού αποικισμού.
683 π.Χ.: Εκδίωξη του τελευταίου βασιλιά από την Αθήνα.
621 π.Χ.: Οι νόμοι του Δράκοντα.
594 π.Χ.: Μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα.
560-510 π.Χ.: Τυραννία στην Αθήνα.
508 π.Χ.: Μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη.
492 π.Χ.: Η πρώτη (ανεπιτυχής) εκστρατεία των Περσών κατά των Ελλήνων.
490 π.Χ.: Μάχη του Μαραθώνα, όπου οι Έλληνες, με επικεφαλής τον Μιλτιάδη, νικούν τον στρατό του Δαρείου.
480 π.Χ.: Μάχη των Θερμοπύλων, όπου ο περσικός στρατός του Ξέρξη νικά τους Έλληνες με επικεφαλής τον Λεωνίδα.
480 π.Χ.: Ναυμαχία της Σαλαμίνας, νίκη των μικρότερων ελληνικών πλοίων επί του περσικού στόλου στον κόλπο όχι μακριά από την Αθήνα.
479 π.Χ.: Μάχη των Πλαταιών, οι Πέρσες ηττούνται στην ξηρά.
478 π.Χ.: Ίδρυση της Δηλιακής Συμμαχίας υπό την ηγεσία της Αθήνας.
450 π.Χ.: Περίοδος Περικλή, εποχή ακμής της αθηναϊκής δημοκρατίας.
431-404 π.Χ.: Πελοποννησιακός πόλεμος, μεταξύ της Σπάρτης και των συμμάχων της και της Δηλιακής

Συμμαχίας με επικεφαλής την Αθήνα. Η σύγκρουση τελειώνει με την ήττα της Αθήνας.

359-336 π.Χ.: Η βασιλεία του Φιλίππου Β της Μακεδονίας.

338 π.Χ.: Μάχη της Χαιρώνειας, όπου ο Φίλιππος Β νικά τις νότιες ελληνικές πόλεις-κράτη.

336–323 π.Χ.: Η βασιλεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

334 π.Χ.: Η πρώτη ελληνοπερσική μάχη κατά μήκος του Γρανικού ποταμού, η πρώτη νίκη του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

333 π.Χ.: Μάχη της Ισσού, νίκη του Μεγάλου Αλεξάνδρου επί των Περσών

331 π.Χ.: Μάχη των Γαυγαμήλων, ο Μέγας Αλέξανδρος νικά τον περσικό στρατό.

324 π.Χ.: Γάμοι στα Σούσα.

168 π.Χ.: Μάχη της Πύδνας, η Ρώμη νικά το Βασίλειο της Μακεδονίας.

146 π.Χ.: Η Ρώμη καθιστά επαρχία της την Μακεδονία.

313–337: Βασιλεία του Ρωμαίου Αυτοκράτορα Μεγάλου Κωνσταντίνου.

330: Ίδρυση της πόλης της Κωνσταντινούπολης.

395: Η διάσπαση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ο σχηματισμός της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

527-565: Βασιλεία του αυτοκράτορα Ιουστινιανού.

1054: Σχίσμα.

1202–1204: Κατά την IV. Σταυροφορία καταλαμβάνεται την Κωνσταντινούπολη, ίδρυση της Λατινικής Αυτοκρατορίας.

1205–1479: Δεσποτάτο της Ηπείρου.

1261: Πτώση της Λατινικής Αυτοκρατορίας, απελευθέρωση του Βυζαντίου.

29 Μαΐου 1453: Άλωση της Κωνσταντινούπολης, πτώση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

1456: Η Αθήνα καταλαμβάνεται από τον Μωάμεθ Β.

1570: Οι Τούρκοι καταλαμβάνουν την Κύπρο.

1571: Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου, όπου ένας χριστιανικός στόλος με επικεφαλής τον Δον Ιωάννη τον Αυστριακό(Don Juan de Austria) νικά τον τουρκικό στόλο, ανακόπτοντας την επέκταση των Οθωμανών στη Μεσόγειο.

1669: Η Οθωμανική Αυτοκρατορία καταλαμβάνει το νησί της Κρήτης.

1715: Η Πελοπόννησος περιέρχεται στην τουρκική κυριαρχία.

1770: Ελληνική εξέγερση στην Πελοπόννησο με ρωσική υποστήριξη, Μάχη του Ναβαρίνου.

1774: Η υπογραφή της Συνθήκης Ειρήνης του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή (Kücsük Kaynarca Antlasmasi), το τέλος του Ρωσοτουρκικού πολέμου του 1768, οι Ρώσοι γίνονται προστάτες των Ορθοδόξων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

1797: Ο Ρήγας (Βελεστινλής) Φεραίος δημοσιεύει το σχέδιο συντάγματός του για τον μετασχηματισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

1798: Εκτελείται από τις τουρκικές αρχές ο Ρήγας (Βελεστινλής) Φεραίος.

1814: Ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας στην Οδησσό. Στόχος της εταιρείας ήταν να επιτύχει την ελληνική ανεξαρτησία.

1815: Ίδρυση του Ελεύθερου Ιονίου Κράτους υπό την βρετανική αιγίδα.

1819–1822: Εξέγερση του Αλή Τεπελενλή (Γιάννινα) κατά του σουλτάνου.

Φεβρουάριος 1821: Ξεκινά εξέγερση κατά των Τούρκων υπό την ηγεσία του Αλέξανδρου Υψηλάντη στη

Μολδαβία και στην Βλαχία.

25 Μαρτίου 1821: Ξέσπασμα της Ελληνικής Επανάστασης.

Ιανουάριος 1822: Εθνοσυνέλευση Επιδαύρου, κήρυξη της ανεξαρτησίας.

Απρίλιος 1822: Σφαγή στο νησί της Χίου.

1824: Θάνατος του Λόρδου Βύρωνα στο Μεσολόγγι.

1825: Ο σουλτάνος συνάπτει συμμαχία με τον Αιγύπτιο κυβερνήτη Μοχάμεντ Άλι, ο οποίος συμμετέχει στον πόλεμο κατά των Ελλήνων. Αιγυπτιακά στρατεύματα αποβιβάζονται στην Πελοπόννησο.

Απρίλιος 1826: Αιγυπτιακά στρατεύματα καταλαμβάνουν το Μεσολόγγι. Ως αποτέλεσμα, οι Άγγλοι, οι Γάλλοι και οι Ρώσοι επεμβαίνουν υπέρ της ελληνικής πλευράς.

Απρίλιος-Μάιος 1827: Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας, όπου ο Ιωάννης Καποδίστριας εκλέγεται πρώτος κυβερνήτης της Ελλάδας.

6 Ιουλίου: Αγγλο-ρωσο-γαλλική σύμβαση για την ένοπλη υποστήριξη στον ελληνικό πόλεμο της ανεξαρτησίας.

Οκτώβριος: Μάχη του Ναβαρίνου, όπου ο αγγλο-γαλλο-ρωσικός στόλος νικά τον αιγυπτιακό-τουρκικό στόλο.

1828–1829: Ρωσο-τουρκικός πόλεμος.

1829: Συνθήκη Ειρήνης της Αδριανούπολης μεταξύ Ρωσίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

1830: Η Σύμβαση του Λονδίνου με την οποία οι μεγάλες Δυνάμεις αναγνωρίζουν την ανεξαρτησία της Ελλάδας.

1831: Δολοφονία του Κυβερνήτη Καποδίστρια στο Ναύπλιο.

1832: Η Οθωμανική Αυτοκρατορία αναγνωρίζει επίσης την ανεξαρτησία της Ελλάδας.

Ο βαυαρικής καταγωγής Όττο Βίτελσμπαχ εκλέγεται στο θρόνο του Βασιλείου της Ελλάδας από τις Μεγάλες Δυνάμεις.

1833: Ο Όθωνας φτάνει στο Ναύπλιο, την πρώτη πρωτεύουσα της σύγχρονης Ελλάδας.

Ιούλιος: Η Ελληνική Εκκλησία ανακηρύσσεται Αυτοκέφαλη (ανεξάρτητη) εκκλησία.

1834: Η Αθήνα είναι η νέα πρωτεύουσα της χώρας.

1837: Ίδρυση του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου στην Αθήνα, του πρώτου ανώτατου εκπαιδευτικού ιδρύματος της χώρας.

1840: Εγκαίνια του Κήπου της Αμαλίας (Εθνικό Πάρκο) στο κέντρο της Αθήνας.

1843: Ελληνική χρεοκοπία.

Σεπτέμβριος: Στρατιωτική εξέγερση με επικεφαλής τον στρατηγό Ιωάννη Μακρυγιάννη που καταλαμβάνει το παλάτι και αιχμαλωτίζει τον βασιλιά που υπόσχεται να εκδώσει Σύνταγμα.

1844: Εισαγωγή νέου Συντάγματος (σύνταγμα 3 Σεπτεμβρίου).

Ο Ιωάννης Κωλέττης διατυπώνει το πρόγραμμα της ένωσης των Ελλήνων(Μεγάλη Ιδέα) στην Εθνοσυνέλευση.

1862: Στρατιωτικό πραξικόπημα, παραίτηση του βασιλιά Όθωνα.

1863: Ο Γεώργιος Α' των Γκλύξμπουργκ γίνεται βασιλιάς της Ελλάδας.

1864: Η Μεγάλη Βρετανία παραδίδει τα Επτάνησα στην Ελλάδα, φέρνοντας την πρώτη εδαφική ανάπτυξη της χώρας.

1866: Εξέγερση στην Κρήτη, διακήρυξη ένταξης στην Ελλάδα, μη αναγνωρισμένη από τις τουρκικές αρχές.

1869: Παράδοση της πρώτης σιδηροδρομικής γραμμής της χώρας μεταξύ του κέντρου της Αθήνας και του Πειραιά.

1875: Ο βασιλιάς Γεώργιος Α' αποδέχεται νέο εκλογικό νόμο που αναθέτει στο κόμμα της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας τον σχηματισμό κυβέρνησης.

Το ξέσπασμα της βαλκανικής κρίσης του 1875-1878, η εξέγερση της Βοσνίας σηματοδότησε την αρχή μιας σειράς εξεγέρσεων σε όλη τη χερσόνησο και ενός ρωσο-τουρκικού πολέμου μεταξύ 1877-1878.

Μάρτιος 1878: Η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, στα πλαίσια της οποίας ιδρύεται η Μεγάλη Βουλγαρία.

Ιούνιος: Σύγκληση νέας διάσκεψης στο Βερολίνο, όπου θα διαιρεθεί η Μεγάλη Βουλγαρία.

4 Ιουνίου: Η Κυπριακή συμφωνία δίνει το νησί στους Βρετανούς έναντι καταβολής ετήσιου μισθώματος στον Σουλτάνο.

18 Οκτωβρίου: Υπογραφή της Σύμβασης του Χαλεπάς (ή του Καταστατικού της 18ης Οκτωβρίου) που δίνει στην Κρήτη Σύνταγμα.

1881: Η Ελλάδα παραλαμβάνει τη Θεσσαλία.

1893: Παράδοση της Διώρυγας της Κορίνθου.

Απρίλιος 1896: Διεξάγονται οι πρώτοι σύγχρονοι Ολυμπιακοί Αγώνες στην Αθήνα.

1897: Ελληνοτουρκικός πόλεμος, εξέγερση στην Κρήτη, μη ενοποίηση του νησιού λόγω της τουρκικής νίκης.

1898: Η Αγγλία και η Γαλλία τίθενται υπό διεθνή χρηματοοικονομικό έλεγχο.

1904–1908: Η περίοδος του Μακεδονικού Πολέμου.

1910: Ίδρυση του Κόμματος των Φιλελευθέρων, άφιξη του Ελευθερίου Βενιζέλου στην Αθήνα και νίκη στις εκλογές, πρώτη θητεία ως πρωθυπουργός έως το 1915.

Οκτώβριος 1912: Έναρξη του Α' Βαλκανικού Πολέμου. Η Ελλάδα, η Σερβία, η Βουλγαρία και το Μαυροβούνιο κηρύσσουν τον πόλεμο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Νοέμβριος: Ο ελληνικός στρατός μπαίνει στη Θεσσαλονίκη.

Μάρτιος 1913: Ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ της Ελλάδας δολοφονείται από σχιζοφρενή δολοφόνο, τον διαδέχεται στον θρόνο ο Κωνσταντίνος Α΄ μέχρι το 1917.

30 Μαΐου: Η Συνθήκη Ειρήνης του Λονδίνου χωρίζει τη Μακεδονία, η μεγαλύτερη (παράκτια) περιοχή δίνεται στην Ελλάδα καθώς επίσης και το νησί της Κρήτης, οι Βούλγαροι παίρνουν σημαντικό μέρος της Θράκης με έξοδο στο Αιγαίο (Καβάλα και τα περίχωρά της), ενώ οι Σέρβοι παίρνουν τα περίχωρα των Σκοπίων (την περιοχή του Βαρδάρη-Μακεδονίας). Ανακοινώνεται η ίδρυση ανεξάρτητης Αλβανίας.

Ιούνιος-Ιούλιος: ΙΙ. Βαλκανικός πόλεμος, τουρκικά-ελληνικά-σερβικά-ρουμανικά στρατεύματα πολεμούν εναντίον της Βουλγαρίας.

10 Αυγούστου: Υπογραφή της Συνθήκης Ειρήνης του Βουκουρεστίου.

Νοέμβριος 1914: Η Μεγάλη Βρετανία προσαρτά την Κύπρο.

Καλοκαίρι 1916: Ο βουλγαρικός στρατός καταλαμβάνει την περιοχή γύρω από τη Δράμα και τις Σέρρες, αποκτώντας τις εκεί καπνοφυτείες.

Φθινόπωρο 1916: Ο Βενιζέλος ιδρύει κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη με την υποστήριξη της Αντάντ και του ναυάρχου Κουντουριώτη.

Ιούνιος 1917: Ο Κωνσταντίνος παραιτείται υπέρ του γιου του Αλέξανδρου (που ήταν Έλληνας μονάρχης από το 1917-1920).

27 Ιουνίου: Ο πρωθυπουργός Βενιζέλος προσχωρεί στη Συμμαχία της Αντάντ, φέρνοντας την Ελλάδα στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.

15 Μαΐου 1919: Ο ελληνικός στρατός εισέρχεται στην πόλη της Σμύρνης.

10 Αυγούστου 1920: Συνθήκη Ειρήνης των Σεβρών, τέθηκαν οι βάσεις για «την Ελλάδα των δύο ηπείρων

και πέντε θαλασσών».

Οκτώβριος: Θάνατος του βασιλιά της Ελλάδας Αλέξανδρου, διάδοχός του ορίζεται ο Κωνσταντίνος Α' 1920-1922.

1920-1922: Ελληνοτουρκικός πόλεμος.

16 Σεπτεμβρίου 1921: Ελληνική καταστροφική ήττα στον ποταμό Σαγγάριο, που ολοκληρώνει την εκστρατεία στην Ασία με καταστροφική αποτυχία.

Σεπτέμβριος 1922 9-11: Τα ελληνικά στρατεύματα εγκαταλείπουν το λιμάνι της Σμύρνης, οι Τούρκοι εισβάλλουν και εκδιώκουν τον ελληνικό πληθυσμό της πόλης.

Σεπτέμβριος: Στρατιωτικό πραξικόπημα με αρχηγό τον στρατηγό Νικόλαο Πλαστήρα, παραίτηση βασιλιά Αλέξανδρου, ο Γεώργιος Β ορίζεται βασιλιάς της Ελλάδας μέχρι το 1923.

Νοέμβριος: Η «δίκη των έξι».

Ιανουάριος 1923: Υπογραφή της Συμφωνίας Περί Ανταλλαγής του Ελληνοτουρκικού πληθυσμού.

24 Ιουλίου: Υπογραφή της Συνθήκης Ειρήνης της Λωζάνης, αναθεώρηση της Συνθήκης Ειρήνης των Σεβρών.

Δεκέμβριος: Παραίτηση του βασιλιά Γεωργίου Β.

1924: Η Βουλή ανακηρύσσει τη δημοκρατία, η οποία επιβεβαιώνεται με δημοψήφισμα (η Ελλάδα είναι δημοκρατία μεταξύ 1924 και 1935).

1925: Η Κύπρος ανακηρύσσεται αποικία του Βρετανικού Στέμματος.

1930 : Υπογράφεται ελληνοτουρκική Συνθήκη Φιλίας.

Μάρτιος 1936: Θάνατος Βενιζέλου.

4 Αυγούστου: Αρχίζει η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά.

15 Αυγούστου 1940: Το Ιταλικό Ναυτικό τορπιλίζει το ελληνικό καταδρομικό Έλλη που βρισκόταν αγκυροβολημένο στα ανοιχτά της Τήνου.

28 Οκτωβρίου 1940: Η Ελλάδα λέει όχι στο τελεσίγραφο της Ιταλίας, αρχίζει ο ιταλοελληνικός πόλεμος, τον οποίο κερδίζει η Αθήνα, καταλαμβάνοντας τη νότια Αλβανία.

Ιανουάριος 1941: Θάνατος Μεταξά.

Απρίλιος: Η Γερμανία επιτίθεται στην Ελλάδα.

29 Απριλίου: Σχηματίζεται κυβέρνηση συνεργασίας που εξυπηρετεί τους Γερμανούς υπό την ηγεσία του Τσολάκογλου.

20-31 Μαΐου: Μάχη της Κρήτης, οι Γερμανοί καταλαμβάνουν το νησί στο πλαίσιο της επιχείρησης Mercury.

Σεπτέμβριος: Συγκροτείται το πρώτο ελληνικό κίνημα αντίστασης (ΕΑΜ). Το ΑΚΕΛ (Ανορθωτικό Κόμμα του Εργαζόμενου Λαού) ιδρύεται στην Κύπρο με σκοπό την ένωση (ένταξη στην Ελλάδα).

25 Νοεμβρίου 1942: Η πρώτη μεγάλη ένοπλη επίθεση της ελληνικής αντίστασης κατά των Γερμανών: η ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου.

Αρχές 1943: Αρχίζει η μεταφορά του εβραϊκού πληθυσμού της Ελλάδας στα στρατόπεδα συγκέντρωσης.

Απρίλιος 1944: Ο Γεώργιος Παπανδρέου γίνεται επικεφαλής της εξόριστης κυβέρνησης.

Αρχές Σεπτεμβρίου 1944: Οι Γερμανοί αρχίζουν να αποχωρούν από την Ελλάδα.

12 Οκτωβρίου: Οι Βρετανοί καταλαμβάνουν την Αθήνα, επιστρέφει η εξόριστη κυβέρνηση υπό τον Παπανδρέου.

Οκτώβριος: Ο Στάλιν και ο Τσόρτσιλ συναντώνται στη Μόσχα για να συμφωνήσουν για τα όρια των ζωνών συμφερόντων τους.

2 Νοεμβρίου: Η Ελλάδα απελευθερώνεται από τη γερμανική κατοχή.

12 Φεβρουαρίου 1945: Συμφωνία της Βάρκιζας (κατάπαυση του πυρός). Όλες οι αντιστασιακές οργανώσεις και οι στρατιωτικοί σχηματισμοί πρέπει να αφοπλιστούν και να παραδώσουν τα όπλα τους. Ακολούθησε η αποκατάσταση των πολιτικών δικαιωμάτων και ελευθεριών και η διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών.

Μάρτιος 1946: Οι πρώτες μεταπολεμικές εκλογές που έφεραν τη νίκη στους οπαδούς του βασιλιά.

Σεπτέμβριος: Δημοψήφισμα για την αποκατάσταση της βασιλείας, επιστροφή του Γεωργίου Β στον θρόνο της Ελλάδας.

Οκτώβριος: Αρχίζει ο εμφύλιος μεταξύ κομμουνιστών και δεξιάς.

10 Φεβρουαρίου 1947: Υπογραφή της Συνθήκης των Παρισίων, τα Δωδεκάνησα επιστρέφουν στην Ελλάδα από την Ιταλία.

Μάρτιος: Διατύπωση του Δόγματος Τρούμαν, μετά το οποίο η αμερικανική βοήθεια αντικαθιστά τη βρετανική υποστήριξη στον αγώνα της ελληνικής δεξιάς.

Απρίλιος: Μετά το θάνατο του Γεωργίου Β, ο Παύλος ορκίζεται βασιλιάς της Ελλάδας.

15 Οκτωβρίου 1949: Μετά το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου και την ήττα των κομμουνιστών, πολλοί καταφεύγουν στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης.

1950: Ο Μακάριος Γ εκλέγεται αρχιεπίσκοπος Κύπρου.

1952: Η Ελλάδα εντάσσεται στον στρατιωτικό οργανισμό του ΝΑΤΟ.

Εισαγωγή νέου ελληνικού Συντάγματος.

31 Μαρτίου 1955: Αρχίζει ο ένοπλος αγώνας στην Κύπρο με την έγκριση του Μακαρίου, με επικεφαλής την ΕΟΚΑ (Εθνική Οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών) και τον στρατηγό Γεώργιο Γρίβα.

1959: Σύμβαση της Ζυρίχης για την Ανεξαρτησία της Κύπρου.

Αύγουστος 1960: Αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Κύπρου, ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος είναι ο πρώτος πρόεδρος του νησιού.

Μάρτιος 1961: Η Ελλάδα συνάπτει συμφωνία σύνδεσης με την ΕΟΚ.

Δεκέμβριος 1962: Η Μικτή Επιτροπή Ελλάδας-Αλβανίας ξεκινά τις εργασίες για τον επαναπατρισμό των Ελλήνων προσφύγων που ζουν στην Αλβανία.

22 Μαΐου 1963: Δολοφονία του αριστερού πολιτικού Γρηγόρη Λαμπράκη στη Θεσσαλονίκη.

1964: Αποκαλύπτεται η συνωμοσία της Ασπίδας στην Κύπρο.

Θάνατος του βασιλιά Παύλου Β'. Ο Κωνσταντίνος Β τον διαδέχεται στο θρόνο.

21 Απριλίου 1967: Στρατιωτικό πραξικόπημα, αναστολή του συντάγματος, εγκαθίδρυση δεξιάς δικτατορίας υπό την ηγεσία του συνταγματάρχη Γεώργιου Παπαδόπουλου.

17 Νοεμβρίου 1973: Διαδήλωση με επικεφαλής φοιτητές στο Μετσόβιο Πολυτεχνείο, την οποία ο στρατός καταστέλλει με βάναυση σκληρότητα. Πτώση της δικτατορίας του συνταγματάρχη Παπαδόπουλου, τον διαδέχθηκε ο Ταξίαρχος Ιωαννίδης, αρχηγός της στρατιωτικής αστυνομίας.

15 Ιουλίου 1974: Ξεσπά εξέγερση κατά του Μακαρίου στην Κύπρο, την οποία υποστηρίζουν και οι συνταγματάρχες. Επέμβαση των τουρκικών στρατιωτικών δυνάμεων και η διχοτόμηση του νησιού.

Η πτώση της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών στην Ελλάδα.

Νοέμβριος: Οι πρώτες ελεύθερες εκλογές μετά τη δικτατορία, νίκη της Νέας Δημοκρατίας, σχηματισμός της κυβέρνησης του Κωνσταντίνου Καραμανλή.

Δεκέμβριος: Δημοψήφισμα, με αποτέλεσμα 70% υπέρ της κατάργησης της μοναρχίας, ανακήρυξη της δημοκρατίας.

1975: Εκδίδεται νέο Σύνταγμα στην Ελλάδα.

Οι Τουρκοκύπριοι ανακηρύσσουν το ομοσπονδιακό τους κράτος ως Τουρκοκυπριακό Κράτος υπό την προεδρία του Ραούφ Ντενκτάς.

1 Ιανουαρίου 1981: Η Ελλάδα είναι το 10ο μέλος της ΕΟΚ.

Οκτώβριος: Οι εκλογές οδηγούν στον σχηματισμό της πρώτης σοσιαλδημοκρατικής κυβέρνησης στην Αθήνα, με επικεφαλής τον Ανδρέα Παπανδρέου.

15 Νοεμβρίου 1983: Ο Ντενκτάς ανακηρύσσει την Τουρκική Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου, η οποία έκτοτε αναγνωρίζεται μόνο από την Τουρκία.

8 Σεπτεμβρίου 1991: Δημοψήφισμα, Ανεξαρτησία της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας, έναρξη διαφωνίας για την ονομασία με την Ελλάδα.

Φεβρουάριος 1992:Συγκέντρωση διαδήλωσης ενός εκατομμυρίου ατόμων στη Θεσσαλονίκη με αφορμή την ονομασία και τη σημαία της Μακεδονίας.

Φεβρουάριος 1994: Η Ελλάδα κηρύσσει εμπάργκο στη Μακεδονία μέχρι το φθινόπωρο του 1995.

2001: Η Ελλάδα εντάσσεται στην Ευρωπαϊκή Οικονομική και Νομισματική Ένωση.

1 Ιανουαρίου 2002: Η επίσημη εισαγωγή του ευρώ στην Ελλάδα.

28 Φεβρουαρίου: Οριστική απόσυρση της δραχμής.

24 Απριλίου 2004: Ανεπιτυχές δημοψήφισμα για την επανένωση στην Κύπρο.

1 Μαΐου: Η Κυπριακή Δημοκρατία γίνεται μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

13 Αυγούστου: Έναρξη Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα.

1 Ιανουαρίου 2008: Το ευρώ καθιερώνεται ως επίσημο νόμισμα στην Κύπρο.

17 Ιουνίου 2018: Η Συμφωνία των Πρεσπών μεταξύ των Σκοπίων και της Αθήνας διευθετεί τη «διαφωνία περί της ονομασίας της Μακεδονίας».

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (ΜΟΝΟ ΓΙΑ ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΕΣ)

- Γυμνός, Δώρος: Βενιζέλος. Λονδίνο, 1942.
- Αγτζίδης Βλάσης: Έλληνες του Πόντου, 1-2τομο. Αθήνα, Σκάι, 2009. (Αγτζίδης, Βλάσης: Τα ελληνικά του Πόντου. Τόμοι 1-2. Αθήνα, Σκάι, 2009.)
- Anderson, M. S.: The Eastern question 1776–1923. Μελέτη στις Διεθνείς Σχέσεις. Macmillan, 1966.
- Ádám Balogh: Κεφάλαια από τη σύγχρονη ιστορία της Ελλάδας. Szeged, Ελληνικός Πολιτιστικός Σύλλογος Ουγγαρίας - Τοπική Ομάδα της κομητείας Csongrád, 2013.
- Ádám Balogh: Ο ρόλος του εθνικισμού στην ελληνική εξωτερική πολιτική σκέψη 1897-1912. Szeged, SZTE-BTK, 2011.
- Clogg, Richard: Συνοπτική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας 1770-1990. Ιστορητής, Αθήνα, 1995 Clogg, Richard: A Brief History of Greece. Ιστορίτης, Αθήνα, 1995.)
- Crowley, Roger: 1453. Η τελευταία μεγάλη πολιορκία της Κωνσταντινούπολης. Park Publishing House, Βουδαπέστη, 2016
- Krisztián Csaplár-Degovics: Οι απαρχές του Αλβανικού χωρισμού (1878-1913). Βουδαπέστη, ELTE-BTK, 2010.
- Dakin, Douglas: The Greek Struggle in Macedonia, 1897–1913. Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα, Θεσσαλονίκη, 1966.
- Dakin, Douglas: The Unification of Greece 1770-1923. Λονδίνο, 1972.
- Gábor Demeter: Οι επιδιώξεις των μικρών κρατών και τα συμφέροντα των μεγάλων δυνάμεων κατά τους Βαλκανικούς πολέμους (1912-1913). Εκδοτικός Οίκος Hungarovox, Βουδαπέστη, 2007.
- János Erdődy: Κάτω από τις σημαίες του σταυρού. Εκδοτικός Οίκος Ferenc Móra, Βουδαπέστη, 1986.
- Λευκωσία των βαθμών: Χωρίς θεούς. Γέννηση πολιτικών στρατοπέδων στην Ελλάδα. National Textbook Publisher, Βουδαπέστη, 2004.
- Λευκωσία (Όχι): Η πολιτική στη χώρα των θαυμάτων. New Mandate Publisher, Βουδαπέστη, 2007.
- Λευκωσία (Αρ.): Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. New Mandate Publisher, Βουδαπέστη, 2006.

- Σαράντα, Γιώργος: Η Μάχη της Κρήτης. Hajja és Fiai Kiadó, Debrecen, 2002.
- Garde, Paul: Τα Βαλκάνια. Background Publisher, Βουδαπέστη, 2007.
- Χατζής, Δημήτριος: Η ελληνική δικτατορία. Europe Publishing House, Βουδαπέστη, 1972,
- Dolores Hegyi-Imre Kertész-György Németh-János Sarkady: Ελληνική ιστορία. Από την αρχή π.Χ Μέχρι 30. Osiris, Βουδαπέστη, 1995.
- Herber Attila-Martos Ida-Moss László-Tisza László: Ιστορία 1-4. Λύκειο Eötvös József, Βουδαπέστη, 1993.
- Jelavich, Barbara: History of the Balkans I-II. Εκδοτικός Οίκος Osiris, Βουδαπέστη, 1996
- Kapitánffy – Caruha – Szabó: Ιστορία της Βυζαντινής και Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Εκδοτικός Οίκος Gondolat, Βουδαπέστη, 1989.
- Karpat, Kemal H .: Οθωμανικός πληθυσμός 1830–1914. Δημογραφικά και Κοινωνικά Χαρακτηριστικά. University of Wisconsin Press, 1985.
- Κιτσίκης, Δημήτρη Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκία στον 20ο Αιώνα. Εστία, Αθήνα, 1978. (Kiciki, Dimitri: Greek and Turkish)
- Κολιόπουλος, J. S .: Brigands with a Cause. Ταλαιπωρίες και αλυτρωτισμός στη σύγχρονη Ελλάδα 1921–1912. Clarendon Press, Οξφόρδη, 1987.
- Κολιόπουλος, J. S. - Βερέμης, Θάνος: Greece: The Modern Sequel. Hurst, Λονδίνο, 2002.
- Κόνδης, Βασίλειος: Ελλάδα και Αλβανία 1908-1914. Ινστιτούτο Βαλκανικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1976.
- Δρ. Zoltán Kováts: Universal History 476-1492. National Textbook Publisher, Βουδαπέστη, 1995.
- Mansel, Philip: Κωνσταντινούπολη 1453–1924. Λονδίνο, 1995.
- József Matuz: Η ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Akadémia Kiadó, Βουδαπέστη, 1990.
- Mazower, Mark: Τα Βαλκάνια. Europe Publishing House, 2004.
- Mazower, Mark: Salonica, The city of ghosts. 1430–1950. Λονδίνο, 2004.
- McCarthy, J .: Μουσουλμάνοι και Μειονότητες: Ο πληθυσμός της Οθωμανικής Ανατολίας και το τέλος της Αυτοκρατορίας. New York University Press, N. Y., 1983.
- István Mária-Majoros Ormos: Η Ευρώπη στη διεθνή σκηνή. Εκδοτικός Οίκος Osiris, Βουδαπέστη, 1998.
- Πολιτικός, Janis: The History of Modern Greece. Εκδοτικός Οίκος Gondolat, Βουδαπέστη, 1966.
- Prévélakis, Georges: Τα Βαλκάνια. Πολιτισμός και γεωπολιτική. Εκδόσεις Imedias, 2007.
- Mária Sávoly: Πορεία στην Αθήνα. Εκδοτικός Οίκος Kossuth, Βουδαπέστη, 1984.
- Βερέμης, Θάνος: Ιστορικό λεξικό της Ελλάδος. The Scarecrow Press, Λονδίνο, 1995.
- Βερέμης, Θάνος: Σύγχρονη Ελλάδα: Εθνικισμός και Εθνικότητα. Αθήνα, 1990
- Βερέμης, Θάνος: Οι στρατιωτικοί στην ελληνική πολιτική. Hurst and Company, Λονδίνο, 1997.
- Zamarovský, Vojtech: Το ελληνικό θαύμα. Εκδοτικός Οίκος Madách, Βουδαπέστη, 1980.

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

1. ábra: Görögország területének domborzati viszonyai – https://www.shutterstock.com
2. ábra: A görög törzsek szállásterülete – https://bencsik.rs3.hu
3. ábra: Ókori sportolók – https://image.shutterstock.com
4. ábra: Apollón-szentély Delphoiban – https://www.shutterstock.com
5. ábra: Bikaugrás – https://www.shutterstock.com
6. ábra: A Knosszószi palota rekonstrukciós rajza – https://www.wikiwand.com
7. ábra: Théra (Santorini) szigete ma. – https://greekreporter.com
8. ábra: A mükénéi fellegvár bejárata: az oroszlános kapu. – https://www.shutterstock.com
9. ábra: Heinrich Schliemann (1822–1890) – https://www.shutterstock.com
10. ábra: A görög gyarmatosítás fontosabb irányai – https://m.blog.hu
11. ábra: Az első görög ezüstpénzek az i. e. 6. század közepéről, Aigina szigetéről, teknősbéka díszítéssel. – https://55b3d51f50.cbaul-cdnwnd.com
12. ábra: Triérész – https://www.tanea.gr
13. ábra: Spárta és környéke – https://hu.wikipedia.org
14. ábra: Spártai pajzs a Lakedaimónra utaló nagy görög L (lampda) betűvel - https://www.shutterstock.com
15. ábra: A Parthenón épülete (rekonstrukciós rajz) – https://www.shutterstock.com
16. ábra: Osztrakonok, azaz cserépdarabok Themisztoklész nevével – https://www.shutterstock.com
17. ábra: Athéni váltópénz (obolosz) az i. e. 5. század közepéről – https://commons.wikimedia.org
18. ábra: Periklész beszéde a népgyűlés helyszínén, a Pnüx-dombon – https://www.shutterstock.com
19. ábra: Miltiadész sisakja 2010-es görög bélyegen – https://www.shutterstock.com
20. ábra: Leónidasz spártai király emlékműve a Thermopülai-i szorosnál – https://www.shutterstock.com
21. ábra: Az i. e. 480-ban indított perzsa hadjárat útvonala– https://hu.wikipedia.org
22. ábra: Periklész mellszobra (i. e. 495–429) – https://hu.wikipedia.org
23. ábra: A peloponnészoszi háború két szövetségi rendszere és a semleges államok elhelyezkedése – https://hu.wikipedia.org
24. ábra: Az ókori Korinthosz és déli kikötője, Iszthmia – https://ermioni.info

25. ábra: A Makedón Királyság terjeszkedése az i. e. 5–4. században – https://www.shorthistory.org
26. ábra: II. Philipposz szobra Thesszalonikiben – https://www.shutterstock.com
27. ábra: II. Philipposz larnaxa (hamvvedre)… – https://upload.wikimedia.org
28. ábra: Makedón falanx – https://i.pinimg.com
29. ábra: Nagy Sándor lovas szobra Thesszalonikiben – https://www.shutterstock.com
30. ábra: Nagy Sándor az isszoszi csatában – https://www.shutterstock.com
31. ábra: Az alexandriai világítótorony rekonstrukciós rajza – https://www.shutterstock.com
32. ábra: Nagy Sándor hódításai – https://www.shutterstock.com
33. ábra: II. Theodosius bizánci császár által épített kettős falrendszer maradványa – https://www.shutterstock.com
34. ábra: A Hagia Szophia – https://www.shutterstock.com
35. ábra: A Bizánci Birodalom legnagyobb kiterjedése Justinianus uralkodása alatt… – https://slideplayer.hu
36. ábra: Görögtűz a Bizáncra támadó arabokkal szemben… – https://i.pinimg.com
37. ábra: Simeon cár bolgár birodalma és Bizánc – https://hu.wikipedia.org
38. ábra: Ikonosztáz-részlet… – https://www.shutterstock.com
39. ábra: Szent Piroska ábrázolása… – https://hu.wikipedia.org
40. ábra: Platamonasz vára – https://www.shutterstock.com
41. ábra: Rodosz, a Nagymesteri palota belső udvara – https://hu.wikipedia.org
42. ábra: A IV. keresztes hadjáratot követően létrejött államok… – https://hu.wikipedia.org
43. ábra: A Dardanella-ágyú… – https://hu.wikipedia.org
44. ábra: Az Oszmán Birodalom terjeszkedése… – https://www.shutterstock.com
45. ábra: Moszhopolisz települése – https://kastoriatwra.gr
46. ábra: A felszámolásáig 500 ezer sírt számláló thesszaloniki zsidó temető – https://www.kar.org.gr
47. ábra: Isztambul Fanar nevű negyede… – https://commons.wikimedia.org
48. ábra: Rigasz Velesztinlisz arcképe… – https://www.shutterstock.com
49. ábra: Janinai Ali szobra szülővárosában… – https://www.shutterstock.com
50. ábra: Zalongo-emlékmű… – https://www.shutterstock.com
51. ábra: Laszkarina Bubulina – https://www.shutterstock.com
52. ábra: Ioannisz Kapodisztriasz… – https://www.shutterstock.com
53. ábra: Theodorosz Kolokotronisz … – https://www.shutterstock.com
54. ábra: Georgiosz Karaiszkakisz egy 1844-es festményen – https://commons.wikimedia.org
55. ábra: Meszolongi eleste – https://en.wikipedia.org
56. ábra: Görögország határváltozásai 1832 és 1947 között – https://upload.wikimedia.org
57. ábra: Az athéni bazár 1821-ben, Edward Dodwell festménye – https://commons.wikimedia.org
58. ábra: Napflion óvárosa – https://www.shutterstock.com
59. ábra: Kapodisztriasz görög kormányzó meggyilkolása… – https://c1.wallpaperflare.com
60. ábra: I. Ottó (Othon) görög király (1833–1862) szobra Napflionban – https://www.shutterstock.com
61. ábra: Megali Idea – http://www.mixanitouxronou.gr
62. ábra: Az 1893-ban átadott korinthoszi-csatorna építése – https://histoire.bnpparibas
63. ábra: Az első újkori olimpia ünnepi megnyitója – https://preview.redd.it/
64. ábra: Venizelosz szobra Thesszalonikiben, a róla elnevezett téren – https://www.shutterstock.com

65. ábra: Pavlosz Melasz festményen – https://commons.wikimedia.org
66. ábra: Görög felszabadító csapatok… – https://www.thessmemory.gr
67. ábra: Az Első Balkán-háború során, 1913 áprilisáig elfoglalt területek – https://upload.wikimedia.org
68. ábra: A második Balkán-háborút lezáró, 1913. augusztus 10-i bukaresti béke utáni határok – http://2.bp.blogspot.com
69. ábra: A kilkiszi csata – https://external-preview.redd.it
70. ábra: Plakát az első világháború idején „Hadseregünk álma" felirattal – https://hu.wikipedia.org
71. ábra: Görög katonák felvonulása a párizsi diadalív alatt 1919-ben… – https://hu.wikipedia.org
72. ábra: Szmirna 1922. szeptember 12-én, a görög lakosság evakuálása – http://www.levantineheritage.com
73. ábra: Szmirna görög negyede a tűzvész után – http://www.levantineheritage.com
74. ábra: A Görög Kollégium épülete Trapezuntban – https://en.wikipedia.org
75. ábra: A két világháború között virágzó rebetiko műfaj képviselői Pireuszban – https://www.pireaspiraeus.com
76. ábra: Kis-ázsiai menekültek 1925 őszén a Héphaisztosz-szentély körül… – https://www.researchgate.net
77-78. ábra: Az AEK Athén és a PAOK Thesszaloniki sportklubjainak címerei – https://upload.wikimedia.org https://en.wikipedia.org
79. ábra: Ioannisz Metaxasz – https://www.maxmag.gr
80. ábra: Az 1940–1941-es olasz–görög háború a görög ellentámadással – https://hu.wikipedia.org
81. ábra: II. világháborús plakát… – https://www.historical-quest.com
82. ábra: A krétai csata… – https://www.shutterstock.com
83. ábra: A distomoi mészárlás emlékműve – https://www.shutterstock.com
84. ábra: Görögország megszállási zónái a második világháború alatt – https://el.wikipedia.org
85. ábra: Belvedere-kilátó az Akropoliszon… – https://pbs.twimg.com
86. ábra: Manolisz Glezosz bélyegen… – https://www.shutterstock.com
87. ábra: Zsidó közösség újságot olvas Thesszalonikiben, 1916-ban – https://i.redd.it
88. ábra: Dekemvriana… – https://en.wikipedia.org
89. ábra: EAM-ELASZ katonák az északi hegyvidéken – https://upload.wikimedia.org
90. ábra: Görög menekült gyerekek útban új otthonuk, Magyarország felé – https://www.facebook.com/szegedigorogklub/
91. ábra: Görög gyerekek Tótkomlóson – www.szegedigorogok.hu
92. ábra: Építkezések és társasházak az Alexandra sugárúton, 1960-ban – https://2.bp.blogspot.com/
93. ábra: Melbourne… – https://neoskosmos.com
94. ábra: Arisztotelisz Onasszisz szobra Lefkáda szigetén… – https://www.shutterstock.com
95. ábra: Grigorisz Lambrakisz (1912–1963) – https://www.shutterstock.com
96. ábra: Jarosz (Γυάρος) internáló tábor – https://www.shutterstock.com
97. ábra: Makronisszosz szigete – http://commedeslionsdepierre.net
98. ábra: Az 1973. november 17-i diáktüntetés Athénban – https://www.skai.gr
99. ábra: Mikisz Theodorakisz (1925–2021) – https://commons.wikimedia.org
100. ábra: 1955. szeptember 6–7-i görögellenes pogrom Isztambulban – https://1.bp.blogspot.com
101. ábra: III. Makariosz érsek szobra Cipruson – https://www.shutterstock.com
102. ábra: Famaguszta városa az 1974-es török bombázást követően – http://kypros.org

103. ábra: Ciprusi „szellem-város": Varoszia – https://it.wikipedia.org
104. ábra: A megosztott Ciprus – https://hu.wikipedia.org
105. ábra: Konsztantinosz Karamanlisz… – https://ikk.gr
106. ábra: Andreasz Papandreu… – https://s3.ap-southeast-2.amazonaws.com
107. ábra: A nyugat-trákiai Xanthi városa környékén található kávézóban a helyi muszlimok – https://static01.nyt.com
108. ábra: A 6 tengeri mérföldre kiterjedő görög és török felségvízhatárok – https://en.wikipedia.org
109. ábra: Görög-török konfliktus az Égei-tengeren – https://middle-east-online.com
110. ábra: Az 1992. február 14-i tüntetés Thesszalonikiben… – https://www.tovima.gr
111. ábra: A Preszpa-megállapodás, 2018. június 12. – https://cdn1.neoskosmos.com
112. ábra: A Rio–Antirio híd – https://www.shutterstock.com
113. ábra: A 2004-es athéni olimpiára kiadott kéteurós érme a diszkoszvető képével – https://www.shutterstock.com
114. ábra: A görög munkanélküliség alakulása… – https://www.bankingnews.gr
115. ábra: Új típusú kihívások: a moriai menekülttábor Mitilini (Leszbosz) szigetén – https://www.shutterstock.com
116. ábra: Hriszi Avgi – https://commons.wikimedia.org
117. ábra: Befektetés a jövőbe – https://media.npr.org

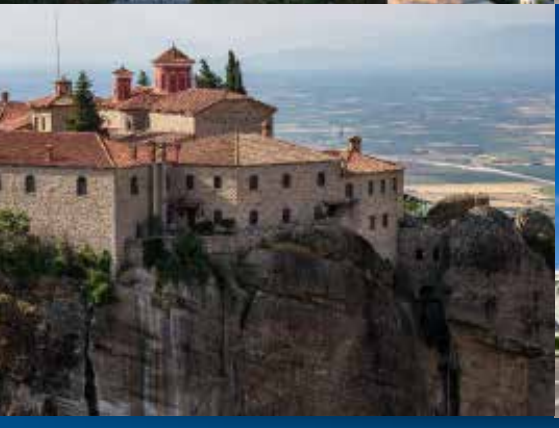

3500 Ft